

ODESA
NATIONAL UNIVERSITY
HERALD
Volume 19 Issue 4(10) **2014**
SERIES
PHILOLOGY

ВІСНИК
ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
Том 19 Випуск 4(10) **2014**
СЕРІЯ
ФІЛОЛОГІЯ

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
ODESA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY

ODESA NATIONAL UNIVERSITY HERALD

Series: Philology

Scientific journal

Published 4 a year

Series founded in July, 2006

Volume 19 Issue 4(10) 2014

Odesa
ONU
2014

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Філологія

Науковий журнал

Виходить 4 рази на рік

Серія заснована у липні 2006 р.

Том 19, випуск 4(10) 2014

Одеса
ОНУ
2014

Засновник та видавець – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

І.М. Коваль (*головний редактор*), О.В. Запорожченко (*заступник головного редактора*), В.О. Іваниця (*заступник головного редактора*), В.М. Хмарський (*заступник головного редактора*), С.М. Андрієвський, Ю.Ф. Ваксман, В.В. Глебов, Л.М. Голубенко, Л.М. Дунаєва, В.В. Заморів, Є.В. Круглов, В.Г. Кушнір, В.В. Менчук, О.В. Сминтина, В.І. Труба, О.В. Тюрин, Є.А. Черкез, Є.М. Черноіваненко.

Редакційна колегія серії:

Т.Ю.Ковалевська, д-р філол. наук (науковий редактор), І.М.Колєгаєва, д-р філол. наук (заст. наукового редактора), О.А.Войцева, д-р філол. наук, О.А.Жабoryuk, д-р філол. наук, М.І.Зубов, д-р філол. наук, О.Ю.Карпенко, д-р філол. наук, В.О.Колесник, д-р філол. наук, Н.В.Кондратенко, д-р філол. наук, В.А.Кухаренко, д-р філол. наук, Є.М. Степанов, д-р філол. наук, А.П. Романченко, канд. філол. наук.

Відповідальний за випуск – Н.В. Кондратенко, д-р філол. наук

Establisher and publisher – Odessa I.I. Mechnikov National University

Editorial board of the journal:

I.M. Koval (*Editor-in-Chief*), O.V. Zaporozhchenko (*Deputy Editor-in-Chief*), V.O. Ivanytsya (*Deputy Editor-in-Chief*), V.M. Khmarsky (*Deputy Editor-in-Chief*), S.M. Andriyevsky, Y.F. Vaksman, V.V. Glyebov, L.M. Golubenko, L.M. Dunayeva, V.V. Zamorov, V.E. Kruglov, V.G. Kushnir, V.V. Menchuk, O.V. Smyntyna, V.I. Truba, O.V. Tyurin, Y.A. Cherkez, Y.M. Chernovanenko.

Editorial board of the series:

T.Y.Kovalevska, PhD in Philology (*Scientific editor*); I.M.Kolegayeva, PhD in Philology, (*Deputy Scientific Editor*), O.A.Voitseva, PhD in Philology, O.A. Zhaboryuk, PhD in Philology, M.I.Zubov, PhD in Philology, O.Y.Karpenko, PhD in Philology, V.O.Kolesnik, PhD in Philology, N.V.Kondratenko, PhD in Philology, V.A.Kucharenko, PhD in Philology, L.O.Petrova, PhD in Philology, A.P.Romanchenko, Candidate of Science in Philology.

Responsible for the issue – N.V. Kondratenko, DrSc (Philology)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 11458-33IP від 07.07.2006 р.

Затверджено до друку
Вченою радою філологічного факультету ОНУ імені І.І.Мечникова
(протокол № 4 від 16.12.14).

З 2015 року журнал виходить 2 рази на рік

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Волошин В. Г. ЯВИЩЕ АПРОКСИМАЦІЇ В МОВАХ	13
Загнітко А. П. ТИПОЛОГІЯ ВНУТРІШНЬОТЕКСТОВОЇ ТЕМАТИЧНОЇ ПРОГРЕСІЇ: СТРУКТУРНІ ТА ФУНКЦІЙНІ ПАРАМЕТРИ.	22
Холод О. М. ЛІНГВІСТИЧНІ ВЧЕННЯ: МУТАЦІЯ ТА ІНМУТАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА.	38
Яроцкая Г. С. ВЕРБАЛІЗАЦІЇ СТАВЛЕННЯ ДО ВЛАСНОСТІ В ІСТОРІЇ РОСІЙСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ.....	46

ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ЛЕКСИЧНОЇ СЕМАНТИКИ

Войцева О. А. РЕАЛІЗАЦІЯ КЛЮЧОВИХ СЛІВ-КОНЦЕПТІВ ('МОРЕ', 'БЕРЕГ', 'СУДНО') В МАРИНІСТИЧНІЙ ЛІРИЦІ ІВАНА РЯДЧЕНКА	55
Жуйкова М. В. ПРО ОДИН СПОСІБ УТВОРЕННЯ ОБРАЗНИХ СТАЛИХ ВИРАЗІВ.....	61
Касім Г. Ю. ДЕРИВАЦІЙНА РЕАКЦІЯ НА ПОЛІТИЧНІ РЕАЛІЇ: ОКАЗІОНАЛІЗМИ, ПОХІДНІ ВІД КРИМ ТА КРИМНАШ / КРЫМНАШ	67
Мачульська К. Я. ЛІНГВІСТИЧНІ КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ УСПІШНОСТІ КОМЕРЦІЙНОЇ НОМІНАЦІЇ.	72
Поповський А. М. УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЩА ІЗ ЗАЙМЕННИКОВОЮ ОСНОВОЮ САМ / САМО	77

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ

Кульбабська О. В. КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЗВЕРТАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.	89
Олексенко В. П. СЛОВОТВОРЕННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: NOMINA ACTIONIS ІЗ ЗАПОЗИЧЕНИМ ФОРМАНТОМ -АЦІЯ, -ІЗАЦІЯ/-ИЗАЦІЯ.....	96
Пристайко Т. С. ТАКСОНОМІЧНА НОМІНАЦІЯ ОБ'ЄКТА В НАВЧАЛЬНОМУ ВИРОБНИЧО- ТЕХНІЧНОМУ ТЕКСТІ.....	105
Ситар Г. В. ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНІ РЕЧЕННЯ, ПОБУДОВАНІ ЗА МОДЕЛЛЮ N1 Є N1: СЕМАНТИЧНИЙ ТА ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ.....	111

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ ТА ДИСКУРСОЛОГІЯ

Завальська Л. В. КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ АГРЕСИВНОЇ МОВЛЕННСВОЇ ПОВЕДІНКИ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИКІВ.....	121
Кондратенко Н. В. ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ СПОРТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ КОМУНІКАЦІЇ.....	127
Полещук Г. Я. ЗАСОБИ ПСИХОЛОГІЗМУ ПИСЬМОВОГО МОВЛЕННЯ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО.....	136
Шабат-Савка С. Т. ТИПОЛОГІЧНІ ВИЯВИ ІНТЕНЦІЙ У ДИСКУРСІ ФАТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	145

ПРОБЛЕМИ МОВИ ЗМІ

Бибик С. П. ВЗАЄМОДІЯ УНІВЕРСАЛІЙ 'УСНІСТЬ' І 'РОЗМОВНІСТЬ' У СУЧАСНІЙ ГАЗЕТНО-ЖУРНАЛЬНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ (ЛЕКСИЧНИЙ ПАРАМЕТР).....	155
Завальнюк І. Я. ІРОНІЧНІ ЕФЕКТИ Й ЖИВОРОЗМОВНІ ІНТОНАЦІЇ У МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ.....	164
Ковалевська Т. Ю. КОМПЛЕКСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕКЛАМНОГО ВПЛИВУ В АСПЕКТІ НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНОГО ПРОГРАМУВАННЯ.....	169
Кутуза Н. В. АСОЦІАТИВНИЙ СЛОВНИК РЕКЛАМНИХ СЛОГАНІВ: НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ.....	175
Семенець О. О. «ДИСКУРСИВНА ЛЮДИНА» В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЯХ.....	183

РЕЦЕНЗІЇ

Степанченко І. І. АЛГЕБРА ГРАМАТИЧНОЇ ГАРМОНІЇ (рецензія на монографію О. О. Скоробогатової «Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтика именных категорий в текстах и идиостилиях». – Харьков: Харьковское историко-филологическое общество, 2014. – 240 с.).....	191
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Волошин В. Г. ЯВЛЕНИЕ АППРОКСИМАЦИИ В ЯЗЫКЕ.....	13
Загнитко А. А. ТИПОЛОГИЯ ВНУТРЕННЕТЕКСТОВОЙ ТЕМАТИЧЕСКОЙ ПРОГРЕССИИ : СТРУКТУРНЫЕ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ПАРАМЕТРЫ.	22
Холод А. М. ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ УЧЕНИЯ: МУТАЦИЯ И ИНМУТАЦИЯ ОБЩЕСТВА	38
Яроцька Г. С. ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ОТНОШЕНИЯ К СОБСТВЕННОСТИ В ИСТОРИИ РУССКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЫ.	46

ПРОБЛЕМЫ ЛЕКСИКОЛОГИИ И ЛЕКСИЧЕСКОЙ СЕМАНТИКИ

Войцева Е. А. РЕАЛИЗАЦИЯ КЛЮЧЕВЫХ СЛОВ-КОНЦЕПТОВ ('МОРЕ', 'БЕРЕГ', 'СУДНО') В МАРИНИСТИЧЕСКОЙ ЛИРИКЕ ИВАНА РЯДЧЕНКО	55
Жуйкова М. В. ОБ ОДНОМ СПОСОБЕ ОБРАЗОВАНИЯ ОБРАЗНЫХ УСТОЙЧИВЫХ ВЫРАЖЕНИЙ.....	61
Касим Г. Ю. ДЕРИВАЦИОННАЯ РЕАКЦИЯ НА ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕАЛИИ: НЕОЛОГИЗМЫ, ПРОИЗВОДНЫЕ ОТ КРИМ И КРИМНАШ / КРЫМНАШ.	67
Мачульська К. Я. ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ КРИТЕРИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ УСПЕШНОСТИ КОММЕРЧЕСКОЙ НОМИНАЦИИ.	72
Поповский А. М. УКРАИНСКИЕ ФАМИЛИИ С МЕСТОИМЕННЫМ КОМПОНЕНТОМ САМ / САМО.	77

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГРАММАТИКИ

Кульбабская Е. В. КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБРАЩЕНИЯ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ.....	89
Олексенко В. П. СЛОВООБРАЗОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: NOMINA ACTIONIS С ЗАИМСТВОВАННЫМ ФОРМАНТОМ -АЦЯ, -ЗАЦЯ / -ИЗАЦЯ.....	96
Пристайко Т. С. ТАКСОНОМИЧЕСКАЯ НОМИНАЦИЯ ОБЪЕКТА В НАУЧНОМ ПРОИЗВОДСТВЕННО-ТЕХНИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ.....	105
Ситарь А. В. ФРАЗЕОЛОГИЗИРОВАННЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ, ПОСТРОЕННЫЕ ПО МОДЕЛИ N1 € N1: СЕМАНТИЧЕСКИЙ И ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ.	111

ЛИНГВИСТИКА ТЕКСТА И ДИСКУРСОЛОГИЯ

Завальская Л. В. КОММУНИКАТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ АГРЕССИВНОГО РЕЧЕВОГО ПОВЕДЕНИЯ УКРАИНСКИХ ПОЛИТИКОВ.....	121
Кондратенко Н. В. ТЕМАТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ СПОРТИВНОЙ ЛЕКСИКИ В УКРАИНСКОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ	127
Полещук А. Я. СРЕДСТВА ПСИХОЛОГИЗМА ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ НИКОЛАЯ ВИНГРАНОВСЬКОГО.....	136
Шабат-Савка С. Т. ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ВЫЯВЛЕНИЯ ИНТЕНЦИЙ В ДИСКУРСЕ ФАТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ.....	145

ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКА СМИ

Бибик С. П. ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ УНИВЕРСАЛИЙ ‘УСНОСТЬ’ И ‘РАЗГОВОРНОСТЬ’ В СОВРЕМЕННОЙ ГАЗЕТНО-ЖУРНАЛЬНОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ (ЛЕКСИЧЕСКИЙ ПАРАМЕТР).....	155
Завальнюк И. Я. ИРОНИЧЕСКИЕ ЭФФЕКТЫ И РАЗГОВОРНЫЕ ИНТОНАЦИИ В ЯЗЫКЕ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ПРЕССЫ.....	164
Ковалевская Т. Ю. КОМПЛЕКСНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ РЕКЛАМЫ В АСПЕКТЕ НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПРОГРАММИРОВАНИЯ.....	169
Кутуза Н. В. АССОЦИАТИВНЫЙ СЛОВАРЬ РЕКЛАМНЫХ СЛОГАНОВ: НОВЕЙШИЕ ТЕНДЕНЦИИ ЛЕКСИКОГРАФИИ	175
Семенец Е. А. «ДИСКУРСИВНЫЙ ЧЕЛОВЕК» В СОВРЕМЕННЫХ СОЦИАЛЬНЫХ КОММУНИКАЦИЯХ.	183

РЕЦЕНЗИИ

Степанченко И. И. АЛГЕБРА ГРАММАТИЧЕСКОЙ ГАРМОНИИ (рецензия на монографию Е. А. Скоробогатовой «Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтика именных категорий в текстах и идиостилях» – Харьков: Харьковское историко-филологическое общество, 2014. – 240 с.)	191
---	-----

CONTENTS

THEORETICAL PROBLEMS OF MODERN LINGUISTICS

Voloshin V. G. SCENE APPROXIMATION IN LANGUAGES	13
Zahnitko A. P. THE INNER-TEXT THEMATIC PROGRESSION TYPOLOGY: STRUCTURAL AND FUNCTIONAL PARAMETRES.....	22
Kholod O. M. LINGUISTICA: MUTATION AND INMUTATION OF SOCIETY	38
Yarotskaya G. S. LANGUAGE OBJECTIFICATION OF ATTITUDE TO PROPERTY IN THE RUSSIAN CONSCIOUSNESS: DIACHRONIC ASPECT.	46

PROBLEMS LEXICOLOGY AND LEXICAL SEMANTICS

Voytseva O. A. IMPLEMENTATION OF KEYWORDS CONCEPTS ('SEA', 'COAST', 'SHIP') IN MARINE LYRICS OF IVAN RYADCHENKO	55
Zhujkova M. V. ABOUT ONE OF THE WAYS OF FORMING FIGURATIVE SET EXPRESSIONS.....	61
Kasim G.Y. DERIVATIVE REACTION TO POLITICAL REALITIES: OCCASIONAL DERIVED FROM КРИМ AND КРИМНАШ / КРЫМНАШ.	67
Machulska K. Y. LINGUISTIC CRITERIA OF DETERMINING SUCCESSFUL COMMERCIAL NAMES.....	72
Popovskiy A. M. UKRAINIAN SURNAMES WITH SELF / SELVES PRONOUN STEM.....	77

ACTUAL PROBLEMS GRAMMAR

Kulbabska O. V. COMMUNICATIVE-PRAGMATIC ASPECTS OF APPEAL IN UKRAINIAN	89
Oleksenko V. P. WORD BUILDING IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION: NOMINA ACTIONIS WITH BORROWED FORMANT –ATION, -ISATION AND ITS VARIATIONS.....	96
Prystaiko T. S. TAXONOMIC NOMINATION OF AN OBJECT IN ACADEMIC INDUSTRIAL TECHNICAL TEXT	105
Sytar H. SENTENCES WITH PHRASEOLOGICAL STRUCTURES BUILT ACCORDING TO THE MODEL N1 € N1: SEMANTIC AND PRAGMATIC ASPECTS.....	111

TEXT AND DISCOURSE LINGUISTICS

Zavalskaya L. V. COMMUNICATION STRATEGY OF AGGRESSIVE SPEECH BEHAVIOR UKRAINIAN POLITICIANS.....	121
Kondratenko N. V. THEMATIC GROUPS UKRAINIAN SPORTS VOCABULARY IN POLITICAL COMMUNICATION.....	127
Poleschuk H. Y. FACILITIES OF PSYCHOLOGY WRITING SPEECH OF MYKOLA VINGRANOVSKY... ..	136
Shabat-Savka S. T. TYPOLOGICAL MANIFESTATIONS OF INTENTIONS IN PHATIC COMMUNICATION DISCOURSE.....	145

MEDIALINGUISTICS

Bybyk S. P. THE INTERACTION OF UNIVERSALS 'ORAL' AND 'CONVERSATION' IN CONTEMPORARY NEWSPAPER AND MAGAZINE JOURNALISM (LEXICAL PARAMETER).....	155
Zavalniuk I. IRONIC EFFECTS AND LIVE CONVERSATIONAL INTONATIONS IN THE LANGUAGE OF MODERN UKRAINIAN PRESS.	164
Kovalevskaya T. Y. COMPLEX ADVERTISEMENT OF INFLUENCE RESEARCH IN ASPECT OF NEUROLINGUISTIC PROGRAMMING.....	169
Kutuza N. V. ASSOCIATIVE DICTIONARY OF ADVERTISEMENT SLOGANS: IS THE NEWEST TENDENCIES OF LEXICOGRAPHY.....	175
Semenets O. «DISCURSIVE PERSON» IN MODERN SOCIAL COMMUNICATIONS.....	183

REVIEWS

Stepanchenko I. I. THE ALGEBRA OF GRAMMATICAL HARMONY (review of the monograph E. Skorobogatova «Grammatical meaning and poetic meanings: the poetics of the category name in the texts and idiostyle». – Kharkov : Kharkov Historical and Philological Society, 2014. – 240 p.).....	191
--	-----

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ
ЛІНГВІСТИКИ

УДК 81.342.1:004

В. Г. Волошин

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри експериментальної фонетики англійської мови

ЯВЛЕНИЕ АППРОКСИМАЦИИ В ЯЗЫКАХ

Статья посвящена описанию языковой категории аппроксимации, понимаемой как категория приблизительности. Основной целью является описание структуры и содержания категории аппроксимации на основе исследования когнитивных и языковых механизмов формирования смысла «приблизительность» в современном английском и его сопоставления с русским языком. Анализ выполнен на материале художественных текстов.

Ключевые слова: категория аппроксимации, языковые механизмы, когнитивные структуры, семантическая категория «приблизительность».

Актуальность статьи. В последние годы многие лингвисты проявляют повышенный интерес к человеческому познанию. Как известно, процессы познания слишком сложны для их полного описания средствами одной науки. Новой научной парадигмой, объединяющей усилия различных наук, среди которых философия, психология, логика, медицина и т. п., является когнитивная наука. Изучение процессов познания невозможно без обращения к языку, т. к. именно язык отражает познание и выступает как основное средство выражения мысли, следовательно, изучение языка – это косвенное изучение познания.

Индивидуальные особенности человеческого восприятия и реальная действительность процессов и явлений его окружения проявляется наличием в человеческом сознании множеством пробелов, вызванных различными причинами: незнанием точных фактов, большим потоком информации, забывчивостью говорящего и т. п. Человек как бы избегает именовать предметы и явления точно, следствием чего используется свойство представления действительности как – приблизительно.

Для приблизительного описания реального мира в языке используется ряд средств разных уровней, которые помогают индивиду заполнять пробелы в нечетком знании, типа: *almost, nearly, about, around, approximately, sort of, kind of* и др. Эти языковые единицы в русском языке проявляются как: почти, около, относительно, приблизительно, вроде, как –то, отчасти, что вроде которые используются в языках как маркеры-классификаторы выражения аппроксимации.

Речь идет о приблизительном описании объектов и явлений окружающей действительности. Необходимость в таком описании возникает в том случае, если выбранная языковая единица не может адекватно оценивать объект, т.е. значение, которое закреплено за этой единицей, лишь сходно, но не тождественно, тому значению, которое хочет выразить человек.

В языке существует ряд разноуровневых средств, с помощью которых формируется смысл «приблизительность». В качестве гипотезы принято положение о том, что данные языковые средства имеют некоторое общее основание и функциональную специфику, на котором создается единая система под общим названием – языковая категория аппроксимации.

При этом под аппроксимацией понимаются механизмы формирования и вербализации смысла «приблизительность». Под такой трактовкой по определению Н. Н. Болдырева, проявляется языковая специфика этой категории [2].

Широкое распространение данного языкового явления, а также отсутствие системных описаний когнитивных и языковых механизмов, лежащих в его основе, определило выбор категории аппроксимации как объекта исследования. Предметом исследования данной работы являются: лексические, морфологические и синтаксические средства реализации значения приблизительности в структуре английского предложения и его сопоставлении с русским языком.

Выбор темы обусловлен необходимостью детального изучения средств реализации смысла «приблизительность» именно в рамках единой структуры языковой категории. Ряд имеющихся в лингвистике исследований по данной проблеме свидетельствует о малоизученности данного языкового явления.

Как явление, аппроксимацию в лингвистике изучали с разных позиций: логического (В. Вольски), прагматического (Дж. Сэдок, О. О. Соколовской), семантического (А. Вежбицкой, Л. Заде), когнитивного (Е. Ю. Дубовицкой, Е. С. Бочаровой, С. В. Ионовой, С. Л. Сахно, И. Л. Шкот, С. В. Адамович).

Большинство авторов при изучении аппроксимации оперируют термином размытости ее границ как оппозиции к точности выражения семантики. Размытость, является одним из приемов понятий теории прото-типов, и исходят из положения о том, что слова являются именованием вещей не абсолютно точно, а лишь до некоторой степени. Слово хранится во внутреннем лексиконе и выступает в речи не только как «знак» понятия или представления; оно отягощено грузом ассоциаций, устойчиво закреплённых за ним в памяти носителей языка и индивидуально возникающих в речи. Значение слова может подвергаться самым различным сдвигам, вызванным и случайными сближениями слова с другими, сходными по звучанию словами, и контекстным переосмыслением, и неожиданным раскрытием его многозначности. Переосмысление значения слова оказывается очевидным следствием изменения роли тех ассоциативных «оттенков значения», которые сопутствуют слову при его разнообразном употреблении.

Основная *цель работы* заключается в описании структуры и содержания категории аппроксимации на основе исследования когнитивных и языковых механизмов формирования смысла «приблизительность» в современном английском и его сопоставления с русским языком.

Актуальным является междисциплинарный подход к изучению языковых категорий, объединяющий достижения различных (точных и гуманитарных) наук – математики, антропологии, логики, психологии и лингвистики. Применение данного подхода к категории аппроксимации вызвано необходимостью раскрытия специфики функциональной категоризации целого ряда средств, концептуально не совпадающего с значением языковых единиц, участвующих в формировании приблизительного смысла предложения-высказывания.

Теоретической базой исследования послужили основные положения, разрабатываемые в когнитивной лингвистике (Е. С. Кубряковой, Н. Н. Болдыревым), в теории лексико-семантического и функционально-полевого подходов (А. В. Бондарко), в теории оценочной концептуализации и оценочной категоризации (Н. Н. Болдырев), в традиционной теории оценки (Е. М. Вольф, Н. Д. Арутюновой).

Материалом исследования послужили 500 примеров предложений-высказываний, полученных методом сплошной выборки из художественной литературы русских и английских авторов. Основным критерием для отбора слу-

жило использование в них различных языковых средств, реализующих смысл «приблизительность».

В работе используется прототипический подход к формированию категорий, позволяющий учесть градуированный характер построения категории аппроксимации и, тем самым, определить место каждой языковой единицы в ее структуре.

В рамках этого подхода исследователями выделяют семантические категории, которые объединяют не только значения языковых единиц, но и отражают опыт познания окружающего мира человеком, его мировоззрение и мировосприятие. Именно это положение обуславливает логичность и целесообразность рассмотрения истории вопроса о приблизительности в языке с позиций семантического подхода.

Наиболее часто приблизительность в языке изучается применительно к количественным признакам предметов и явлений и формальным средствам их выражения. Этот факт объясняется тем, что именно количественные данные в силу различных причин (незнание точных данных о количествах, нежелание давать точные сведения) часто именуется неточно, приблизительно. Семантика неточного количества рассматривается либо в плане сопоставительного анализа целого ряда средств выражения этого значения в одном языке, либо с точки зрения полевого структурирования (функционально-семантического поля – далее *ФСП*).

Исследователи лексической семантики отмечают неопределенность, нечеткость значения слов. Неопределенность границ лексического значения слова объясняется различными факторами: многообразием самих предметов и явлений реальной действительности, особенностями человеческого восприятия и отражением реального мира в сознании, индивидуальными особенностями восприятия и т.п.

В ряде работ лингвистов отмечается тесная связь этой языковой категории с такими языковыми явлениями, как эмоциональность, экспрессивность и оценочность. Эта связь настолько тесна, что зачастую данные понятия отождествляются.

По мнению И. А. Стернина структура значения слова включает четкие и нечеткие семы и определяет четкие семы, содержание которых лишено субъективизма, их денотативные сферы четко разграничены, например: «мужской пол» – «женский пол». «Нечеткая сема имеет размытое, неясно очерченное содержание, и ее денотативная сфера может частично пересекаться с денотативной сферой другой семы с тем же семантическим признаком: нечеткие семы всегда допускают колебания, субъективизм в отнесении их к денотативной сфере. Например, семы роста, силы, возраста, размера и т.д.

Наличие нечетких сем всегда характерны для слов, в значениях которых имеются указания на эмпирический характер признаков (высокий, молодой, красивый и т. п.).

В ряде работ находят отражение взгляды лингвистов, которые соотносят значение приблизительности со значением интенсивности признака в рамках явления градуирования (Г. Г. Галич, У. Бэклунд, Л. Г. Котнюк, И. А. Козлова, А. Э. Левицкий, Е. Н. Сергеева, И. И. Туранский, И. И. Убин и др.).

Реально существующая количественная определенность окружающего мира отражается в точных или приблизительных оценках. Точная оценка является результатом процесса счета или измерения. Приблизительной оценке предшествует операция сравнения. Человек использует эту операцию, когда сталкивается с каким-либо отклонением от некоего образца предмета или явления, который уже существует у него в сознании. Используя имеющееся знание об этом образце, человек интуитивно осознает нормальную меру проявления признака и отклонения

как в одну, так и в другую сторону от этой зоны. Для того чтобы выразить подобное отклонение в языке, человек прибегает к средствам языковой категории аппроксимации. Многообразие существующих количественных отношений, а также способов восприятия количественных признаков обуславливает универсальный характер аппроксимации в языке.

Числа являются символами количественной определенности реальной действительности. По мнению американского ученого В. Батерворта, «мы мыслим о мире в терминах чисел». Действительно, воспринимая предметы, мы сознательно или подсознательно приписываем им какие-либо количественные характеристики, выражая их с помощью специальных символов-чисел. В. Батерворт, автор гипотезы математического интеллекта (Mathematical Brain hypothesis), полагает, что составляющей частью генома любого человека является так называемый Числовой Модуль (Number Module), основной функцией которого является категоризация объектов в терминах чисел. Таким образом, автор придерживается той точки зрения, согласно которой способность оценивать количества является врожденной для человека наряду со способностью различать цвета: «Сравните восприятие мира в цветовом многообразии с восприятием мира в терминах чисел. Оба процесса включаются автоматически: так же как мы видим животных, пасущихся на лугу, и осознаем, какого они цвета, так же естественно мы осознаем, какое их количество».

Очевидно, что механизмы языковой аппроксимации сходны с механизмами приближения в математике. Обратимся к основам явления аппроксимации в математической теории. По мнению П. Л. Чебышева, основоположника отечественной теории аппроксимации, «приближение функций есть нахождение для данной функции f функции g из некоторого определенного класса, в том или ином смысле близкой к f , дающей ее приближенное представление». Другими словами, аппроксимацией в математике называются механизмы нахождения примерно тождественных значений для той функции, которая уже известна или механизмы приближения к известной функции. Особенностью известной функции является наличие так называемой нормы, т. е. значения, относительно которого определяется степень приближения.

Используя математическую терминологию теории аппроксимации, можно предположить, что функция f – это не что иное, как явление окружающей действительности, которое уже имеется в сознании человека и отражает нормальную меру проявления признаков. Нахождение тождественных этой функции значений есть отражение мира с помощью языка. При наличии отклонения от нормы человек с помощью языковых средств аппроксимации находит значение, в какой-то степени тождественное, или приблизительно тождественное данному.

Так же, как и в математике, исходное и искомое значения в языке обладают какой-либо степенью сходства друг с другом, они тождественны, но лишь приблизительно. Главной особенностью, определяющей наличие сходства между аппроксимацией математической и языковой, является стремление к тождеству искомого значения.

Наилучшим образцом категории аппроксимации, вокруг которого группируются все другие входящие в данную категорию элементы, является глагол *approximate*. Именно этот глагол выступает в качестве когнитивной точки референции, именно в нем воплощены все наиболее характерные признаки категории, что позволяет по схожести с ним относить другие элементы к категории аппроксимации [2, с. 73–84].

Появление глагола *approximate* датируется XV веком. Также заслуживает внимания его морфемный состав. В соответствии с этимологическим словарем ан-

глийского языка, данный глагол состоит из трех морфем: приставки *ap-*, произошедшей от *ad-*, основы-глагола *proximate*, и суффикса *-ate*, использующегося для заимствований из латинского для образования глаголов в английском языке.

Напомним, что на основании его лексического значения были выделены три концептуальных признака, которые лежат в основе формирования смысла «приблизительность» – приблизительность, неточность и сопоставляемость. На основании языковых особенностей данного глагола выявлены прототипические характеристики, в соответствии с которыми определяется статус языковых средств по принципу «прототипичность / периферийность». Глагол *approximate* как прототипическое средство концепта «приблизительность» разделяет полный набор и концептуальных признаков, и прототипических характеристик.

В целом, можно сказать, что с помощью глагола *approximate* одно явление оценивается через другое, из чего следует, что область, в которой формируется приблизительная оценка, зависит от области тех сущностей, или явлений, которые подвергаются оценке.

Данный глагол употребляется в окружении субъекта и объекта, которые выражают оцениваемые сущности. С одной стороны обозначается явление, с другой стороны, качественные и количественные признаки которого сходны с предметом мысли говорящего. Предмет мысли который соответствует субъекту может характеризовать нечеткость и размытость, что является основанием для обращения к другому явлению, которому присущи признаки, являющиеся актуальными для предмета мысли.

Некоторые языковые единицы, относимые нами к прототипическому ядру категории, имеют синонимы и им свойственна разная степень прототипичности. Речь идет о синонимах глагола *approximate – estimate, approach, near*, идиоматическом обороте *to be about to do smth*, синонимы существительного *approximation – proximity*, прилагательного *approximate* – и ряд других аппроксиматоров. Все перечисленные языковые единицы действительно способны выступать в качестве средств приблизительного описания предметов и явлений окружающей действительности. Их отличием от собственно прототипических языковых средств выражения категории аппроксимации является характер реализуемых ими концептуальных признаков и прототипических характеристик в процессах формирования смысла «приблизительность».

Классификации аппроксиматоров в современном английском языке были разработаны, Ю. Е. Сорокиным (1988), И. Л. Шкотовой (1990) Е.С. Бочаровой (2001), а на примере сравнения русского, белорусского и немецкого языков – С. В. Адамович (2011).

С. В. Адамович классифицирует аппроксиматоры по трем признакам – семантико-прагматическому, функциональному и структурному [1, с. 114–122].

Классификация Е. С. Бочаровой учитывает семантические характеристики аппроксиматоров и включает четыре группы:

- 1) абсолютные аппроксиматоры (*almost, nearly*);
- 2) аппроксиматоры «приблизительного значения» (*kind of, sort of, something like, half, semi*);
- 3) компаративные аппроксиматоры (*at least, no fewer than, not more than*);
- 4) «приблизительнонеопределенные» аппроксиматоры (*up to, from ... to*) [3, с. 9–11].

Следует отметить, что приведенные выше классификации отражают лишь один из способов актуализации категории аппроксимации в языке – актуализацию с

помощью аппроксиматоров и подразумевают функционирование языковых элементов с семой «приблизительность» в рамках одной семантической структуры: аппроксиматор и определяемое им слово. Однако понимание аппроксимации как универсальной понятийной категории предполагает возможность реализации ее на разных уровнях языковой структуры. Некоторые из разноуровневых средств выражения аппроксимации обнаруживаем в классификации И. Л. Шкотовой. Так, индикатором аппроксимации на фонетическом уровне автор называет паузу, отражающую хезитацию говорящего; в письменной речи такого рода хезитация может выражаться посредством многоточия, т. е. графически. На лексическом уровне, по мнению И. Л. Шкотовой, аппроксимация выражается: 1) отдельными словами (*almost, nearly, practically, kind of*); 2) лексико-семантическими конструкциями, в разряд которых входят устойчивые словосочетания типа *in a way, to some extent*. На грамматическом уровне сема «приблизительность» может индуцироваться конструкциями типа *neither... nor, is... is not, either... or* [8, с. 26–27].

Следует отметить также возможность функционирования аппроксимации и на уровне текста. Согласно С. В. Ионовой, категория аппроксимации, имея статус мыслительной общенаучной категории, может быть рассмотрена и в системе текстовых категорий. Приблизительность в тексте характеризует основные, конститутивные свойства текста (связность, цельность, завершенность, членимость), сопровождает семантические процессы (информативность, модальность, интерпретируемость), является свойством когнитивных способностей человека и участвует в процессах порождения и понимания речевых произведений [5, с. 27].

Аппроксимация как текстовая категория представляет собой способ организации, структурирования знания в тексте, т. е. является текстовой категорией и затрагивает общие принципы текстопорождения – селекцию и комбинацию. Автор вторичного текста, интерпретируя исходный текст, вычленяет релевантные для него элементы исходного текста, комбинирует их нужным образом при создании вторичного текста.

Попытаемся классифицировать типы лингвистической аппроксимации, приняв во внимание возможность актуализации этой категории на всех уровнях языковой структуры.

I. Фонографическая аппроксимация. Примером данного типа служат различные звукоподражания, имитирующие звуки живой и неживой природы, приблизительность которых можно доказать наличием вариации одного звука в разных языках (*bow-wow – гав-гав, drip-drop – капкан, croak-croak – ква-ква* при обучении фонетики). К фонографической аппроксимации целесообразно отнести паузы, отражающие неуверенность говорящего в точности передаваемой информации и обозначающиеся на письме многоточием.

II. Морфологическая аппроксимация. Аппроксиматоры, представляющие собой аффикс (типа *ish, -like, semi-*), содержащие семы «приблизительность», прилегающие к словам, модифицирующие их семантику в соответствии с выражаемыми ими (аппроксиматорами) смыслами.

III. Лексическая аппроксимация, при которой аппроксиматором служит слово или словосочетание типа *almost, approximately, nearly, at least, kind of, no more than, sort of*.

IV. Синтаксическая аппроксимация, при которой аппроксиматором выступает синтаксическая конструкция типа *either ... or, from ... to*.

V. Текстовая аппроксимация. Под выражением категории аппроксимации в тексте можно понимать подобие лексикосемантических, структурно-синтакси-

ческих и структурно-композиционных свойств вторичного текста свойствам исходного текста.

Основные выводы работы:

1. Аппроксимация носит универсальный лингвистический характер и относится к общим фундаментальным понятиям, отражающим закономерные связи и отношения реальной действительности в их языковой реализации и поэтому ее можно интерпретировать как понятийную категорию.

2. В основе формирования категории аппроксимации лежит концепт «приблизительность». Данный концепт является оценочным, ему свойственный признак – несамостоятельность. Природа данного концепта и соответствующая категория обусловлена его зависимостью от характера оцениваемой структуры. Категория аппроксимации объединяет языковые средства репрезентации концепта «приблизительность» и структурируется по типу «центр – периферия». Центр категории представлен прототипом, вокруг которого формируется прототипическое ядро. Прототипом категории аппроксимации в сопоставляемых языках используется глагол *approximate*. Прототипическое ядро этого глагола формируются периферией: существительным – *approximation*, прилагательным – *approximate*, наречиями – *approximately*, а также некоторыми синонимами этих единиц.

3. Периферия языковой категории «аппроксимация» представлена различными средствами, с помощью которых осуществляется приблизительное описание предмета мысли и которые, в свою очередь, являются средствами выражения других категорий: неопределенности, количественности, модальности. На пересечении данных категорий образуются переходные зоны: «неопределенное качество», «неопределенное количество», «приблизительное количество», «вероятное количество», «вероятное качество». Непрерывность категориального континуума определяет специфику категории аппроксимации, структура которой в значительной степени формируется за счет переходных зон, являющихся результатом пересечения соседних категорий.

4. Когнитивными механизмами, обеспечивающими формирование смысла «приблизительность», являются сравнение, градуирование и приближение к выделяемой фигуре. Под сравнением понимается сопоставление однородных сущностей. Градуирование предполагает упорядочивание количественных / качественных признаков объектов в соответствии с личной шкалой человека. Сущность приближения к речевой фигуре сводится к выделению первоначально одной фигуры, которая, по мнению говорящего, лишь сходна, но не тождественна с предметом мысли, а затем на ее базе – к другой фигуре, которая размыта, т.е. нечетко структурирована в сознании говорящего, и для вербализации которой в языке не находится подходящего средства. Первично выделенная фигура становится областью определения, или фоном для данной (вторично выделенной) фигуры.

5. К языковым механизмам формирования смысла приблизительности относится использование единиц лексического, морфологического, синтаксического уровней, модифицирующих семантику определяемого слова с целью репрезентации соответствующего предмета мысли. В качестве факторов, определяющих формирование значения приблизительности, могут выступать: отсутствие в языке единицы для обозначения предмета мысли, наличие сходства, подобия или аналогии между объектами и установление степени принадлежности к категории, т.е. упорядочивание в соответствии с личной шкалой оценок и стандартов говорящего.

6. Отсутствие в языке говорящего актуального знания является одним из основным средством выражения языковой категории аппроксимации, с помощью кото-

рых модифицируется значение определяемого слова. Следовательно, аппроксимация в языке есть разновидность функциональной категоризации, в том смысле, что она представляет собой модификацию значения слова в процессе построения предложения-высказывания для категоризации и обозначения предмета мысли.

Теоретическая значимость результатов работы позволяет утверждать, что явление аппроксимация описывается языковыми категориями на уровне когнитивных и языковых механизмов формирования смысла приблизительности.

Результаты анализа фактического материала представления и восприятия человеком сознанием реальной действительности, а также о способностью человека воспроизводить и хранить информацию в приблизительной форме свидетельствуют о дальнейшем развитии теории языковых категорий, а также принципов оценочной категоризации в изучаемых языках.

Практическая значимость работы определяется тем, что полученные результаты могут быть использованы в преподавании теоретических и практических курсов лексикологии, грамматики исследуемых языков, а также при разработке спецкурсов лингвистике в обучении практическому владению изучаемых языков.

Литература

1. Адамович С. В. Семантическая категория аппроксимации и система средств ее выражения / С. В. Адамович. – Гродно : ГрГУ, 2011. – 183 с.
2. Болдырев Н. Н. Концептуальная основа модусных категорий / Н. Н. Болдырев // Когнитивная лингвистика : механизмы и варианты языковой репрезентации : [сб. статей к юбилею проф. Н.А. Кобриной]. – СПб., 2010. – С. 17–27.
3. Бочарова Е. С. О категории неопределенности, приблизительности и двусмысленности : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.04 / Бочарова Е.С. – Пятигорск, 2004. – 18 с.
4. Волошин В. Г. Методы аппроксимации в лингвистике : [монография] / Волошин В. Г., Григорян Н. Р., Денисенко Н. В., Музя Е. М. – Одесса : Феникс, 2013. – 243 с.
5. Ионова С. В. Аппроксимация содержания вторичных текстов : [монография] / С. В. Ионова ; [науч. ред. В. И. Шаховский]. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2006. – 380 с.
6. Сорокин Ю. Е. Конструкции приблизительной оценки в современном английском языке / Ю. Е. Сорокин // Функциональная семантика синтаксических конструкций : [междуз. сб. науч. тр.]. – М. : МГПИ им В. И. Ленина, 1985. – С. 63–78.
7. Соколовская О. О. Средства выражения количественной приблизительности в современном английском языке : дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук / О. О. Соколовская. – Минск, 2002. – 115 с.
8. Шкот И. Л. Языковые средства выражения аппроксимации в современном английском языке / И. Л. Шкот // Вестник Киевского ун-та. – Серия романо-германская филология. Вып. 13. – К. : КГУ, 1984. – С. 25–27.

Волошин В. Г.

ЯВИЩЕ АПРОКСИМАЦІЇ В МОВИ

Статтю присвячено опису мовної категорії апроксимації, що розуміється як категорія приблизності. Основною метою є опис структури та змісту категорії апроксимації на основі дослідження когнітивних і мовних механізмів формування сенсу «приблизність» в сучасній англійській і його зіставлення з російською мовою. Аналіз виконано на матеріалі художніх текстів.

Ключові слова: категорія апроксимації, мовні механізми, когнітивні структури, семантична категорія «приблизність».

Voloshin V. G.

SCENE APPROXIMATION IN LANGUAGES

The article describes the language category approximation, understood as a category are approximate. The main purpose is to describe the structure and content of the category approximation based on a study of cognitive and linguistic mechanisms of formation of meaning «about» in modern English and its comparison with the Russian language. The analysis is performed on the material of literary texts.

Key words: *category approximation linguistic mechanisms, cognitive structure, semantic category «about.»*

УДК 811.1/2.161'373.217(23)

А. П. Загнітко

Український мовно-інформаційний фонд НАН України,
чл.-кор. НАН України, доктор філологічних наук, професор,
завідувач відділу інформатики

ТИПОЛОГІЯ ВНУТРІШНЬОТЕКСТОВОЇ ТЕМАТИЧНОЇ ПРОГРЕСІЇ: СТРУКТУРНІ ТА ФУНКЦІЙНІ ПАРАМЕТРИ

У статті висвітлено типологію внутрішньотекстової тематичної прогресії з оперттям на постулати теорії тематичної прогресії чеського лінгвіста Ф. Данаши, виявлено структурні особливості тематичної прогресії в текстах різних функційних стилів і встановлено функційні закономірності реалізації внутрішньотекстової тематичної прогресії. Складено співвідношення внутрішньотекстової тематичної прогресії з наявною типологією абзаців, схарактеризовано основні ознаки навантаження тематичної прогресії в текстовій площині різних функційно-стильових жанрів із первинним моделюванням темарематичного структурування тексту за визначальними параметрами відповідного різновиду внутрішньотекстової тематичної прогресії.

Ключові слова: текст, абзац, тематична прогресія, тематична регресія, функційний стиль, тема-рематичне членування, текстова категорія.

У сучасній лінгвістиці тексту з її відносно упорядкованим поняттєво-термінологічним апаратом та різними напрямками в студіюванні тексту (текстова лінгвістика, лінгвістика тексту, стилістика тексту та ін.) усталилося розуміння тексту як особливої ієрархічно найвищої синтаксичної одиниці, побудованої за відповідними зразками та моделями певної національної мови. Здебільшого джерельну базу лінгвістики тексту вбачають [2, с. 18–56; 8, с. 12–45; 16, с. 156–165] у певних античних теоріях риторики, поезики, стилістики, а також у теорії лінгвістичного функціоналізму з його послідовним орієнтуванням на дослідження дискурсу (У. Чейф (текст як квант дискурсу), Т. Гівон (теорія дискурсивного синтаксису), С. Томпсон, У. Манн (теорія риторики культури зі встановленням ієрархічних складників дискурсу та класів риторики відношень), П. Хоппер (емерджентна граматики) та ін.) (за [1, с. 190–191]). Історія розвитку та становлення лінгвістики тексту, її категорійного апарату пов'язана з дефінуванням синтаксичних одиниць, ієрархічно вищих ніж речення – складне ціле (О.М. Пешковський, О.О. Шахматов), складне синтаксичне ціле [8, с. 801-841, 901-941; 7, с. 12–18], надфразна єдність (Л.А. Булаховський, І.Г. Чередниченко та ін.), тлумаченням поняття «мовлення» (О.О. Потебня), простеженням закономірностей міжреченневих зв'язків у тексті (О.С. Мельничук). Первісно лінгвістика тексту постала в межах синтаксису і взяла від нього низку категорійних понять (категорія синтаксичного зв'язку, категорія семантичного відношення тощо). Вагомим поштовхом до формування лінгвістики тексту як окремої мовознавчої науки виступило чітке та послідовне кваліфікування статусу адресанта й адресата у процесі мовлення [15, с. 17–27; 8, с. 25–31], розгляд тексту як особливої одиниці мовленнєвої комунікації, в якій поєднувані кодувальні-декодувальні інтенції, кваліфікація тексту як обов'язкового та регулярного компонента комунікації (адресант (відправник) → текст → адресат (отри-

мувач)) [8, с. 789-854]. Від самого початку активізації дослідження питань мовленнєвої діяльності адресанта, закономірностей вияву мовленнєво-мисленнєвих процесів у витворюваних одиницях, встановлення ємності інтенцій відправника текст набуває особливого статусу в студіюванні різних наук – від літературознавчих, культурознавчих пошуків до психологічних, філософських, семіотичних, соціологічних та інших вимірів (див. огляд різних поглядів [7, с. 41–50]). Закономірності сполучуваності окремих речень у цілісність та навантаження тих чи тих категорійних форм у структурі останньої ґрунтовно досліджують з погляду стилістики, де аналізують функційне навантаження категорійних форм, почасти окреслюють особливості стратифікації семантики відповідно до внутрішньотекстового середовища певної категорійної форми [5, с. 51–63]. Для лінгвістики ж тексту істотним постає встановлення категорійного інструментарію тексту як окремої синтаксичної одиниці, що може витлумачуватися як 1) певна знакова форма, створена у процесі співвідношення з відповідною ситуацією (часткова структура акту комунікації) або як 2) процес актуалізації смислу в знаковій формі (за [1, с. 190-191]). Не менш важливим для лінгвістики тексту виступає встановлення множини категорій тексту, його функцій, закономірностей тема-рема-тичного членування, комунікативної організації, до цього слід додати також розкриття специфіки рівневого структурування тексту, реалізації в ньому авторської модальності (див.: [2, с. 33–47; 3, с. 21–41; 7, с. 67–81; 10, с. 45–62; 12, с. 78–94; 13, с. 28–35]). У сучасній лінгвістиці тексту особливо актуальним постають питання внутрішньої організації тексту зі з'ясуванням напрямів лінійного розгортання і реалізації відступів зі спеціальною настановою, встановлення закономірностей реалізації комунікативних інтенцій мовця та визначення комунікативного статусу не тільки тексту як цілісної одиниці, але й окремих його фрагментів як відносно закінчених утворень у змістовому та структурному вимірах.

Свого часу відомий чеський лінгвіст Ф. Данеш [21, с. 125–141] обґрунтував теорію тематичної прогресії з внутрішнім диференціюванням її основних різновидів у внутрішньотекстовій структурі. Його теорія знайшла застосування в різних студіюваннях, зорієнтованих на встановлення типології текстів за ознакою домінування того чи того різновиду тематичної прогресії. У сучасних теоріях тексту визначення тематичної прогресії вимагає належного узагальнення і створення типології внутрішньотекстової тематичної прогресії з оперттям на функційно-стильову належність текстових одиниць, їхню жанрову природу. Тому метою дослідження є встановлення структурної та функційної типології внутрішньотекстової тематичної прогресії з первинним визначенням внутрішньотекстового навантаження моделі відповідної тематичної прогресії. Заявлена мета зумовлює необхідність вирішення відповідних завдань: 1) з'ясувати основні постулати теорії тематичної прогресії Ф. Данеша; 2) розкрити закономірності внутрішньотекстового навантаження встановлених основних різновидів внутрішньотекстової тематичної прогресії; 3) виявити співвідношення відповідного різновиду внутрішньотекстової тематичної прогресії з функційно-стильовою належністю тексту; 4) з'ясувати основні моделі внутрішньотекстової тематичної прогресії; 5) визначити співвідношення внутрішньотекстової тематичної прогресії із жанровою природою тексту та співвідношення певного різновиду прогресії з регресією.

Новизна дослідження полягає в розкритті напрямів застосування основних постулатів теорії тематичної прогресії тексту Ф. Данеша для розкриття закономірностей тема-рема-тичної організації тексту. Актуально знаковим є теоретичне обґрунтування основних моделей внутрішньотекстової тематичної прогресії з роз-

криттям напрямів її використання в аналізі тексту для встановлення закономірностей його тема-рематичного структурування. Практичне ж застосування результатів студіювання мотивоване їхнім почасти прикладним характером, що дозволяє використати напрацювання у створенні навчальних посібників, в аналізі текстів різних функційних стилів у вищівській практиці відповідних магістерських програм.

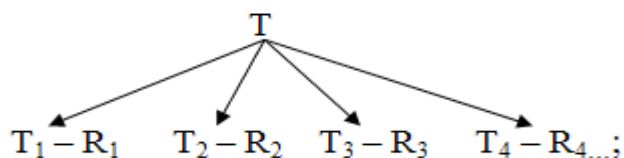
Однією з поширених сучасних тенденцій розвитку лінгвістики тексту постає вивчення текстової організації в комунікативному напрямку, що уможливує ґрунтовний аналіз текстів через актуальне членування висловлення. Враховуючи похідність тексту, витворюваного з опертям на усталені системні зразки, що відбивають рівні норми та кодифікації національної стратифікації, доцільно говорити про основні складники тексту як висловлення. У цьому разі доцільно розмежовувати висловлення як корелят синтаксичної одиниці речення і текст як цілісність, сформовану з відповідних висловлень. Спроби використання терміна *висловлення* для позначення цілісного тексту (див. аналіз поглядів із цього питання [8]) постають не зовсім викінченими та обґрунтованими, вимагаючи поглиблення.

Текстова структура у своєму обсязі має кілька аспектів, з-поміж яких особливо актуальними виступають: лінгвістичний (фонетичний, морфологічний, синтаксичний, лексичний, композиційно-синтаксичний, стилістичний), графіко-зображувальний (графічний (одно– (кириличний, латиничний та ін.) чи різнографічний (кириличний + латиничний, кириличний + арабський), наявність креольних знаків), культурознавчий (культурний, естетичний, духовний, мовні одиниці як носії культури народу – культурема), прагматичний (експресивно-стилістичний та функційно-стилістичний), інтерпретативний (розуміння кожного елемента крізь призму реальності / ірреальності тощо), породжувальний (закономірності творення з виявом навантаження мовленнєво-мисленнєвих інтенцій), інтенційний (реалізація намірів адресанта, вияв настанов на адресата), інформативно-смысловий, комунікативно-діяльнісний, структурно-ієрархічний та ін. У комунікативно-діяльнісному аспекті опертя становлять інформативно-смысловий та прагматичний рівні тексту. Водночас істотним є врахування тематично-ідейної цілісності тексту, сюжетно-композиційна організація, мовне багатство (мовні фігури тощо), особливостей зображення об'єктивного світу і под.

Відомо, що в комунікативно-діяльнісному аспекті тексту, зокрема в його інформативно-смысловому насиченні рема відіграє у висловленні важливішу роль, ніж тема, що пов'язано з насиченням новою інформацією висловлення-речення і тексту загалом. У внутрішньому структуруванні тексту, його інформативно-смысловому наповненні (один із вимірів комунікативно-діяльнісного аспекту) свою релевантність також виявляє тема. Її досить низький інформативно-смысловий рівень, певною мірою, сигналізує про її вторинність. Водночас надзвичайно сильним виступає її власне-структурувальний потенціал у комунікативно-діяльнісному аспекті тексту, адже вона часто є початковим моментом творення тексту як цілісності та окремої його одиниці – висловлення. За твердженням окремих авторів [11, с. 74–82; 17, с. 97–102; 18, с. 23–35; 19], будь-який текст можна подати як послідовність тем, де останній властиві особливі закономірності розташування [23, с. 45–67; 24, с. 77–91; 25, с. 101–111]. Водночас кожний тематичний елемент пов'язаний з тими чи тими компонентами тексту, а також із текстом загалом. Свого часу представник Празької школи Ф. Данеш [21, с. 125–141] обґрунтував досить оригінальну концепцію розгляду тематичних відношень у тексті, кваліфікуючи останні як «тематичну прогресію». Послідовне врахування різного текстового статусу теми уможливило диференціацію науковцем п'яти різновидів текстово-тематичної про-

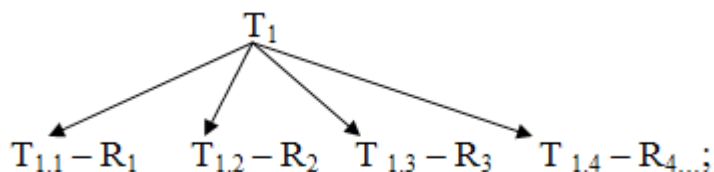
гресії: 1) проста лінійна прогресія ($T_1 - R_1 \rightarrow T_2 (R_1) - R_2$); 2) прогресія із наскрізною темою ($T - R_1, T - R_2, T - R_3, \dots$); 3) прогресія із похідними темами (див. Схему 1):

Схема 1.

4) прогресія із розщепленою темою (див. Схему 2):

Схема 2.

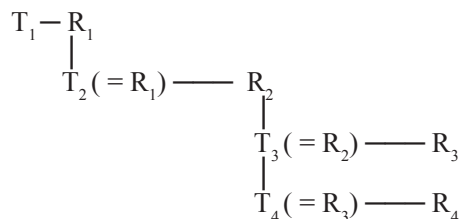
5) прогресія із тематичним стрибком ($T_1 - R_1, T_2 - R_2, \dots, T_3 - R_3, \dots$).

Застосовуючи теорію Ф. Данеша для дослідження комунікативної структури безсполучникового складного речення в англійській, українській, російській та французькій мовах, І.С. Святобаченко наголошує, що досліджуваним мовам «притаманна різна частотність вживання топікальних прогресій: в українській мові, на відміну від трьох інших аналізованих мов, частіше вживаються безсполучникові складні речення з похідними топіку (41 % від загальної кількості досліджених одиниць (див. Схему 1 – А. 3.), у російській – з прогресією з топікальним стрибком (55,2 %), в англійській – також речення з топікальним стрибком, але вже з меншою частотністю (33,7 %), так само найпоширенішими є безсполучникові складні речення французької мови з топікальним стрибком (49,5 %)» [15, с. 194].

Внутрішньотекстові вияви кожного із п'яти різновидів тематичної прогресії вимагають поглибленого розгляду для розкриття особливостей їхньої реалізації та побудови відповідних моделей тематичної прогресії. Проста лінійна прогресія як перший різновид внутрішньотекстової тематичної прогресії належить до найпоширеніших, за якої послідовно заявлювано та формально підтверджувало розгортання інформації. Найбільш репрезентативною моделлю простої лінійної прогресії постає перетворення реми препозитивного висловлення в тему постпозитивного. Такий процес слід кваліфікувати як послідовну внутрішньотекстову тематизацію рематичних елементів: (1) Коли я (T_1) був піонером, любив читати книжечки про позитивних героїв (R_1). Вони ($T_2 (= R_1)$), на відміну від мене, ніколи не рвали штанив, вилазячи на бабину грушу, окрім шахів, не грали в інші ігри, і найголовні-

ше – мали чудове **гобі** (R_2). *І яке ж то було гобі* ($T_3 (= R_2)$): *кожен з них чемненьких охайних хлопчиків колекціонував ... олов'яних солдатиків. Як мені хотілося бути схожим на них!*¹ (В. Кухта. Чому я посміхаюся, коли мене запитують про гобі... / Василь Кухта // Посмішка чорного kota : гобі, забобони, анекдоти. – К.: Ярославів вал, 2011. – С. 282); пор. також: (2) *Цвітуть* (T_1) **соняшники** (R_1). *Озвучені бджолами, вони* ($T_2 (= R_1)$) *чомусь схожі для мене на круглі кобзи* (R_2), *які* ($T_3 (= R_2)$) *земля підняла зі свого лона на високих живих стеблах* (R_3). *Живе тіло кобз* ($T_4 (= R_3)$), *пахуче, припорошене жовтим пилом, проросле пелюстками, – світиться й золотіє, щось промовляє своєю широкою, незгасаючою усмішкою* (R_4). *Скільки того сміху на городі – всі соняшники сміються, веселі, але водночас по-доброму замислені, кожен щось хоче сказати тобі, тільки підійди до нього* (Гуцало Є. Запах кропу // Бібліотека української літератури : <http://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=40&bookid=6>). У комунікативно-діяльнісному вимірі кожне постпозитивне речення в (1), (2) ґрунтовано на попередньому, що мотивує розгортання тексту від даного (теми) до нового (реми), де останнє (пор. у (2): ($T_2 (= R_1)$), ($T_3 (= R_2)$); у (2) : ($T_2 (= R_1)$), ($T_3 (= R_2)$), ($T_4 (= R_3)$)) стає темою нового речення (див. Схему 3 (побудовано за фрагментом (2))).

Схема 3.

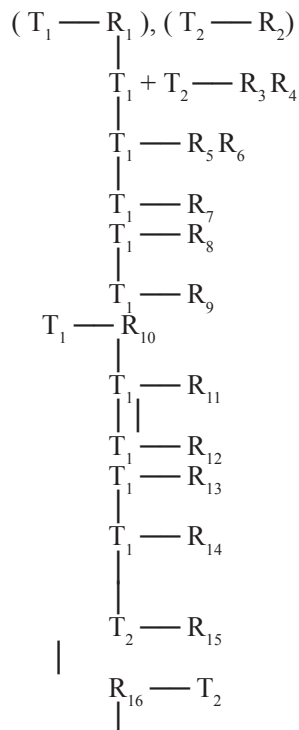

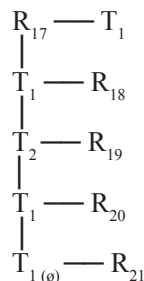
Другий різновид внутрішньотекстової тематичної прогресії – *прогресія із наскрізною темою*, за якої одна тема повторювана в кожному висловленні тексту. Заявлена тема пронизує та насичує увесь текст або ж його фрагмент, пов'язуючи його в змістову цілісність. Такою наскрізною темою може поставати будь-яка тема – від звичайної сільської хати до абстрактного поняття. Усталеність теми цілком залежить від функційно-стильової належності тексту його жанрової специфіки. Така тема, здебільшого, повторювана кілька разів, виступає опертям суджень мовця, додавані рематичні компоненти послідовно конкретизують тему: (3) **Лев** (T_1) – *єдині кішки* (R_1), *у яких самці* (T_2) *виразно відрізняються* (R_2) *від самиць. Дорослі леви-самці* ($T_1 + T_2$) *відрізняються* (R_3) *великою гривною і є* (R_4) *набагато більшими за левиць. Лев* (T_1) *вважається дорослим* (R_5) *у 5 років і до цього моменту набирає* (R_6) *свого оптимального «бойового» розміру. Самці* (T_2) *важать 150 – 225 кг* (R_6), *в окремих випадках – до 240 кг за довжини тіла без хвоста 1,7 – 2,5 м, хвіст – 90 – 110 см, висота в загривку 90 – 125 см. Маса самиць становить 100 – 150 кг, в окремих випадках до 160 кг. Найважчий лев* (T_1) *був убитий* (R_7) *у 1936 році в*

¹ Для зручності аналізу в тема-рематичному членуванні тексту та окремих висловлень у кожному компоненті складного речення виділено тему і рему без урахування загального ієрархічного структурування складного речення на тему й рему, а в межах кожної з них – виділення знову теми й реми. Наявний процедурний відступ мотивовано необхідністю простеження розгортання та реалізації того чи того різновиду внутрішньотекстової прогресії. Загальне ж тема-рематичне членування складного речення суттєво ускладнило б його лінійне подання і графічне зображення.

Трансваалі, він (T_1) важив 313 кг (R_8). Зазвичай звірі в неволі більші. У 1970 році в Лондонському зоопарку було зареєстровано рекордну вагу (R_9) лева (T_1) – 375 кг. Лев (T_1) відрізняється (R_{10}) від свого найближчого родича тигра пропорціями тіла. Так, тигр трішки довший, а лев (T_1) вищий у плечах і має трохи більший витягнутий череп (R_{11}), але в основному ці дві великі кішки мають приблизно однакові розміри, а також однакову силу. Наприклад, сила укусу тигра і лева (T_1) може досягати 450 кг (R_{12}), а сила удару лапою досягає 180 кг, швидкість удару лапою досягає 6 м/с. Спосіб життя левів (T_1) нетиповий (R_{13}) для великих кішок. Леви (T_1) живуть великими сімейними групами – прайдами (R_{14}). Полюють і доглядають за дитинчатами, в основному, самки, самці (T_2) ж охороняють (R_{15}) територію. Бої (R_{16}) за самців часто закінчуються смертю самця-захисника або претендента (T_2). Деякі прайди спеціалізуються на одному з видів здобичі (R_{17}) леви (T_1), які (T_1) полюють (R_{18}) на слонів). Дорослий самець (T_2) здатний з'їсти (R_{19}) більше 30 кг м'яса за раз. Ситий лев (T_1) може проспати (R_{20}) майже 20 годин. При нагоді, вбиває (R_{21}) представників інших котячих і гієн (З підручн.). Наскрізна тема, пронизуючи увесь текст, постійно обростає певними кваліфікаторами (поширювачами, уточнювачами, оцінними елементами тощо). Її внутрішньотекстова сила дорівнює сумарній кількості рематичних компонентів, що в цьому разі послідовно насичують її тими чи тими дієвими, становими, процесуальними, атрибутивними, кількісними, локативними та іншими вимірами. У своїй змістовій наповненості останні повністю зорієнтовані на тему, внаслідок чого тематичний компонент нарощує власне смислове поле у внутрішньотекстовому просторі (див. Схему 4).

Схема 4.

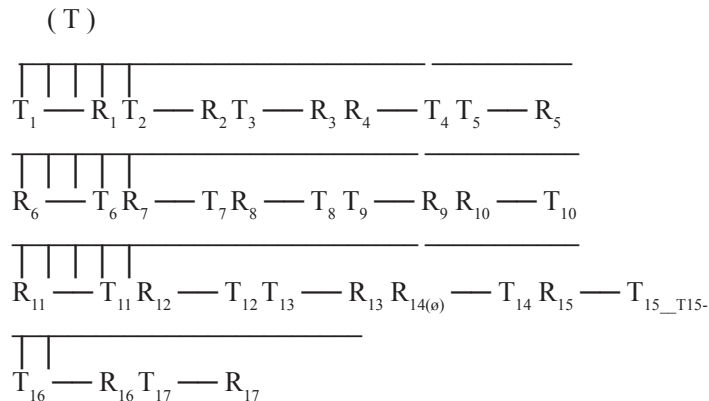

У текстах або фрагментах текстів із виявом *прогресії із наскрізною темою*, чітко простежувано постійне нарощування смислової ємності теми та обсягів її актуалізації. У (3) можна ототожнити або поставити знак рівності між T_1 , T_2 , оскільки T_1 (лев) і T_2 (самець) позначають ту саму істоту, в рамках фрагмента тексту виступають синонімами, і T_2 не містить ніякої додаткової інформації щодо T_1 . У такому разі в усьому обсязі текстового фрагмента (3) $T_1 (+T_2)$ повторено сімнадцять разів, що зумовило збільшення її смислового тла в дев'ятнадцять разів ($R_1 + R_2 + R_3 + R_4 + R_5 + R_6 + R_7 + R_8 + R_9 + R_{10} + R_{11} + R_{12} + R_{13} + R_{14} + R_{15} + R_{16} + R_{17} + R_{18} + R_{19} + R_{20} + R_{21}$). До цього слід додати також усі складники реми. Переваги *прогресії із наскрізною темою* виявлювані в тому, що та сама тема постійно повторювана, в силу чого наявна її внутрішньотекстова актуалізація і постійне посилення та смислової ємності.

Своєрідною постає реалізація третього різновиду тематичної прогресії – *прогресії з похідними темами*, коли кожне текстове висловлення не містить у своєму складі елементів послідовної тематизації чи наскрізної тематизації, посилює вираження загального тематичного спрямування тексту або ж його окремого фрагмента. Визначальна тема тексту або його фрагмента може легко експлікуватися мовцем, а в низці випадків встановлювана на ґрунті окремих текстових описів. Такий вияв теми Ф. Данеш [21] кваліфікує як гіпертему. Так, мова в тексті може йти про жнива, але для їхнього опису або зображення будуть використані елементи, що так чи так пов'язані зі жнивими (комбайни, достугле колосся, золотисті поля, повні вантажівки зерна тощо). Провідна ідея встановлювана з опису окремих моментів опису жнив тощо. Подібний вияв тематичної організації текстового фрагмента легко простежити в описі осінньої картини природи: (4) **Наступає** (R) **найкраща пора осені – золота осінь** (T). **Дерева** (T₁), **перш ніж забути принади літа та поринути в довгий осінньо-зимовий сон, накидають** (R₁) **золоті одешинки зі стрімко пожовклого листя. Осінній ліс** (T₂) **вкритий** (R₂) **неповторним мальованими розписом, де візерунки** (T₃) **неповторювані та невпізнані** (R₃). **Красується** (R₄) **своїм червонобоким вбранням черешня** (T₄), **а клен** (T₅) **пишно розкинув свій ніжно-жовтий наряд** (R₅), **неподалік ще зеленіє** (R₆) **дуб** (T₆), **тільки подекуди на ньому пробивається** (R₇) **жовте листя** (T₇) **та поблискують** (R₈) **з-під листя жолуді** (T₈). **Листопад** (T₉) **наче бавиться** (R₉) **з усім лісовим багатством – то засвітить** (R₁₀) **сонце** (T₁₀), **вияскравлюючи всю кольорову тональність вповні, то заступить** (R₁₁) **сонце хмаринка** (T₁₁) **і повіє** (R₁₂) **різкий прохолодний вітер** (T₁₂), **зриваючи чарівні кольорові малюнки і весело кружляючи ними в повітрі. Дерева** (T₁₃) **в лісі чарують** (R₁₃) **вродою, показуючи свою неповторність, а під ногами товстий килим** (T₁₄), **до якого ще не доторкнувся** (R₁₅) **ані холодний осінній дощ, ані перший осінній приморозок** (T₁₅). **Листя** (T₁₆) **ще не встигло втратити** (R₁₆) **свою твердуватість та прожилковий малюнок, що** (T₁₇) **легко засвідчує** (R₁₇) **його належність чи яворові, чи кленові, чи грабові** (A. Яніта. З осінніх спогадів / Ана-

толій Яніта // Чарівні слова осені : збірник оповідань. – К.: Ярославів вал, 2005. – С. 87). У (4) чітко виявленими виступають похідні теми гіпертеми *золота осінь* (див. Схему 5), де кількість таких похідних тем є необмеженою, оскільки залежить від загального композиційно-змістового наповнення тексту або його фрагмента.

Схема 5.

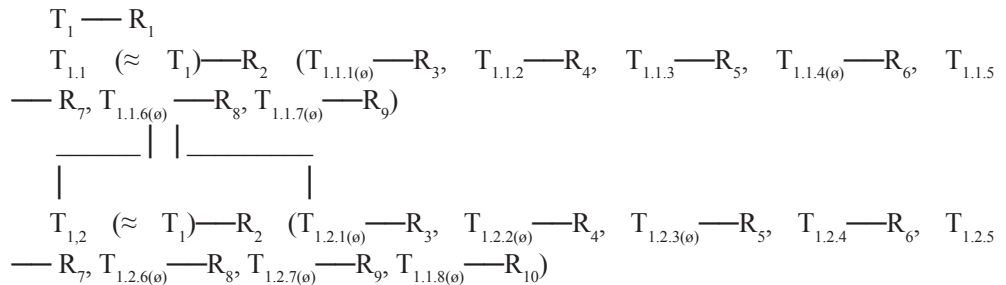

У (4) гіпертема *золота осінь* (Т) набуває розвитку в низці похідних тем (*Дерева* (Т₁), *Осіньний ліс* (Т₂), *візерунки* (Т₃), *черешня* (Т₄), *клен* (Т₅), *дуб* (Т₆), *листя* (Т₇), *жолуді* (Т₈), *Листопад* (Т₉), *сонце* (Т₁₀), *хмаринка* (Т₁₁), *вітер* (Т₁₂), *Дерева* (Т₁₃), *килим* (Т₁₄), *холодний осіньний дощ*, *перший осіньний приморозок* (Т₁₅), *Листя* (Т₁₆), *що* (Т₁₇)), актуалізованих власними ремами (*накидають* (R₁), *вкритий* (R₂), *неповторювані та невпізнані* (R₃), *Красується* (R₄), *розкинув наряд* (R₅), *зеленіє* (R₆), *пробивається* (R₇), *поблискують* (R₈), *наче бавиться* (R₉), *засвітить* (R₁₀), *заступить* (R₁₁), *повіє* (R₁₂), *чарують* (R₁₃), *Ø* (R₁₄), *ще не доторкнувся* (R₁₅), *ще не встигло втратити* (R₁₆), *засвідчує* (R₁₇)). Сукупна змістова площина похідних тем у своїй цілісності розкриває гіпертему (Т), що легко підтвердити групуванням усіх репрезентантів похідних тем у відповідні тематичні групи (а) найменування диких дерев, кущів, їхній сукупностей та їхніх частин і плодів (*Дерева* (Т₁), *Осіньний ліс* (Т₂), *черешня* (Т₄), *клен* (Т₅), *дуб* (Т₆), *листя* (Т₇), *жолуді* (Т₈), *Дерева* (Т₁₃), *що* (Т₁₇)); б) назви явищ природи (*сонце* (Т₁₀), *хмаринка* (Т₁₁), *вітер* (Т₁₂), *холодний осіньний дощ*, *перший осіньний приморозок* (Т₁₅)); в) найменування пір року та місяців року (*Листопад* (Т₉)). Поза тематичними групами виявилися тільки окремі найменування – виразники тем: *візерунки* (Т₃), *килим* (Т₁₄), що використані в переносному значенні та своєю семантикою доповнюють загальну змістову композицію гіпертеми *золота осінь* (Т). Типологічний вияв аналізованої тематичної прогресії ґрунтовано на особливостях деталізації (гіперо-гіпонімічні, метонімічні або ж інші різновиди семантико-парадигматичних зв'язків лексем тощо) теми.

Досить проблемним виступає встановлення четвертого різновиду текстово-тематичного структурування – *прогресії із розщепленою темою*, в якій основу становить подвійна тема. Компоненти останньої утворюють вихідні компоненти для розгоргання окремих тематичних прогресій внаслідок послідовної власної лемаїзації (див. Схема 2). Труднощі вияву заявленого різновиду підтверджували тим, що тематизовані компоненти можуть витворювати власні тематичні прогресії, що розгортаються або послідовно, або паралельно. Такий паралелізм сигналізує про

витворення біфуркативних точок (від однієї до n-кількості), з яких поступово розвивається кожний окремих компонент розщепленої теми: (5) *До міста підійшли* (R_1) *батько і син* (T_1). *Батько* ($T_{1.1}$ ($\approx T_1$)) *був стомлений* (R_2) *довгою дорогою від села, бо надворі стояла* ($T_{1.1.1(\circ)}$) *нестерпна спека* (R_3), *а прохолоди* (R_4) *ніде не було* ($T_{1.1.2}$). *Вітерець* ($T_{1.1.3}$) *не тишив* (R_5) *його своїми поривами, та й пими* ($T_{1.1.4(\circ)}$) *нестерпно хотілося* (R_6). *До того ж у голову приходили одна за одною* ($T_{1.1.5}$) *різні думки* (R_7): *чи вдасться* ($T_{1.1.6(\circ)}$) *сьогодні попасти* (R_8) *на засідання правління і* ($T_{1.1.7(\circ)}$) *як там говорити* (R_9) *про всі ті незворотні тенденції в сільській общині. Син* ($T_{1.2}$ ($\approx T_1$)) *не хотів зупинятися* (R_2) *перед містом, його* ($T_{1.2.1(\circ)}$) *тягло* (R_3) *в місто, пошвидше* ($T_{1.2.2(\circ)}$) *подивитися* (R_4) *спіски зарахованих до університету. Тривожило* (R_5) ($T_{1.2.3(\circ)}$): *чи є він* ($T_{1.2.4}$) *у тих списках* (R_6). *Так, він* ($T_{1.2.5}$) *успішно склав* (R_7) *творчий іспит, його похвалили* (R_8), ($T_{1.2.7(\circ)}$) *говорили* (R_9), *що досить оригінально* ($T_{1.1.8(\circ)}$) *висвітлив* (R_{10}) *тему, використавши надзвичайно цікаву композицію* (Яна Анатолій. Серце тримаю в долонях / Анатолій Яна // / Чарівні слова осені : збірник оповідань. – К.: Ярославів вал, 2005. – С. 104). У таких текстах (див. (5)) точкою розщеплення теми постає, зазвичай, постпозитивне висловлення, що містить перший виокремлений тематизований компонент. Останній поступово набуває власного текстоструктурального начала, інший виокремлений тематичний компонент набуває власного розгортання. Тільки у вершині спостережувано цілісність теми з відповідним рематичним компонентом. Тематична прогресія з розщепленою темою застосовувана в тому разі, коли кожний із виокремлених тематичних компонентів здобуває власного розвитку (див. Схему 6).

Схема 6.

У (5) можна простежити розщеплення цілісності теми, заявленої в першому реченні (*До міста підійшли* (R_1) *батько і син* (T_1)), що послідовно реалізована у відповідних переходах кожного з двох виокремлених тематичних компонентів. Для першого виділеного тематичного компонента істотними постають внутрішні роздуми, що пов'язані зі сприйняттям погодних умов подорожі та майбутніми зустрічами (*Батько* (T_2) *був стомлений* (R_2), *приходили одна за одною* ($T_{1.1.6}$) *думки* (R_7), ($T_{1.1.6(\circ)}$) *вдасться попасти* (R_8), ($T_{1.1.7(\circ)}$) *говорити* (R_9)). Найявний наче відступ від загального тематичного структурування спрямований на посилення значущості виокремленого тематичного компонента, адже введені в текст висловлення, пов'язані із (T_2), репрезентуючи сприйняття погодних умов подорожі та внутрішні міркування (*довгою дорогою від села, бо надворі стояла* ($T_{1.1.1(\circ)}$) *нестерпна спека* (R_3), *а прохолоди* (R_4) *ніде не було* ($T_{1.1.2}$). *Вітерець* ($T_{1.1.3}$) *не тишив* (R_5) *його своїми поривами, та й пими* ($T_{1.1.4(\circ)}$) *нестерпно хотілося* (R_6). *До того ж у голову*

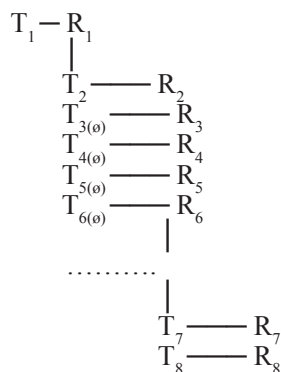
приходили одна за одною ($T_{1.1.5}$) *різні думки* (R_7): *чи вдасться* ($T_{1.1.6(0)}$) *сьогодні попасти* (R_8) *на засідання правління і* ($T_{1.1.7(0)}$) *як там говорити* (R_9) *про всі ті незворотні тенденції в сільській общині*). Внутрішньо виявлювані в цьому «відступі» тема-рема-тичні компоненти комунікативно структурують плин розповіді, інтенційно ж вони спрямовані на (T_2) – *батько*. Другий виокремлений тематичний компонент, умовно також позначений у тексті (T_2) – *син*, який має власну тема-рема-тичну лінію (*Син* (T_2) *не хотів зупинятися* (R_2), *тягло* (R_3), *подивитися* (R_4), *Тривожило* (R_5), *є у тих списках* (R_6), *склав* (R_7), *похвалили, говорили, висвітлювали* (R_{10})).

Ще один різновид тематично-текстового структурування належить до надзвичайно складних, тому що тематичне розгортання у своїй реалізації містить стрибок. Таку реалізацію тематичного структурування Ф. Данеш [20, с. 145–151] назвав *прогресією з тематичним стрибком*. У таких випадках зреалізований тема-рема-тичний стрибок або розрив у тема-рема-тичному ланцюжку легко відновити із контексту. Активно використовується *прогресія з тематичним стрибком* у текстах із послідовно-лінійною тематизацією (перший різновид), що аж ніяк не обмежує використання прогресії з тематичним стрибком у текстах з іншими різновидами тематичної прогресії: (6) *А тепер про те, що буває з тими, хто не виконує волі осіб, які перебувають на олімпі. Нетривалий час посаду ректора Івано-Франківського педінституту обіймав* (R_1) *Іван Кирилович Васюта* (T_1). *Він* (T_2), *мабуть, забув сентенцію* (R_2) *Леніна про те, що жити в суспільстві і* ($T_{3(0)}$) *бути вільним* (R_3) *від суспільства не можна, і* ($T_{4(0)}$) *вперше за всю історію педінституту пустив* (R_4) *вступну кампанію на самоплив*. ($T_{5(0)}$) *Жодних вказівок не давав* (R_5), ($T_{6(0)}$) *нікого й нічого не просив* (R_6). *Який гарний набір студентів був того року! Усі викладачі говорили, що на всіх факультетах такого набору не було. У групах, в яких я працював, усі студенти навчалися на «відмінно» і «добре». Це саме стверджували і мої колеги, які працювали на паралельних курсах. Того самого навчального року ректора* (T_7) – *доктора наук, професора – було звільнено* (R_7) *з посади і через рік він* (T_8) *переїхав* (R_8) *працювати до Львівського університету імені Івана Франка* (Кочерган М. Про час, про себе і людей : спогади / Михайло Кочерган. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – С. 158). У (6) наявний чітко виражений тематичний стрибок (*Який гарний набір студентів був того року! Усі викладачі говорили, що на всіх факультетах такого набору не було. У групах, в яких я працював, усі студенти навчалися на «відмінно» і «добре». Це саме стверджували і мої колеги, які працювали на паралельних курсах*), що окреслює собою оцінку автором оповіданого та пов'язаного із ініціальним висловленням абзацу (*А тепер про те, що буває з тими, хто не виконує волі осіб, які перебувають на олімпі*). Своєрідність відступу полягає в тому, що він структурно належить до цілісного класичного аналітично-синтетичного абзацу. Аналізований текстовий фрагмент засвідчує функційне навантаження тема-рема-тичного стрибка (див. Схему 7) в розгортанні тексту, тому що останній, стримуючи подієву динаміку, кваліфікує препозитивний тематичний компонент.

У більшості текстів аналізовані різновиди тематичних прогресій зустрічаються не в чистому вигляді, а переплітаються. Тема-рема-тичне структурування тексту легко встановити з опертям на домінувальним різновид тематичної прогресії в його текстовій площині. Найбільш послідовно в сучасній лінгвістиці скваліфіковано тексти ланцюжкової структури і тексти куцкової структури. Для перших характерною особливістю є послідовне розгортання думки (за Ф. Данешом [21, с. 125–141], тексти з послідовною лінійною прогресією), для других – властивий зв'язок теми

з усіма текстовими висловленнями (за Ф. Данешом [Там само, с. 125–141], тексти з наскрізною темою). У такого зразка текстах тема розкриває різноманітні аспекти того самого суб'єкта (див. ґрунтовніше [25, с. 34–41, 87–95, 112–125; 20, с. 87–95; 4, с. 65–92; 19]).

Схема 7.

У встановленні типології тематичного структурування тексту та розкритті закономірностей реалізації тематичної прогресії істотним є простеження навантаження тематичного речення абзацу, що, зазвичай, вирізняє в абзаці предмет мовлення та окреслює межі теми. Таке речення містить слово, словосполучення або частину речення, що своїм змістовим наповненням вимагає поширення, деталізації певним способом. Водночас, за теорією Ф. Данеша [21], подібне речення часто містить гіпертему, що поступово розщеплювана на кілька основних тематичних компонентів. Їхня тематизація набуває сили і в орієнтуванні на гіпертему, і у спрямуванні на власні мікротематичні компоненти. Останнє передбачає або ж наведення тих чи тих деталей, прикладів, вказівки причини, наслідку, що здійснювано відповідним шляхом: (7) **В історії вивчення українських прізвищ (T_1) можна виділити три періоди (R_1). Перший період ($T_1 (= R_1)$) детально описав у своїй монографії «Сучасні українські прізвища» Ю.К. Редько. Почався цей період з кінця XIX ст., коли з'явилися перші публікації про українські прізвища, зокрема стаття А.І. Степовича «Заметки о происхождении малорусских фамилий», надрукована в 1882 році у воронезьких «Філологічних записках». Потім у журналі «Киевская старина» було опубліковано дві статті професора Харківського університету М.Ф. Сумцова в 1885 р. «Малорусские фамильные прозвания» та в 1889 р. «Уличные клички». У цих статтях та в статті В. Ястребова «Малорусские прозвища Херсонской губернии», надрукованій в Одесі в 1893 році, подано багато конкретних фактів виникнення прізвищ, однак мовного аналізу немає. Більш цінними в мовознавчому аспекті є ономастичні роботи В. Охримовича «Про сільські прозвища», 1906 р., у яких приділено увагу процесу творення прізвищ, закріпленню їх у функції прізвищ та мовна характеристика цих антропонімів.**

Другий період ($T_2 (= R_1)$) охоплює 60 – 70-ті роки XX ст., коли з'явилися праці Л. Гумецької (увага приділена українській антропонімії XIV–XV ст.), І. Сухомлина (досліджує історичну антропонімію Полтавщини), П. Чучки (досліджує антропонімію Закарпаття), Р. Осташа, С. Бевзенка, Т. Братушенка, О. Неділька, В. Німчука, які досліджували власні назви, зафіксовані в козацьких реєстрах 1649 року

та в інших історичних пам'ятках. Узагальненою працею зі становлення українських прізвищ як класу та розвитку їх поряд із іншими назвами в антропоформулах є монографія М. Худаша «З історії української антропонімії». А першою комплексною працею із вивчення семантики твірних основ сучасних українських прізвищ та їхньої словотвірної будови, граматичних особливостей стала монографія Ю. Редька «Сучасні українські прізвища».

На початку 80-х років ХХ ст., які також можна зарахувати до **другого періоду** вивчення прізвищ, починають досліджувати прізвища окремих історико-етнографічних регіонів України, зокрема Південно-Східної України (В.Д. Познанська), Бойківщини (Г.Є. Бучко), Лемківщини (Є.С. Панцьо).

Третій період ($T_3 (= R_1)$) почався після невеликої перерви уже в кінці 90-х років ХХ ст. і триває до сьогодні. Він позначився тим, що активно продовжується дослідження антропонімікону окремих історико-етнографічних регіонів України. Зібрані та проаналізовані прізвища Північного степу України (Т.В. Марталога) та Верхньої Наддністрянщини (І.Д. Фаріон), Буковинської Наддністрянщини (Л. Тарновецька), Покуття (Н.Б. Вирста), Лубенщини (Л.О. Кравченко), Уманщини (Ю.І. Блажчук). У ґрунтовних дисертаційних дослідженнях антропонімі аналізуються як у синхронії, так і в діахронії, при цьому в своїй роботі Г.Д. Панчук використовує порівняльний аспект аналізу найпродуктивніших прізвищевірних формантів онімів, що побутують у ХХ ст. і побутували в кінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. на Бойківщині, Гуцульщині, Лемківщині та Опіллі (Кравченко Л.О. Українська ономастика : антропоніміка : навч. посіб. / Л.О. Кравченко. – К.: Знання, 2014. – С. 65-66). У цьому разі ефективно використано перший спосіб поширення теми – деталізацію, що ґрунтовно висвітлювана в чотирьох класичних аналітико-синтетичних абзацах, один з яких (третій) виступає об'єднувальним щодо інших (другого і четвертого). Супровідним засобом цього постають міжабзацні пояснювально-мотивувальні семантичні відношення з опертям на базовий фінальний компонент тематичного речення (*три періоди*), на пояснення якого зорієнтовано використання контактено речення другого тематичного компонента в другому реченні першого абзацу (*Перший період*) та ініціальних компонентів другого (*Другий період*) і четвертого (*Третій період*) абзаців. Такі міжабзацні відношення ґрунтовано на інтегративно-кумулятивних міжабзацних синтаксичних зв'язках [8, с. 748-809]. У другому і четвертому абзацах ініціальні речення, а в першому – друге речення – інтегровані в тематичне речення (**В історії вивчення українських прізвищ** (T_1) **можна виділити три періоди** (R_1)) першого абзацу (*В історії вивчення українських прізвищ можна виділити три періоди* ← (перший абзац) **Перший період** ($T_1 (= R_1)$) *детально описав у своїй монографії «Сучасні українські прізвища» Ю.К. Редько; ← другий абзац* **Другий період** ($T_2 (= R_1)$) *охоплює 60 – 70-ті роки ХХ ст., коли з'явилися праці Л. Гумецької ...; ← (четвертий абзац)* **Третій період** ($T_3 (= R_1)$) *почався після невеликої перерви уже в кінці 90-х років ХХ ст. і триває до сьогодні...*), що містить гіпертему **три періоди** (R_1). Через зв'язок з останньою простежувано три лінії внутрішньотекстової тематизації виокремлених тематичних елементів, що сукупно виражені в **три періоди** (R_1), де аналітично-кількісна синтаксична морфема **три** у структурі реми, її номінативного складника **три періоди**, у своєму номінативно-кількісному обсязі охоплює усі три деталізовані компоненти: **Перший період** ($T_1 (= R_1)$) + **Другий період** ($T_2 (= R_1)$) + **Третій період** ($T_3 (= R_1)$).

Внутрішньотекстова прогресія із розщепленою темою активно використовувалася в різноманітних жанрах (тезах, монографіях, рецензіях, конспектах, рефератах,

статтях, наукових дискусіях і под.) наукового стилю (власне-науковому, науково-технічному, науково-педагогічному, науково-популярному підстилях), набуваючи в межах різних жанрів від одного до трьох-чотирьох розщеплень гіпертеми. Кількість розщеплень гіпертеми та виділення тематичних компонентів з послідовною їхньою тематизацією загалом необмежена (до n-кількості), хоча найрегулярнішим розщепленням виступає двох- і трьохелементне, що підтверджуване аналізом монографічного фактичного матеріалу обсягом в одну тисячу фрагментів власне-наукового підстилю (близько 34,8% обстежуваного матеріалу). Менш поширеною виступає проста лінійна прогресія ($T_1 - R_1 \rightarrow T_2 (R_1) - R_2$) ($\approx 26,7\%$) та прогресія із наскрізною темою ($T - R_1, T - R_2, T - R_3, \dots$) ($\approx 15,6\%$). Внутрішньотекстова прогресія із похідними темами охоплює орієнтовно таку ж кількість виявів, як і прогресія із наскрізною темою (14,6%). Своєрідне навантаження властиве прогресії із тематичним стрибком, що охоплює найменшу кількість аналізованого фактичного матеріалу (8,3%), пор. у чомусь подібні спостереження І.С. Святобаченко в розгляді основних виявів реалізації п'яти різновидів прогресій у структурі безсполучникових складних речень в українській, англійській, російській, французькій мовах. Так, за її твердженням, «...в українській мові найчисельнішою є група речень з похідними топіку – 451 речення (41 % від загальної кількості дібраних нами речень українською мовою): *Моє ім'я Олаф Стефензон, я художник* (В. Винниченко) (топік – чоловік з іменем *Олаф Стефензон, художник*). ...; друга за кількістю група – речення з топікальним стрибком – 341 речення (31 %): *Він зирнув у вікно: чайок не було* (В. Шевчук) (топіки – *він* (суб'єкт дії); *чайки*); група речень, які поєднують декілька схем динаміки топіку нараховує 110 одиниць (10 %) (найчастіше такі речення є досить ємними за обсягом): ¹[*Йому сподобалась архаїчність ситуації*]; ²[*багато чоловіків серйозно курили*], ³[*дослухаючись до власних вражень і пильнуючи за найменшими мінами інших*] (Т. Прохасько) – перший та другий компоненти характеризуються прогресією з топікальним стрибком (топіки – *він* – у реченні – *йому* (чоловік, що спостерігає за ситуацією) та *багато чоловіків*), натомість напівпредикативна конструкція (дієприслівниковий зворот) разом із другим компонентом речення утворюють прогресію з похідними топіку; речень із наскрізною топікальністю нараховуємо 99 одиниць (9 %): – *Я тебе розумію, – сказала я* (М. Хвильовий) – наскрізний топік – *я* (особа розповідачки); речень із розщепленим топіком повідомлення – 56 (51 %): *На вулиці помалу прокидалося життя: заревла череда, замекали вівці, заляскали батогами пастухи, заторохкотіли потроху вози, заскрипів журавель біля криниці, задимились димарі, почувлися пісні* (В. Винниченко) – спільний топік – *життя* прокидається; лінійна топікальна прогресія представлена 43 реченнями (3,9 %): *Метлинський подивився на смажену яєчню, вона ще пухиріла й побулькивала жиром* (В. Шевчук) – фокус першого компонента (*яєчня*) набуває в другому компоненті статусу топіку» [15, с. 132–133], а в англійській мові «... найчисельнішими є речення з топікальним стрибком – 371 одиниця (33, 7 %): *I noticed 't was same as with me at home, there was only one plate* (S. O. Jewett) 'Я помітив, було те саме, як у мене вдома, там була лише одна тарілка' – англійською речення безсполучникове – топіки: *I, 't (it), there* (формальний підмет третього компонента); речення з похідними топіку – 262 одиниці (23,8 %): *Mike, the «Barrel-mouth», pretended he was talking to himself and yelled out in his best English* (P. Di Donato) 'Майк, бочкоротий, прикинувся, ніби розмовляв сам із собою та крикнув своєю найкращою англійською' (англійський варіант речення – безсполучниковий) – імпліцитний топік репрезентований загальним описом ситуації у зреалізованих компонентах; речення із наскрізним топіком нараховують 196

одиниць (17,8 %): *I wish I had some ice-water!* (W. D. Howells) ‘Я бажала б трохи води з льодом’ (англійською речення містить два підмета *I* (я) і дослівно перекладається як ‘Я бажаю, щоб у мене було трохи води з льодом’); речень, топікальна прогресія яких містить декілька різновидів динаміки топіку, – 141 одиниця (12,8 %): ¹[*Everything fell together, confessed, explained, overwhelmed*]; ²[*leaving him most of all stupefied at the blindness*]; ³[*he had cherished*] (H. James) ‘Все склалося разом, сказане, пояснене, пригнічене; залишивши його найрозгубленішим через сліпоту, яку він зберігав’ (в англійській усі компоненти речення поєднані безсполучниковим зв’язком); перший компонент та відокремлені актуалізовані означення характеризуються похідною топікальністю, перший та другий компоненти становлять схему прогресії з топікальним стрибком, натомість другий та третій компоненти один щодо одного репрезентують лінійну топікальну прогресію; речень із лінійною топікальністю – 97 (8,8 %): *He began to pace up and down the living room – a pleasant spacious room, simply furnished* (A. Petry) ‘Він почав ходити туди-сюди у вітальні – приємній просторій кімнаті, мебльованій по-простому’ – елемент *the living room*, який входить до складу фокусу першого компонента, становить топік апозитивної частини речення; найменш чисельними серед речень англійської мови виявилися речення з розщепленим топіком – 33 одиниці (3 %): *She was precisely that; a tall rosy-cheeked baby; rich womanhood without, helpless infancy within* (C. P. Gilman) ‘Вона була такою самою; висока рожевощока дитина, без надмірної жіночності, з беспорядною інфантильністю’ – спільним топіком є *precisely that* ‘тією самою’» [Там само, с. 134–135]. Подібність реалізації різновидів тематичної прогресії в безсполучниковому складному реченні й тексті мотивована максимальним наближенням перших до другого.

Вияв внутрішньотекстової тематичної прогресії з тематичним стрибком постає функційно навантаженим у силу того, що наявний відступ (стрибок) від теми охоплює виклад власне-авторських сентенцій або ж відповідні інтертекстуальні матеріали. Необхідно констатувати, що внутрішньотекстова прогресія із тематичним стрибком у своїх модельних реалізаціях (одно-, дво-, три-, чотири- та п-елементна) виступає нерівнорядною, оскільки часто відступ (стрибок) містить не одну-дві, а цілу низку власних мікротем. Розгортання останніх інколи ускладнене уже внутрішніми відступами (стрибками), що зумовлює регресію внутрішньотекстового тла. Навантаження регресії можна встановити тільки через послідовний розгляд її співвідношення із внутрішньотекстовою прогресією. Особливо актуальною виступає регресія в текстовому структуруванні зі стрибком теми в художній прозі (проза В. Дрозда, М. Стельмаха та ін.), а для політичних текстів функційно навантаженою є проста лінійна прогресія, активно поєднувана з тематичною прогресією з відступами (стрибками), що відбиває особливості будови подібних текстів та організації відповідного дискурсу з його специфікою концептуалізації реальності [13, с. 88–105].

Аналіз реалізації різновидів внутрішньотекстових тематичних прогресій уможливорює класифікацію текстів за домінуванням певної тематичної прогресії в тексті та супровідному характері останніх (пор.: [4, с. 98–102]). Водночас дослідження усієї сукупності тематичних прогресій зі встановленням їхнього функційного навантаження засвідчує закономірності структурування текстів, наявність їхнім нормативних моделей та кодифікації реалізації тих чи тих моделей прогресії у внутрішньотекстовому просторі. Внутрішньотекстові різновиди прогресії поширені в поєднанні між собою (у публіцистичних текстах, здебільшого, простої лінійної прогресії із наскрізною тощо), що відбиває надзвичайно складний механізм тво-

рення тексту як результату певного дискурсу. Встановлення сукупності моделей усіх різновидів внутрішньотекстових прогресій вимагає обстеження значного за обсягом матеріалу, що передбачає створення експериментального лінгвістичного корпусу текстів з адекватним відбиттям у ньому різних функційних стилів та множин жанрів кожного з них. Перспективним є студіювання реалізації усіх різновидів внутрішньотекстової тематичної прогресії в різних текстах і встановлення структурно розвивального навантаження кожної з них не тільки в окремому тексті, а в текстово-жанрових просторах різних функційних стилів, напрацювання усталених моделей (інваріантних та варіантних) реалізації певної прогресії та її поєднання / непоєднання з регресією.

Література

1. Алексеева Л. М. Лингвистика текста / Л. М. Алексеева // *Стилистический энциклопедический словарь русского языка* / Под ред. М.Н. Кожинной. – М. : Флинта; Наука, 2003. – С. 190 – 191.
2. Андрущенко В. О. Закономірності вияву категорійної зв'язності в горизонтальній і вертикальній внутрішній художньо текстовій структурі : дис. кандидата наук : 10.02.15 / В. О. Андрущенко. – Горлівка, 2012. – 226 с.
3. Анисимова Е. А. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация : учебн. пос. / Е. А. Анисимова. – М. : Академия, 2003. – 128 с.
4. Белоусов К. И. Синергетика текста. От структуры к форме : монография / К. И. Белоусов. – СПб. : Либроком, 2013. – 248 с.
5. Бондарко А. В. О стратификации семантики / А. В. Бондарко // *Общее языкознание и теория грамматики : материалы чтений, посвященных 90-летию со дня рождения С. Д. Кацнельсона*. – СПб. : Изд-во, 1998. С. 51 – 63.
6. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 222 с.
7. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту. Теорія і практикум : наук.-навч. посіб. – Донецьк : Вид-во ДонНУ, 2006. – 289 с.
8. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
9. Ильин Б. А. Об актуальном членении предложения / Б. А. Ильин // *Вопросы английского и немецкого языков : сб. научн. тр.* – Вологда : Изд-во Вологод. пед. ин-та, 1989. – С. 12 – 28.
10. Ильин Б. А. Актуальное членение предложения у Шекспира / Б. А. Ильин // *Вопросы теории английского и русского языков : сб. науч. тр.* – Вологда : Изд-во Вологод. пед. ин-та, 1990. – С. 45 – 62.
11. Квятковский В. А. Актуальное членение как особенность композиции художественного текста / В. А. Квятковский // *Лингвистика текста : материалы научной конференции*. – Ч. 1. – М. : Высшая школа, 1984. – С. 78 – 94.
12. Коляда В. П. Тематический фактор описания смысловой структуры высказывания и ее сохранение в переводе / В. П. Коляда // *Зап. з ром.-герм. філол.* – 2006. – Вип. 17. – С. 126 – 133.
13. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс : концептуалізація реальності : монографія / Н. В. Кондратенко. – Одеса : Причорномор'я, 2007. – 155 с.
14. Санников В. З. Русский синтаксис в семантико-прагматическом пространстве : монография. – М. : Языки славянских культур, 2008. – 624 с.
15. Святобаченко І. С. Тема-рема-тичне членування безсполучникових складних речень (на матеріалі української, російської, англійської та французької мов) : дис. кандидата наук : 10.02.15 / І. С. Святобаченко. – Горлівка, 2014. – 228 с.
16. Сидоров Е. В. Проблемы речевой системности : монография / Е.В. Сидоров. – М. : Наука, 1987. – 140 с.
17. Слюсарева Н. А. Гиперсинтаксический уровень языка в лингвистическом членении текста / Н. А. Слюсарева // *Предложение и текст в семантическом аспекте : сб. научн. тр.* – Калинин : Изд-во Калинин. ун-та, 1993. – С. 93 – 111.
18. Солганик Г. Я. Стилистика текста : учебн. пособ. / Г. Я. Солганик. – М. : Флинта, Наука, 1997. – 256 с.
19. Солнцева Е. С. Характер тематических отношений в немецком журнальном репортаже / Е. С. Солнцева // *Филология и литературоведение*. – 2013. – № 2 [Электронный ресурс]. URL: <http://philology.snauka.ru/2013/02/437>

20. Brinker K., Sager S. F. Linguistische Gesprächsanalyse: eine Einführung / K. Brinker, S. F. Sagers. – Berlin : Erich Schmidt, 2001. – 215 S.
21. Danes Fr. FSP and the Organization of the Text / Fr. Danes // Papers on Functional Sentence Perspective. – Prague: IZTE, 1964. – P. 125 – 141.
22. Eco U. Introduction The Role of the Reader / U. Eco // Exploration in the Semiotics of Text (Advances in Semiotics). – Bloomington : Indiana Univ. Press, 1979. – P. 3 – 15.
23. Givón T. Discourse and Syntax. (Syntax and Semantics. – Vol. 12) / T. Givón. – N.Y. Academic Press, 1979. – 563 p.
24. Givón T. Functionalism and Grammar / T. Givón. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1985. – 486 p.
25. Ritchie G. The Linguistic Analysis of Jokes / Graeme Ritchie. – London: Routledge, 2004. – 278 p.

Загнитко А. А.

ТИПОЛОГИЯ ВНУТРЕННЕТЕКСТОВОЙ ТЕМАТИЧЕСКОЙ ПРОГРЕССИИ : СТРУКТУРНЫЕ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ПАРАМЕТРЫ

В статье освещена типология внутритекстовой тематической прогрессии с опорой на постулаты теории тематической прогрессии чешского лингвиста Ф. Данеши, обнаружены структурные особенности тематической прогрессии в текстах различных функциональных стилей и определены функциональные закономерности реализации внутритекстовой тематической прогрессии. Склассифицировано соотношение внутритекстовой тематической прогрессии с имеющейся типологией абзацев, охарактеризованы главные признаки нагрузки тематической прогрессии в текстовой плоскости различных функционально-стилевых жанров с первичным моделированием тема-рематического структурирования текста по определяющим параметрам соответствующей разновидности внутритекстовой тематической прогрессии.

Ключевые слова: текст, абзац, тематическая прогрессия, тематическая регрессия, функциональный стиль, тема-рематическое членение, текстовая категория.

Zahnitko A. P.

THE INNER-TEXT THEMATIC PROGRESSION TYPOLOGY: STRUCTURAL AND FUNCTIONAL PARAMETRES

In the article the inner-text thematic progression typology has been figured out grounding on the thematic progression theory postulates by Czech linguist F. Danes, the thematic progression structural peculiarities in the texts of different functional styles have been found and the functional patterns of the inner-text thematic progression realization has been investigated. The inner-text progression and the paragraph typology correlation has been classified, the main thematic progression signification features in different functional-stylistic genres text dimension have been characterized with the primary theme-rhematic text structuring modeling with the prominent parameters of the corresponding inner-text thematic progression type.

Key words: text, paragraph, thematic progression, thematic regression, functional style, theme-rhematic division, text category.

УДК 007 : 304 : 001

О. М. Холод

Київський національний університет культури і мистецтв,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри журналістики Інституту журналістики та міжнародних відносин

ЛІНГВІСТИЧНІ ВЧЕННЯ: МУТАЦІЯ ТА ІНМУТАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА

У статті пропонується оригінальний погляд автора на роль провідних досліджень у лінгвістиці останніх двох століть у суспільстві. Подається аналіз впливу теорій і положень мовознавства на етапи розвитку і занепаду суспільства.

Ключові слова: мутація, інмутація, лінгвістика, соціум, суспільство.

Актуальність задуманого нами дослідження полягає у декількох положеннях.

1. Не викликає сумніву теза про те, що лінгвістичні вчення як досягнення науки характеризують розвиток культури суспільства. Разом із тим, вплив результатів наукових лінгвістичних досліджень на суспільний розвиток може бути як позитивним (мутаційним), так і негативним (інмутаційним).

2. Виходячи із зазначеного, слід звернути увагу, передусім, на те, якою мірою здійснюється вплив із боку лінгвістики на суспільство. Також варто замислитись над тим, які наслідки мав вплив лінгвістичних вчень на суспільство. Відомо, що як позитивні зміни, так і негативні можуть в науці вести суспільство до прогресу. Спираючись на висловлене, з'являється необхідність верифікації впливу відомих досягнень у лінгвістиці на розвиток суспільства.

3. Згадане дослідження раніше здійснювалось у межах відповіді на питання про роль лінгвістичних вчень на розвиток суспільства. Нині ми пропонуємо дослідити вплив лінгвістики на соціум через аналіз мутаційних та інмутаційних процесів, які були описані нами детально в теорії інмутації суспільства [7–15]. Саме така постановка питань дозволяє нам констатувати актуальність запропонованого дослідження.

Постановка проблеми

Проблема, якій присвячене дослідження, може формулюватись питанням про те, у чому полягає позитивний (мутаційний) і негативний (інмутаційний) вплив лінгвістичних вчень останніх двох століть на розвиток чи занепад суспільства.

Мета дослідження: довести, що лінгвістичні вчення останніх двох століть мають як позитивний (мутаційний), так і негативний (інмутаційний) вплив на розвиток суспільства.

Для досягнення поставленої мети слід виконати декілька таких **завдань**:

- 1) уточнити значення головних термінів, що вживаються у дослідженні,
- 2) проаналізувати суспільно-значущі риси лінгвістичних теорій останніх двох століть, починаючи від 1800 року і завершуючи 2011 роком;
- 3) на основі аналізу провідних лінгвістичних вчень з'ясувати їхній вплив на розвиток чи занепад суспільства;
- 4) пояснити згаданий вплив процесами мутації чи інмутації.

Виклад основного матеріалу

Передусім, згідно з поставленим першим завданням, нам слід уточнити значення тих ключових термінів, які надалі вживаються нами у дослідженні.

Серед таких термінів – «мутація», «інмутація», «лінгвістичні вчення» і «суспільство».

Мутацією ми називаємо позитивний чи нейтральний вплив на поведінку реципієнта. Позитивним впливом можна вважати той, який не змінює моделі поведінки реципієнтів на гірше, ніж було до впливу. Нейтральний вплив слід розуміти як вплив, що потягнув за собою тимчасові зміни моделей поведінки реципієнтів.

Інмутацією будемо надалі називати процес впливу на свідомість споживачів інформації (реципієнтів) з метою негативного змінення сценаріїв, моделей їх поведінки.

Лінгвістичними вченнями у своєму дослідженні ми вважаємо теорії і концепції мовознавства, які мають своїх послідовників і залишили в історії розвитку науки вагомий слід.

Термін «суспільство» розуміємо у традиційному смислі як організовану «скупність людей, об'єднаних характерними для них відносинами на певному ступені історичного розвитку» [6]. До того ж, підтримуємо думку про те, що суспільство є соціально самодостатньою системою, яка «заснована на співпраці людей» і має власну динамічну систему взаємозв'язків його членів, «об'єднаних родинними зв'язками, груповими, становими, класовими та національними відносинами» [6].

Виконавши перше завдання і визначивши смисл термінів, до яких ми звертаємось протягом дослідження, ми переходимо до другого завдання, а саме: проаналізувати суспільно значущі риси лінгвістичних теорій останніх двох століть, починаючи від середини XIX століття (час, коли мовознавство оформилось як окрема дисципліна [5]) і завершуючи 2011 роком.

Критеріями відбору значущих лінгвістичних вчень світу, починаючи від 1700 року, ми встановили такі:

- 1) лінгвістичне вчення повинно бути впливовим, тобто таким, що мало чи має вплив на суспільство (його розвиток або занепад);
- 2) для обмеження кількості лінгвістичних вчень (число яких збільшується при наближенні до нашого часу) ми обирали два лінгвістичних вчення на століття (від 1800 до 1900 року – 2 відомих лінгвістичних вчення; від 1901 до 2011 року – 2 відомих лінгвістичних вчення: разом – 4 вчення);
- 3) об'єктивність нашого відбору забезпечувалась наявністю опису лінгвістичного вчення в авторитетному електронному ресурсі «Вікіпедія» [1–2; 5] та електронних словника-довідниках [3].

За основу аналізу впливу лінгвістичних вчень на розвиток чи занепад суспільства ми обрали відомі й значущі вчення таких вчених:

- Вільгельма фон Гумбольдта,
- Олександра Востокова,
- Фердінанда де Сосюра,
- Яна Неціслава Ігнація Бодуена де Куртене.

Далі, стисло описуючи відомі факти, називаючи соціальну значущість кожного з названих лінгвістів, ми подаємо суб'єктивну оцінку як позитивного (мутаційного), так і негативного (інмутаційного) впливу їхніх лінгвістичних вчень на розвиток суспільства.

Лінгвістичне вчення Вільгельма фон Гумбольдта (народився 1767 року – помер 1835 року) мало такий вплив на суспільство:

- 1) започаткувало новий напрям в філософії, а саме – філософію мови;
- 2) започаткувало концепцію філософської антропології,
- 3) відкрило новий напрям в мовознавстві – гумбольдтіанство,
- 4) визначило положення про антропологічний підхід до мови, тобто про вивчення мови у тісному зв'язку «зі свідомістю і мисленням людини, його культурою і духовним життям» [3];
- 5) протестувало проти механістичного й антиісторичного підходів XVII–XVIII ст. до виникнення й функціонування мови;
- 6) заклало підвалини для психологістичної теорії в мовознавстві і для майбутньої психолінгвістики та соціолінгвістики (твердження «мова є не закінчена справа або річ (ergon – «оргон»), а діяльність (energeia – «енергейя») стало провідною концепцією сучасності В. фон Гумбольдта та твердження «мова є не мертвий продукт (erzeugtes), а процес, що творить, породження (erzeugung));
- 7) підштовхнуло Х. Штейнталя до формування нової дисципліни «Психології народів».

Основні ідеї В. фон Гумбольдта висвітлені в таких його працях: «Про вплив різного характеру мов на літературу і духовний розвиток» (1821), «Про завдання історика» (1821), «Про відмінність будови людських мов і її вплив на духовний розвиток людства» (1830–1835).

Аналіз положень і пропозицій В. фон Гумбольдта дозволив нам стверджувати їхню мутаційну та інмутаційну значимість.

До мутаційних слід віднести ті зміни, які відбулися в науці і перераховані вище (див. п.п. 1–8). До *інмутаційних*, або тих, що змінили на гірше моделі поведінки дослідників-сучасників вченого, слід зарахувати такі:

- започаткований В. фон Гумбольдтом новий напрям у філософії (філософія мови) не просто змусив прислуховуватись сучасників-вчених до ідей філософа і мовознавця, але й налаштував їх проти, що потягнуло за собою погіршення у взаєминах з вченим світом, колегами по роботі тощо;
- концепція філософської антропології, яку запропонував В. фон Гумбольдт, змусила сучасних йому дослідників переглянути їхні теоретичні настанови, концепції, підходи, методи аналізу мовних явищ і процесів, що, як наслідок, зіпсувало чіткий теоретико-методологічний лад у мовознавстві;
- новий напрям у мовознавстві, гумбольдтіанство, «вклинився» в існуючу систему концепцій лінгвістики, що викликало суперечки й наукові дискусії, або погіршило стан спокою наукового товариства;
- старі механістичні теорії виникнення й функціонування мови були піддані різкій критиці, що є негативним, інмутаційним, явищем у суспільстві;
- формування Х. Штейнталем нової дисципліни «Психології народів» під впливом гумбольдтіанської теорії зіпсувало методологію антиісторичних досліджень у мовознавстві і філософії.

Отже, ми стверджуємо, що лінгвістичне вчення В. фон Гумбольдта мало як мутаційний, так і інмутаційний характер. Іншими словами, мовознавча теорія вченого мала і позитивний, і негативний вплив на розвиток суспільства, його авангардної спільноти – вчене товариство.

Наступним для аналізу ми обрали лінгвістичне вчення Олександра Востокова (справжнє прізвище – Остенек; народився 1781 року – помер 1864 року).

Вплив лінгвістичного вчення Олександра Христофоровича Востокова на суспільство визначено такими позиціями:

- 1) вчений заклав основи порівняльно-історичного слов'янського мовознавства в Росії,
- 2) досліджував лексикографію як основу мовознавства,
- 3) вивчав російське віршотворення,
- 4) заснував слов'янську філологію,
- 5) запропонував оригінальний погляд на палеографію.

За даними досліджень [4], порівняльно-історичний метод базувався на чотирьох положеннях:

- 1) «порівняння мов виявляє їх спорідненість, тобто походження від одного джерела – мови-основи (прамови);
- 2) за рівнем спорідненості мови об'єднуються в сім'ї, групи і підгрупи;
- 3) відмінності споріднених мов можуть бути пояснені тільки безперервним їх розвитком;
- 4) зміни звуків у споріднених мовах мають строго закономірний характер, через що корені та флексії є стійкими впродовж тисячоліть, що дає можливість установити (реконструювати) архетипи» [4].

До появи порівняльно-історичного методу вивчення слов'янських мов ґрунтувалось на несистемному пошуку схожих слів, що саме по собі було неправильним, оскільки схожі слова мали частіше різні лексичні значення і були схожими лише за формою. Винахід О. Х. Востокова довів, що слід шукати схожість не тільки форми слова, але й морфем та їхніх значень в різних, споріднених мовах. «Дослідник, який користується порівняльно-історичним методом, у залученні до аналізу слів повинен бути дуже обережним, бо тут його підстерігає небезпека прийняти за спільні слова випадкові співзвуччя, що нерідко має місце навіть у солідних порівняльно-історичних студіях» – стверджують автори [4].

На нашу думку, лінгвістичне вчення О. Х. Востокова має розглядатись як з боку мутації, так і з боку інмутації.

Здійсненням мутації суспільства під впливом лінгвістичної теорії О. Х. Востокова слід вважати ті зміни, що були вказані у п.п. 1–5 переліку впливу на суспільство лінгвістичного вчення дослідника.

Негативний (інмутаційний) вплив на суспільство лінгвістичної теорії О. Х. Востокова ми вбачаємо у такому:

- 1) запропонувавши новий підхід до порівняльно-історичного слов'янського мовознавства в Росії, О. Х. Востоков зруйнував (привів до деформації) систему «старого» порівняльно-історичного методу в мовознавстві: якщо до нього дослідники користувались порівнянням тільки зовнішньої форм і слів різних мов, із новою пропозицією О. Х. Востокова одиницею порівняння стали морфемні порівнюваних слів, що загостило конфлікти в науковому середовищі, отже, привело до напруження в науковому суспільстві;
- 2) вчений запропонував вважати лексикографію основою мовознавства, хоча до нього такою виступав синтаксичний лад речення і текста, отже, О. Х. Востоков примусив переглянути свої наукові ідеї значну частку дослідників-сучасників, що також потягнуло за собою невдоволення у науковому товаристві, переписування наукових монографій, навчальних посібників і наукових статей як таких, що втратили свою актуальність: такий поворот справи вдібився не тільки на фінансових спроможностях вчених та навчальних закладів, але й змусив окремих колег відчувати себе приниженими, неактуальними;

- 3) вивчаючи російське віршотворення, О. Х. Востоков «перетнув межу» наукового поля власних наукових пошуків і «зазіхнув» на територію поетів, літературознавців, літературних критиків тощо; його спроби реформування системи віршотворення через розробку «високих» жанрів оди та філософської лірики, введення в обіг урочистих промов і різнобарвних засобів метафорики в поетичну мову, а також прагнення оновити російське віршотворення завдяки використанню російського народного віршу потягнули інмутацію частки суспільства, пов'язаної з поезією; сучасні незнані поети та літературні критики підхопили різку критику один одного й прагнули перешкоджати публікаціям О. Х. Востокова
- 4) оригінальний погляд на палеографію, запропонований О. Х. Востоковим, закріпив перші спроби російського дослідника-старовіра Андрія Денисова, який ще 1717 року розвінчав сфабриковані православною церквою документи, що відносились до нібито до 12 століття; О. Х. Востоков гаряче продовжував накопичення палеографічних спостережень, складав опис рукописів, що, безперечно, тягнуло інмутацію поведінки фальшивомонетників, підсобників підписів, нечистих на руку дослідників, які складали частку суспільства того часу.

Лінгвістичне вчення Фердинанда де Соссюра (народився 1957 року – помер 1913 року) також мало позитивні (мутаційні) й негативні (інмутаційні) вектори розвитку суспільства.

До мутації суспільства внаслідок лінгвістичного вчення Ф. де Соссюра свідчать такі заслуги вченого:

- 1) пропозиція розмежувати поняття «мова» та «мовлення», що породило відчутний поштовх до утворення ідей соціолінгвістики, а пізніше й психолінгвістики, отже, лінгвістичне вчення Ф. де Соссюра стимулювало мутацію наукового товариства як частки суспільства;
- 2) вчений запропонував розглядати мову як систему знаків, що було продовженням водночас ідей Ч. Пірса і Ч. Сандерса про необхідність започаткування нової науки «семіології» («семіотики») та стало початком семіотичного напрямку в мовознавстві і змінило на краще підходи до аналізу лінгвістичних процесів і явищ: аналіз відкрив нові грані (якості, властивості, характеристики, ознаки) мови;
- 3) пропозиція розрізнявати синхронію й діахронію як, відповідно, аналіз сучасних явищ і процесів у мові та як аналіз мови з боку врахування історично сформованих реалій і закономірностей, що дало науковому співтовариству як частці суспільства новий імпульс у прагненні деталізованого і прискіпливого вивчення функцій мови і її одиниць.

Інмутація наукового товариства як частки суспільства внаслідок лінгвістичного вчення Ф. де Соссюра відбулась за таких причин:

- 1) ідеї Ф. де Соссюра, видані після його смерті («Курс загальної лінгвістики»), оцінені фахівцями як найважливіша лінгвістична праця ХХ століття, оскільки потягнули за собою певну зміну знань і поглядів щодо розмежування провідних понять «мова» і «мовлення»: вчена спільнота після згаданої пропозиції розшарувалась на два великих табори прихильників єдності понять «мова» і «мовлення», з одного боку, та їхнього розрізнення, з другого боку, що до нині не дає права стверджувати факт єдності поглядів і наявності у світі єдиної системи аналізу мовних явищ;

- 2) разом із введенням Ф. де Соссюром диференціації «мови» і «мовлення» у світі науки фіксується жорстке протиборство двох таборів вчених: «чисті» лінгвісти, які не визнають згаданої диференціації, біля ста років поспіль виступають проти вчення Ф. де Соссюра; вчені «покордонних» галузей знань (соціолінгвістики, психолінгвістики, когнітивної лінгвістики) не приймають поглядів представників «чистої» лінгвістики; зазначене протиборство негативно впливає на наукову та студентську молодь, яка до певної міри не розуміє причин такого розгалуження, отже, суспільство фіксує інмутаційні процеси.

Лінгвістичне вчення Яна Неціслава Ігнаці Бодуена де Куртене (народився 1845 року – помер 1929 року) також мало як позитивний бік зміненні моделей поведінки суспільства (мутація), так і негативний бік такого змінення (інмутація).

До тих змін моделей поведінки суспільства, які ми називаємо мутацією, відносимо такі:

- 1) впевненість вченого в тому, що мови слід вивчати не за письмовими пам'ятками, а як живу мовну діяльність, що дало поштовх до розвитку соціолінгвістики, психолінгвістики та багато років пізніше – етнопсихолінгвістики;
- 2) відкриття дослідником законів фонології підштовхнуло мовознавство до необхідності введення відокремленого від фонетики поняття, що породило серед науковців нові течії й розгалуження у вченнях; вчений запропонував новий напрямок в лінгвістиці і назвав його «експериментальна фонетика»;
- 3) Бодуен де Куртене Я. вперше запропонував математичні моделі в мовознавстві, що виявилось продуктивним у подальших розробках дослідників-експериментаторів в лінгвістиці, дозволило вважати її досить точною наукою і такою, що може залучати кількісно-якісний аналіз;
- 4) підтримуючи право українців на власну мову, Я. Бодуен де Куртене досліджував її проблеми, протестував проти заборони царським урядом української мови, збільшував свій власний інтелектуальний багаж знання української мови завдяки спілкуванню з І. Франком і В. Гнатюком, що ми розглядаємо як мутацію суспільства.

Слід вважати деякі пропозиції Я. Бодуена де Куртене і його дії в науці такими, що варто розглядати як такі, що тягнули за собою інмутацію суспільства. Наприклад, готуючи до видання третю і четверту редакції відомого тлумачного словника В. Даля, Я. Бодуен де Куртене дозволив собі внести нові слова до словарних статей, а також дозволив собі зробити правки в тексті словника і навіть здійснив уточнення етимології деяких слів, виправив розподіл слів за гніздами. Згадане свавілля в науці будь-якого часу розглядалось як недотримання етики вченого, руйнування святих канонів науки – порушення авторських прав. Як наслідок, від вченого відвернулись відомі мовознавці-сучасники. За часів СРСР результати спроби Я. Бодуена де Куртене редагувати втретє і вчетверте тексти словника В. Даля були піддані забуттю і не друкувались, що дозволяє фіксувати яскравий приклад інмутації суспільства.

Висновки. На початку дослідження нами ставилась мета довести, що лінгвістичні вчення останніх двох століть мають як позитивний (мутаційний), так і негативний (інмутаційний) вплив на розвиток суспільства. Мета дослідження досягнута повністю.

Дійсно, лінгвістичні вчення відомих мовознавців останніх двох століть (Вільгельма фон Гумбольдта, Олександра Востокова, Фердинанда де Соссюра, Яна Не-

ціслава Ігнація Бодуена де Куртене) виконали і виконують функції каталізаторів як мутації суспільства, так і його інмутації. Суть основних показників мутації лінгвістичних вчень перелічених чотирьох відомих дослідників лінгвістики полягає в такому:

- 1) започаткування нових ідей, концепцій, напрямків, розділів мовознавства, що тягнуло за собою позитивні зміни і спрямовувало сучасників і послідовників до прогресу;
- 2) новації згаданих лінгвістичних вчень були актом спротиву застарілим методам у науці, що вже як констатація факту виступало в ролі чинника оновлення;
- 3) прогресивні думки чотирьох згаданих лінгвістів стимулювали пізніше появу нових дисциплін і галузей знань, що є безперечним фактом позитивної зміни моделей поведінки суспільства;
- 4) не боячись зіпсувати стосунки з колегами по фаху, чотири зазначених лінгвісти сміливо виступали за введення нових ідей у класичну науку мовознавства й тим самим показували достойний приклад молодим вченим, що слід розглядати як позитивні зміни в моделях поведінки суспільства.

Основні показники інмутації лінгвістичних вчень чотирьох відомих дослідників лінгвістики, спадок яких ми досліджували, полягає в такому:

- 1) різке змінення ставлення колег і оточуючих до піонерів науки, що не поліпшувало, а тільки погіршувало атмосферу існування вчених-мовознавців;
- 2) самодозвіл на вчинки, що не сумісні зі статусом вченого, за епістемами сучасників, що безперечно погіршує імідж певних дослідників лінгвістики (наприклад, Я. Бодуена де Куртене);
- 3) внесення в наукове товариство сумнівів і розбрату, порушення єдності і сталого методологічного підґрунтя для подальших наукових пошуків;
- 4) надання конкретних інструментів розвінчання історичної брехні (наприклад, нові методи дослідження в палеографії, запропоновані О. Востоким), що «покращило» знання науковців-кривдників і озброїло їх у прагненні й надалі обманувати суспільство і робити це «вишуканіше».

Перспективою подальших наукових розшуків слід вважати прискіпливе вивчення теорій і концепцій як сучасних мовознавців, так і тих, чий провідні думки заставляло лінгвістику різко змінювати вектори своїх підходів до аналізу мовних і мовленнєвих явищ та процесів.

Література

1. Бодуен де Куртене Іван Олександрович [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
2. Вільгельм фон Гумбольдт [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
3. Гумбольдтианство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lingvisticheskiy-slovar.ru/description/gumboldtianstvo/143>
4. Методи лінгвістичних досліджень. Описовий метод. Порівняльно-історичний метод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://coolreferat.com>
5. Мовознавство [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
6. Суспільство [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
7. Холод О. М. Інмутація у мас-медіа: монографія [за ред. проф. В. В. Різуна]. – К.: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2006. – 167 с.
8. Холод О. М. Інмутація суспільства і роль масмедіа / Холод О. М. // Масмедійна інмутація суспільства: монографія / Клінкова Т. О., Козаченко В. В., Кравченко Н. О. та ін. [за ред. О.М. Холода]. – Кривий Ріг–Запоріжжя, 2009. – С. 7–28.

9. Холод О. М. Основи теорії інмутації / Холод О. М. // Соціальні комунікації та інмутація суспільства : монографія [за ред. проф. О. М. Холода; Гончарова А. К., Субота В. М., Шевченко А. С., Шевченко О. О.]. – К. : КиМУ, 2010. – С. 6–35.
10. Комунікаційні технології (у теорії інмутації) : навч. посіб. [авт.-укл. О. М. Холод]. – К. : КиМУ, 2010. – 156 с.
11. Холод О. М. Інмутація суспільства в гіпермаркеті свідомості : у 3 т. – Том 1 : Теорія інмутації суспільства : монографія. – К. : КиМУ, 2010. – 213 с.
12. Холод О. М. Теорія інмутації суспільства / Холод О. М. // Засоби масової комунікації: формування інформаційного суспільства : монографія [за ред. проф. Горвалова С. І.]. – К. : КиМУ, 2010. – С. 69–154.
13. Холод О. Маніпуляція суспільством: мутація й інмутація як концепції соціально-комунікаційних технологій / Холод О. М. // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації : Український науковий журнал. – [Університет «Україна», Всеукраїнська асоціація політичних наук]. – № 2. – 2010. – С. 108–111.
14. Холод О. М. Соціальні комунікації : соціо- і психолінгвістичний аналіз : навч. посіб. / О. М. Холод. [2-е вид., доп. і випр.]. – К. : Київський міжнародний університет; Українська асоціація психолінгвістів, 2010. – 304 с.
15. Холод О. М. Теорія інмутації суспільства : монографія. – К. : КиМУ, 2011. – 354 с.

Холод А. М.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ УЧЕНИЯ: МУТАЦИЯ И ИНМУТАЦИЯ ОБЩЕСТВА

В статье предлагается оригинальный взгляд автора на роль ведущих исследований в лингвистике последних двух столетий в обществе. Предложен анализ влияния теорий и положений языкознания на этапы развития и стагнации общества.
Ключевые слова: мутация, инмутація, лингвистика, социум, общество.

Kholod O. M.

LINGUISTICA: MUTATION AND INMUTATION OF SOCIETY

The article offers an original perspective on the role of the leading research in linguistics of recent centuries in the society. Proposed analysis of the impact of theories and the provisions of linguistics at the stages of development and stagnation in the society.
Key words: mutation, inmutation, linguistics, society, society.

УДК 811.161.1-112'23

Г. С. Яроцкая

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ОТНОШЕНИЯ К СОБСТВЕННОСТИ В ИСТОРИИ РУССКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЫ

Целью данной работы является анализ языковой объективации когнитивных признаков «собственности» в исторической перспективе. Материалом исследования явились данные толковых словарей древнерусского языка. В результате проведенного анализа делается вывод о наличии идеи объединения власти и собственности в языковом сознании в единое целое, что, возможно, говорит об архетипической черте, сохранившейся в современном русском языковом сознании – когнитивной пресуппозиции монополии власти на ресурсы хозяйственной (экономической) деятельности государства и личности в обыденном экономическом сознании носителей русской лингвокультуры.

Ключевые слова: *собственность, древнерусский язык, лингвокультура.*

Согласно исследованию Е. В. Бабаевой, признак отношения к собственности имеет сложную структуру, в которой выделяются 1) место собственности в системе ценностей, 2) виды отношения субъекта к собственности, 3) виды квалифицируемой собственности, 4) отношение социума к нормам собственности [2, с. 7].

В данной работе, целью которой является анализ языковой объективации собственности в русском языке в исторической перспективе, мы ориентируемся на данные толковых и этимологических словарей и на историко-культурные факты существования государства Киевская Русь и Московского государства.

Поскольку концептуализация собственности неразрывно связана с осознанием своей личной сферы, противопоставляемой общественной сфере, в социологическом аспекте она рассматривается как механизм, регулирующий взаимоотношения индивида и общества, призванный скорректировать давление общества на отдельного человека. Смысл изучаемого понятия меняется вместе с эволюцией общественных форм, по мере их движения от простых к сложным. Так, примитивные общества, в частности, древнерусское общество характеризуется превалированием коллективных интересов и меньшей потребностью в приватности как регулирующем факторе. Ценность общинности, солидарности превалирует над ценностью суверенитета личности, и по сути является антиценностью для древнерусского сознания. Обособление, отчуждение от коллектива (мира, рода) имело негативную оценочность – *выродок, урод, отродье*, позднее – в глаголе *отчеститися*.

Обращает на себя внимание тот факт, что в русском языке само слово *собственность* явилось позднейшим образованием и его значение существенно отличалось от западноевропейских аналогов [2; 4].

П. Я. Черных указывает, что основа слова *собственность* та же, что в возвратном местоимении *себе* и в словах *особа, особь* [10, т. 1, с. 423]. *Собь* В. Даль трактует так: «*Собь* – все свое, имущество,ivotы, пожитки, свойства нравственные,

духовные и все личные качества человека, особенно все дурное, все усвоенное себе по дурным наклонностям, соблазнам, страстям» [6]. А слова «соблиивый», «собчивый», «собистый» означают «корыстного скопидома, скопляющего себе собинку». Среди значений местоимения «свой» В. Даль указывает следующее: «Своё – природное в человеке, нравственная порча, пороки, самые страсти, собь, все, что должно быть побеждено духом для возрожденья» [6]. Как видим, даже в нейтральном для нас слове *собственность* спрятана отрицательная эмотивно-оценочная коннотация.

Говоря о языковой концептуализации собственности, следует вспомнить о широко известной в лингвистике теории «быть»-языков и «иметь» языков (*esse-языки* и *habeo-языки*), которая связана со способом выражения в том или ином языке идеи обладания: к *esse-языкам* относят языки, в которых идея обладания выражается через идею бытия. Так, например, в русском языке идея обладания передаётся через идею бытия (*У меня есть ручка*). При этом глагол иметь в прямом значении обладания практически не употребляется, хотя в грамматике языка не существует «запретов» на выражение *Я имею ручку*. В речевом узусе подобные высказывания воспринимаются как грамматические аномалии; скорее диагностируют речь иностранца, использующего буквальный перевод с родного (западноевропейского) языка. Представляется, что эти два типа грамматической передачи идеи обладания существенно различаются в содержательном плане. По мнению Т. Б. Радбиля, смысл активной конструкции с *иметь* заключается в том, что я активно участвовал в приобретении чего-либо, ориентирован на присвоение окружающих вещей не только в физическом, но и в ментальном плане [5, с.145]. В связи с этим Э. Фромм в своей знаменитой работе «Быть или иметь?» указывал, что этот факт наводит на мысль, что развитие слова «иметь» связано с развитием частной собственности [9]. В конструкции с *быть* (типа *у меня есть*) субъект, выражая обладание через идею соположения в пространстве (*у меня есть*, т. е. рядом), видит источником собственности не вполне контролируемые обстоятельства. В *быть-языках* ослаблена идея обладания, собственности, ср. например, отрицание стяжательства и накопительства в русской культуре, наличие у слова *собственность* негативной коннотации. Языки, где идея собственности была ментально активна, наоборот, вытеснили пассивное состояние *быть* активным действием *иметь* даже из тех сфер, где непосредственно идея обладания отсутствует. В современных западных языках идея обладания выражается через глагол *I have* (в английском). Кроме того, эта идея настолько важна, что глаголы этого типа десемантизируются и становятся связками. Это означает, что идея обладания приобретает черты облигаторного выражения носителями языка даже в тех ситуациях, когда по логике события реальное обладание отсутствует.

Концептуализация собственности в русском языковом сознании связана с концептуализацией власти, так как право собственности есть право владения (ср. укр. *власність* от *власть*, *володіти*). Важнейшим объектом собственности для хозяйственной деятельности в земледельческих культурах была земля, поэтому право владения землёй в сознании русских было связано с понятием земледельческого труда.

Собственность и права собственности концептуализировались в виде идеи пользования, владения, держания некоторого имущества, по существу принадлежащего дружине. Вербальные репрезентанты *имение* (в значении ‘имущество’), *володарь* (позже *владелец*, *владарь*), в значении ‘собственник, управитель и хозяин’ свидетельствуют о том, что в одной лексеме присутствовали два значения,

объединяющие понятия «имеющий власть» и «имеющий собственность». Собственник – *володатель, володарь* имущества и он же *правитель* «хозяин».

Таким образом, в древнерусском языковом сознании не разделялись такие понятия, как право владения, право пользования и право распоряжения. Понятие *власть/волость, владение* синонимично *держанию*, распоряжению имуществом мира, дружины (ср. *держание* = *владение, самодержавие, самодержец*). Нет ни одного лексического свидетельства, говорящего о том, что понятие собственности в языковом сознании разграничивало эти права. Вероятно, в этом сказывается прямое влияние традиций крестьянской общины, «мира», на которых основывалось решение всех вопросов собственности.

Отождествление языковой концептуализации власти и собственности (материальных ценностей) как единого целого, подтверждается ещё и тем, что главный хранитель царских сокровищ именовался *властохранителем* (ср. *властохранитель*, м. Главный хранитель царских сокровищ [7, вып. 2, с. 221]). Существительное *властохранитель* явилось лексическим прототипом казначея. В 1537 году правительство создало центральное финансовое ведомство – *Казну* (или Казенный приказ). С появлением лексем *казна, казначей, казначейство*, вошедших в эволюционный семиотический ряд концептуального пространства «государственная собственность» – *министерство финансов, фонд государственного имущества, национальный банк* и т. д., прилагательное *казённый* употреблялось в значении ‘государственный’ [7, вып. 7, с. 21–23]. Таким образом, особенностью концептуализации собственности в древнерусском языковом сознании является соединение когнитивных признаков собственности и власти в одной номинативной единице.

Основной единицей, которой актуализируется концептуализация собственности, является лексема *имущество*. Однако архаизмом, этимологически родственным современной *собственности*, является лексема *собина*. Именно так передавалось значение ‘собственность’, по мнению составителей СЦСРЯ, ср.: *собина* 1. стар. Собственность 2. что-нибудь собственно для себя накопленное, сбережённое Это моя *собина*. *Собинка. Собинный* – стар. Собственный [8, т. 3, с. 350].

Концептуализация собственности связывает посессивными отношениями владельца/хозяина и его имущество, под которым понимаются материальные объекты, обеспечивающие жизнедеятельность человека. Экономического смысла концептуализация собственности в древнерусской лингвокультуре допетровского периода не имеет (несмотря на существование лексем *празга* – плата за наём, арендная плата, *празговати* – арендовать, *празговый* – относящийся к аренде [7, вып. 18, с. 126], *аренда*, которая впервые фиксируется в 1645 г. [7, вып. 1, с. 46]. Только в петровскую эпоху заимствованы *посессия, посессионное право* и др., то есть вводятся соответствующие институты, регулирующие отношения собственности). Иначе говоря, отношения собственности, сложившиеся в обществе развитых рыночных отношений (где право собственности интерпретируются как охраняемое законом право владеть, уничтожать, продавать, передавать разными способами другим собственникам, свободно распоряжаться ею, когда собственник вещи может быть легально изменен, причем этот процесс передачи собственности субъекту должен иметь некоторый хозяйственный смысл), не были сформированы в древнерусской экономической культуре. «Крестьяне справедливо признают, – отмечал исследователь юридических обычаев русской деревни И. Г. Оршанский, – что личность и имущество их существуют главным образом для их пропитания, то есть поддержания необходимой для страны рабочей силы, и затем для отбывания казенных

повинностей» [цит. по: 4]. Имущество крестьянского двора, государства лишь весьма условно может быть названо собственностью. Толкование понятия «право собственности» в древнерусской лингвокультуре соответствует значению лексемы *монополия*, т.е. «неотчуждаемое в рамках установленного порядка условие, средство деятельности, некоторое неотъемлемое вещное продолжение субъекта, без которого воспроизводственная деятельность невозможна». Монополия незыблема и меняется лишь в результате конфликта, нарушения порядка, обычая, закона.

Возможно, экономический смысл понятия «собственность» возникает с появлением заимствованной лексемы *монополия*, фиксируемой с XVII века. Концептуализация собственности приравнивалась к семантике лексемы *имущество*, что означало нечто материальное, принадлежащее кому-либо, – вещное продолжение субъекта, а право собственности как монополия. Отсутствие экономических и юридических смыслов в концептуализации собственности связано с неразвитостью правовых институтов, регулирующих нормы экономических отношений собственности в древнерусском государстве.

Из исторических источников известно, что Иван Калита не только присоединял, но и покупал земли удельных князей. Земля становилась товаром, что тоже способствовало ее мобилизации в княжеских руках. Монопольная власть царя стала распространяться на землю (земля стала собственностью – *отчиной*) царя в XV-XVI веках), почти на все производство, что имело место в XVI и XVII веках. По свидетельству историков, «издав серию указов по конкретным промыслам, монархия ввела на них царскую монополию и таким образом устранила угрозу конкуренции со стороны частных лиц... Точно так же, как *самодержец* ранее сделался крупнейшим землевладельцем страны и, де-юре, собственником всех поместий, царь стал теперь единоличным собственником всех отраслей промышленности и шахт (как де-юре, так и де-факто), монополистом во всех областях коммерции, не считая самых мелких» [1]. Правители считали монополию на производительное богатство страны естественным дополнением самодержавия: ср. *вседержатель*, *самодержитель*, *самодержец*, *всеобдержай*, *всеобладатель* и т. д.

Земля как объект присвоения считалась *вековой царевой*, крестьяне как субъекты присвоения самих себя считали *вековыми царевыми*, целью присвоения считалось *тягло*. *Крепость* помещику воспринималась крестьянами как функция государственной, а не экономической власти – «*Мы ваши, земля наша*».

Данные концептуального анализа сопоставимы с выводами экономистов, которые утверждают, что отличительными чертами отношений собственности, традиционно существующих в Российском государстве еще со времен Древней Руси и укреплявшихся и при становлении Московского государства, и в петровский и послепетровский периоды, являются: во-первых, преобладание государственной собственности; во-вторых, неопределенность и размытость прав собственности на землю и другие объекты; в-третьих, тесная взаимозависимость власти и собственности; в-четвертых, служебный характер собственности, означающий, что она должна использоваться на службу государству, по предписанным, согласованным правилам и по определенному назначению [4].

Появление лексемы *собственник* в русском языке, ставшей в один эволюционно-семиотический ряд с *господарь*, *володелец*, *хозяин*, *владелец*, *властитель*, ... *собственник* и т.д., можно рассматривать как результат семантического калькирования, то есть заимствования из французского языка, о чём говорится в работе В.В. Виноградова: «Лишь в 40–50-х гг. сложилось слово *собственник* для передачи

того поняття, которое соответствовало основному значению франц. *Propriétaire*. «*Administration* издатели переводят: *управление*; но слово *administrateur* не переводят *управитель*, а *правитель*; иногда же *народоправитель*, чтоб избежать обоюдности; ибо слово *управитель* у нас в другом смысле берется. Например: мы говорим: *управитель деревни*, *управитель дома* и пр. Сверх того, надобно перевести *administration* так, чтоб перевод отличал значение онаго от слов: *gouvernement*, *directoire*, *direction*» (там же, с. 235–236) [цит. по: 3]. Таким образом, объективация новых когнитивных признаков в слове *собственник* обусловлена импортом экономического смысла, вербализованного в лексеме *Propriétaire*.

Наиболее важным выводом анализа языковой концептуализации власти можно считать идею объединения власти и собственности в единое целое, что означает существование в обыденном русском экономическом сознании когнитивной пресуппозиции монополии власти на ресурсы хозяйственной (экономической) деятельности государства и личности. В перспективе исследование всего лексического пространства «отношения к собственности» в русском языковом сознании с помощью метаязыковой рефлексии даст возможность осознать, какие «подсказки» навязывает язык по отношению к собственности носителю русского языка и культуры.

Литература

1. Ахиезер А. С. Россия: критика исторического опыта [в 3 т.] / А. С. Ахиезер. – М., 1991. – 318 с.
2. Бабаева Е. В. Культурно-языковые характеристики отношения к собственности (на материале немецкого и русского языков): автореф. дис. ...канд. филол. наук : 10.02.19 / Елена Викторовна Бабаева. – Волгоград : Перемена, 1997. – 22 с.
3. Виноградов В. В. История слов/ Российская академия наук. Отделение литературы и языка: Научный совет «Русский язык: история и современное состояние». Институт русского языка РАН/ Отв. ред. чл.-корр. РАН Н. Ю. Шведова. – М. : Толк, 1994. – 1138 с.
4. Новиков А.В. Об особенностях развития отношений собственности в России / А.В. Новиков // Проблемы современной экономики. – 2007. – № 1(21). – С. 329–333.
5. Радбиль Т. Б. Основы изучения языкового менталитета / Т. Б. Радбиль. – М., 2010. – 328 с.
6. СД – Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка в 4-х т. – М. : Русский язык, 1981–1982.
7. Словарь русского языка XI–XVII вв. [Электронный ресурс]. Вып. 1–28 (1975–2008). – Режим доступа : <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3227643>. – Загл. с экрана.
8. СЦСРЯ – Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный вторым отделением Императорской академии наук. В 4 томах. – Второе издание. – Санктпетербург, 1867.
9. Фромм Э. Иметь или быть? / Э. Фромм. – М., 1990. – 336 с.
10. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: В 2 т. – М. : Рус. яз., 1999.

Яроцька Г. С.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ СТАВЛЕННЯ ДО ВЛАСНОСТІ В ІСТОРІЇ РОСІЙСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРЕ

Метою цієї роботи є аналіз мовної об'єктивзації когнітивних ознак «власності» в історичній перспективі. Матеріалом дослідження були відомості тлумачних словників давньоруської мови. В результаті проведеного аналізу зроблено висновки про наявність ідеї об'єднання влади і власності в мовній свідомості в єдине ціле, що, можливо, свідчить про архетипічну межу, яка збереглася в сучасній ро-

сійській мовній свідомості – когнітивну пресупозицію монополії влади на ресурси господарської (економічної) діяльності держави й особистості в буденній економічній свідомості носіїв російської лінгвокультури.

Ключові слова: власність, давньоруська мова, лінгвокультура.

Yarotskaya G. S.

LANGUAGE OBJECTIFICATION OF ATTITUDE TO PROPERTY IN THE RUSSIAN CONSCIOUSNESS: DIACHRONIC ASPECT

Summary. The article analyses the linguistic objectification of cognitive signs of «property» in the Russian consciousness. Explanatory dictionaries' data of the Old Russian language we used as the research material. The analysis concludes that in the linguistic consciousness there exists the idea of the combination of power and property in one concept that probably says about the archetypal feature, which is inherited in the modern linguistic consciousness, that is cognitive presupposition of monopoly «ownership» of authority on economic resources in everyday economic consciousness.

Keywords: property, the Old Russian language, lingvoculture.

ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА
ЛЕКСИЧНОЇ СЕМАНТИКИ

УДК [161.1+162.1]’37:801.81

О. А. Войцева

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри загального і слов'янського мовознавства

РЕАЛИЗАЦИЯ КЛЮЧЕВЫХ СЛОВ-КОНЦЕПТОВ (‘МОРЕ’, ‘БЕРЕГ’, ‘СУДНО’) В МАРИНИСТИЧЕСКОЙ ЛИРИКЕ ИВАНА РЯДЧЕНКО

В статье рассмотрены особенности реализации слов-концептов ‘море’, ‘берег’, ‘судно’ в маринистической лирике одесского поэта Ивана Рядченко. Ключевые концепты вербализуют архетипные прототипы (море – большое, безграничное пространство, могучее и бурное, конец и начало всего, жизнь с его заботами; берег – конец моря, олицетворяется с городом Одессой; судно – плавающий ненадежный дом и место работы), научные и бытовые понятия. Они отражают стереотипную семантику в «поэтическом» комплексе моря, связь между окружающей средой и внутренним миром автора, а также личное отношение к морскому пространству.

Ключевые слова: когнитология, концепт, стереотип, маринистический дискурс.

В современном языкознании значительное внимание уделяется языковой картине как целостной системе знаний, фиксирующей характеристики окружающего мира, систематизирующей информацию, которую получают носители языка. Языковую картину мира формируют обработанные с помощью системы языка когнитивные структуры и слова-концепты. Концепт понимается как «оперативная содержательная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга (*lingua mentalis*), всей картины мира, отраженной в человеческой психике» [Кубрякова, с. 90].

Слова-концепты содержат ряд основных компонентов, к которым ученые относят образный компонент, являющийся способом познания действительности, понятийный компонент (знаковые и дефиниционные структуры) и аксиологический компонент (явление действительности, объект оценки) [4, с. 5–7; 5, с. 129; 11, с. 10]. Концепт как сложно организованная смысловая единица, средство и способ языковой концептуализации мира исследовался в работах Н. Ф. Алефиренко (2002), Анны Вежбицкой (2001), Е. С. Кубряковой (2004), З. Д. Поповой и И. А. Стернина (2001, 2009), Ю. С. Степанова (2007), Г. В. Токарева (2003) и др. Однако по-прежнему остается немало нерешенных проблем, касающихся особенностей языковой реализации и структуры ключевых слов-концептов.

Цель статьи – проанализировать роль ключевых слов-концептов в вербализации фрагмента «морской» картины мира на материале маринистической лирики известного одесского поэта Ивана Рядченко, «поэтического» комплекса моря (термин В. Н. Топорова) второй половины XX века, представляющего ментальную упорядоченную многоуровневую структуру, содержащую архетипические, стереотипные и глубинные метафорические смыслы. Основное внимание было уделено экспликации ключевых слов-концептов ‘море’, ‘берег’, ‘судно’, репрезентирующих не только объективный, но и внутренний мир автора поэтических текстов.

Литературное наследие одесского поэта Ивана Ивановича Рядченко (1924–1997) составляет более 50 книг. Среди них 38 поэтических сборников посвящено морской теме. К ним относятся: «Штормовые будни» (1951), «Навстречу штормам» (1956), «Улицы впадают в океан» (1963), «Лирика странствий» (1964), «Сладкая соль» (1967), «После урагана» (1969), «Отзвуки океана» (1969), «Ветер в парусах» (1974) и др.

Одесса и море в занимают в них центральное место, что неоднократно подчеркивали М. Дудин («Одесса – порт приписки его поэтической яхты, всегда готовой поднять паруса, сняться с якоря и вновь тронуться в океан») [8, т. 1, с. 5], Е. Голубовский А. Лясковский, жена поэта Н. Г. Рядченко и др. [10, с. 6]. Сам автор так пишет об этом: «Тебе, *родное море*, навсегда я подарил багровый парус сердца» («Вечный непокой»).

И. Рядченко продолжил сложившуюся в мировой поэзии (Д. Байрон, Ш. Бодлер, А. Мицкевич, А. С. Пушкин, Ф. И. Тютчев) романтическую традицию, которая отображала морскую действительность и содержала, по мнению В. Н. Топорова, набор универсальных по форме и содержанию элементов, среди которых – «реальное море» как объективный факт, и «морская ситуация», представляющая собой глубинную метафору [16, с. 577–578].

К фундаментальным понятиям, интерпретированным в поэтических текстах И. Рядченко, относятся *пространство* и *время* как формы движения материи: Опять моря, приливы и отливы, разлуки, встречи, волны и пассат. А стрелки циферблатные ревнивы, как *миг тому, как сотни лет назад* («Опять моря, приливы и отливы»). Морское пространство в качестве категории обобщенного знания, передающего представление поэта об объективном мире, является объектом рационального и эмоционального познания. Базовый уровень и интерпретационное поле концепта '*море*' образуют архаические и современные представления. В его структуру входит лексема с понятийным ядром и семантическим объемом. Согласно словарным данным, слово *море* означает «Часть Мирового океана, более или менее обособленную сушей или возвышениями подводного рельефа» [МАС т. 2, с. 299]. В соответствии с этимологическими данными, это наименование относится к общеславянскому наследию (хотя в большинстве современных славянских языков оно отсутствует); **mer-* / **mor-*, **mōri* понимают как «большое пространство со стоячей водой, «море, болото», псл. *morje* «водное пространство, море», длит. *mores* «озеро, болото», «устье реки», фр. *mare* «лужа», *mer* «море» либо «мерцать, раскачиваться, двигаться и сверкать при этом» [Цыганенко, с. 240]; первоначальное значение, по мнению Н. Шанского, – «жидкость» [Шанский, с. 272]. Объективные, зрительные и осязаемые признаки практического знания составляют пространственные характеристики *моря* (*огромное пространство, заполненное водой*), зрительные (*синий цвет*), звуковые (*моря ропот, море гремит, рокошет, пена шипит*), акциональные (*бурное, вздыбленное, бушующее, когда шторм и спокойное, когда штиль*), вкусовые качества (*море горько-соленое*) [1, с. 239–242].

Михаил Дудин отмечал «прямоту суждений и врожденное чувство музыки» как характерные особенности творчества И. Рядченко [8, т. 1, с. 8], что проявилось в интерпретации слова-концепта *море*.

В поэзии Рядченко *море* представляет собой беспредельное вселенское пространство: «Тишина. / Лишь небо в споре с *синим космосом воды* («Наши пенные следы»); Штормы, *море беспредельное* позабыть я не могу («Кок»).

Наиболее частотным цветовым признаком, используемым по отношению к морю, выступает *синий*: ...над *синими морями* морзянки тонкий дождь («Аку-

ла»); Мы попадаем к морю в плен, / и без него нам как без соли. / А *море синее* взамен / нас учит мужеству и воле («Суровый тост»). Однако цветовая гамма моря в зависимости от погодных условий и временных параметров может изменяться: «море холодно хлюпает *серой* волной («Теплоход на подводных крыльях»); «так волна *изумрудна* и брызги *хрустальны* («Начинается в мае купальный сезон»); *Серебристой волной* раскачал океан над моей головой бесконечность пространства («Ночная качка»).

Морская вода соленая на вкус, что отображает современное состояние данного географического пространства: Пылит возле борта *соленая влага* («Южные широты»); «осыпать *соленую влагой*» («В Ливадии, в Ялте, в Мисхоре...»).

Море издает разнообразные звуки: «моря *ропот*» («Железный матрос»); *рокочет* моря вселенский накат («Первая любовь»); *гремящее* море; *шипучая* пена; морской волны *шипучий бас*; *однозвучный бег* волны; *воют* штормы без конца где-то на планете («Морячка»).

В море происходит постоянное перемещение водных масс: *Бушует вода*, / как разгневанный бог («Вода»); Нас *кренит направо*, нас *кренит налево* («Созвездие Девы»); Когда *волна вздымает злая нас*, / *швыряет вниз* громадой всей, / о как нужна непотопляемость / в железной памяти друзей! («Когда уходят корабли»); Не остановишь ты мое движение, / *раскачивая гребнями зарю* («Атлантика»).

Художественное мастерство И. Рядченко проявилось в изображении динамики морской стихии, которая может быть спокойной и бурной, бушующей: Взволновано не легоньким пассатом, / а *злым норд-остом*, смыслу вопреки, / вчера ты, море, тигром полосатым на нас кидалось, / скалило клыки. / Вчера взъярилось, глупое, спросонок. / Но вышла ночь и *усмирила дрожь*. / Сегодня ты, как голубой котенок, / мурлыча, о причалы спину трешь... («Взволновано не легоньким пассатом...»).

Концепт '*море*' в маринистическом дискурсе одесского поэта содержит первообразы. Море – это: 1) большое озеро; 2) оно первично («Представление о первичности морской стихии, из недр которой возникает или создается земля, имеет, в сущности, универсальный характер, и это представление можно найти почти во всех мифологиях мира...» [6, с. 206]); 3) конец и начало всего; море как мать рождает жизнь; символ вечности; 4) жизнь с ее заботами и волнениями (*Житейское море книжн., устар.*); 5) *за морем (за морями) (устар.)* «быть очень далеко, в чужих странах» [МАС, там же]: Море, море, ответь, не пойму до конца – как в тебе, охватившем такое пространство, постоянно живут, словно два близнеца, *обновления бег и закон постоянства?* Вот попробуй-ка старым тебя назови: ветер стихнет – и нету висков убеленных, и ты заново в возрасте первой любви, хоть лета исчисляют тебе в миллионах («Начинается в море купальный сезон»).

Связанная с концептом *море* ситуация порождает ассоциации, глубинные метафоры, связанные с «принципом стихии в человеке» [16, с. 578]: Мы *попадаем к морю в плен, и без него нам, как без соли*. А море синее взамен нас учит мужеству и воли («Суровый тост»).

Возникает архетип-символ смерти – *дно моря*: Страшной властью океанов сняты звания живых: *нет на дне ни капитанов, ни матросов рядовых* («Наши пенные следы»); В море нет обелисков. / Только *темное дно*. / Только вечного риска это море полно («В море нет обелисков»). В связи с этим поэт вспоминает о традиции морского погребения на парусных судах: *Парусина – последняя куртка бедняги*, что уходит в глубины при спущенном флаге («Ода парусине»).

Профессия моряка не только тяжела, но и опасна, поэтому предназначена для мужчин: Стонет судно мое железно. / В шуме шторма одно постиг: / равноправье – оно полезно, но, наверно, не в этот миг. / Шумно в уши шибает пена / возникающих гор, лощин. / Я скажу тебе откровенно: / *море создано для мужчин* («Снова звезды качает небо»).

Иван Рядченко считает, что не каждый может стать моряком, а лишь мужественные люди, умеющие работать в коллективе, ценить дружбу, преодолевать тоску по родине: Народ у нас веселый. И мы лишь сообща страшимся пересола полтавского борща. К тебе из бурь и гула вернусь наверняка, *коль не сожрет акула по имени – тоска* («Акула»); Песня синих морей – это белая-белая птица, что летит за кормой день и ночь, как ручной альбатрос. И не в скалах она, а в доверчивых душах гнездится, драит медь корабля, как пропитанный солнцем матрос... *Не ходи в океан равнодушный, с пустыми глазами*, – не услышишь ты в нем никогда песню синих морей! («Песня синих морей»).

В оппозиции *море – берег*, концепт '*берег*' (лексическое значение слова «край земли у водной поверхности») олицетворяется с концом моря, родным городом Одессой: *Родной залив, Одесса на виду*. Привет тебе? Мы по тебе скучали! Взяв чемодан, *на берег я сойду* в едва приметном облаке печали («Капитану Феликсу Дашкову»); Когда ж, Одессу за морем прославивши, *шагает по ступеням капитан*, они звучат волшебю, словно клавиши, – *и улицы впадают в океан!* («Я вижу – посреди земного шара...»).

Этимологические данные свидетельствуют о праславянском происхождении слова *берег*, псл. **berg* «гора, возвышенность» < **bher-* «выступать, выдаваться», и.-е. **bher-g-os* «гора, обрыв», «срез, скала», от **bher-* «рубить»; от значения «гора» дальнейшее развитие семантики шло в таком направлении: «высокий край земли у водной поверхности» > «полоса суши, прилегающая к воде» [Цыганенко, с. 29].

Если *море* – неустойчивое пространство, грозящее опасностью, то *берег* в лирике Рядченко – нечто постоянное и спасительное для человека. Поэт подчеркивает взаимосвязь и единство этих двух начал (моря и берега, суши): Не раз уходил я отсюда. Сто штормов качало суда. *И не было большего чуда, чем снова вернуться сюда*. Сюда – на *обычную сушу*, где радость, и боль, и обман, но где наплывает на душу акаций медовый туман («Здесь»).

Море и берег соединяют суда. Концепт '*судно*' (лексическое значение слова – «сооружение для плавания и перевозки людей и грузов по воде») вербализуется в «этнокультурных и социальнозначимых компонентах» [14, с. 179]. В праславянском языке слово **sǫdъ* имело два значения: псл. **sǫdъ¹* «суд» < іс. **somdhos* «общее суждение», «собранное, составленное» (< *sǫ* «су-») от основы **dh(ē)-* (**dhǫ- / dhō*) «класть, ставить; делать, говорить»; псл. **sǫdъ²* «посудина», «предмет, состоящий из определенных частей», др. *судъ, съсудъ* (**sǫdъ²*, *съ-* «вместе») «посудина», «судно, лодка», стсл. *съсждь: сосудъ древьн* [ЛС Бер., с. 119; Срезн. т. 3, с. 602–603; Черных т. 2, с. 216]. От существительного *судъ* «посудина», «посуда» и суффикса *-ьн-о* образована лексема *судьно* «посудина» [Цыганенко, с. 395]. Первичное значение слова, по мнению Н. Шанского, «вместительное, составленное из частей», например, *бочка, ведро* [вначале деревянное] [Шанский, с. 431]. В процессе метафоризации общепородного слова прототермины *судъ, съсудъ* «посудина» приобрели значение «плавательное средство, корабль» (в древнерусских рукописях употребляется с IX ст.) [Черных т. 2, с. 216].

Интерпретационная часть концепта 'судно' содержит переносную семантику (ненадежное местопребывание), ведь плавучий дом, на котором моряки работают, вызывает чувство тревоги [2, с. 294]: А если вернуться домой не дано, *тревога* в морзяночном писке – тогда *с парохом уходит на дно* название порта приписки («Порт приписки»).

В лирике Ивана Рядченко плавательные средства наделены антропоморфными качествами («*стонет* судно мое железное», «*хранят они, сейнеры, и турбоходы*, и чьи-то надежды, и чьи-то свидания», «*ты дремлешь у причала*, товарищ *сухогруз*»), имеют пространственные координаты («нас *кренит направо*, нас *кренит налево* зыбучий морской океан»), определенный цвет («Ах вы, *белые, белые лайнеры*, что вы смотрите в окна морского вокзала? («Пассажирские лайнеры»); «мчит *серая «Комета»*, задрал под небо нос»).

Особенности ключевых слов-концептов 'море', 'берег', 'судно', вербализованных в поэзии И. Рядченко, свидетельствуют об отображении стереотипных смыслов «поэтического» комплекса моря, а также о личностном отношении одесского писателя к морской стихии, реализующем присутствующую незримо связь между окружающей человека средой и его внутренним миром.

Перспективы заключаются в дальнейшем исследовании набора средств объективации ключевых слов-концептов в поэтических текстах, репрезентирующих фрагменты окружающего мира.

Литература

1. Войцева О. А. Водогосподарська лексика польської мови: від давнини до сучасності / О. А. Войцева. – Чернівці : Букрек, 2010. – 424 с.
2. Войцева Е. А. Специфика языковой репрезентации профессиональной картины мира моряка в лирике Ивана Рядченко / Е. А. Войцева // Золотая звезда : города-побратимы – символ совместного наследия : Сб. материалов международных конференций / Под ред. И. А. Прихожан и В. И. Супруна. – Волгоград : Изд-во ИП Поликарпов И. Л., 2013. – С. 288–296.
3. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
4. Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин» / С. Г. Воркачев // Язык, сознание, коммуникация. – М. : Диалог-МГУ, 2003. – Вып. 24. – С. 5–12.
5. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
6. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа / Е. М. Мелетинский. – М. : Наука, 2000. – 407 с.
7. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин – Воронеж : Истоки, 2001. – 191 с.
8. Рядченко И. И. Избранные произведения: В 2-х т.; с предисл. М. Дудина / И. И. Рядченко. – К. : Днипро, 1984. – Т. 1–2.
9. Рядченко Иван. Избранные стихотворения и поэмы. Предисл. С. Васильева / И. Рядченко. – М. : Худож. лит., 1975. – 304 с.
10. Рядченко И. И. Короткий праздник жизни. Лирика. – Одесса : Друк, 2001. – 187 с.
11. Слышкин Г. Г. От текста к символу. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 128 с.
14. Солнышкина М. И. Концептуализация мира в окружении слова / М. И. Солнышкина // II межд. Бодуэновские чтения : Казанская лингвистическая школа : традиции и современность (Казань, 11–13 декабря 2003 г.). Труды и мат. в 2 т.; под общ. ред. К. Р. Галиулина, Г. А. Николаева. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2003. – Т.1. – С. 179–181.
15. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю. С. Степанов. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 248 с.
16. Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического / В. Н. Топоров. – М. : Изд. группа «Прогресс» – «Культура», 1995. – 624 с.

Список сокращенных названий источников

- ЛС Бер.** – Лексикон словеноросский: Имен толкование всечестным отцем Памвою Бериндою згромаджений, 1653 / Памва Беринда [підг. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука]. – К. : АН СССР, 1961. – 271 с.
- Кубрякова** – Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина; под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
- МАС** – Словарь русского языка: в 4 т. / под ред. А. П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Русский язык, 1981–1984.
- Срезн.** – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам : в 3 т. / И. И. Срезневский. – СПб. : Издание отд. рус. яз. и словесности Императорской академии наук, 1893–1912.
- Цыганенко** – Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка : более 5 000 тыс. слов / Г. П. Цыганенко. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Рад. шк., 1989. – 511 с.
- Черных** – Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2 т. / П. Я. Черных. – 3-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1999.
- Шанский** – Шанский Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская; под ред. С. Г. Бархударова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Просвещение, 1971. – 542 с.

Войцева О. А.

РЕАЛІЗАЦІЯ КЛЮЧОВИХ СЛІВ-КОНЦЕПТІВ ('МОРЕ', 'БЕРЕГ', 'СУДНО') В МАРИНІСТИЧНІЙ ЛІРИЦІ ІВАНА РЯДЧЕНКА

У статті розглянуто особливості реалізації слів-концептів 'море', 'берег', 'судно' в мариністичній ліриці одеського поета Івана Рядченка. Ключові концепти вербалізують архетипні прототипи (море – великий, безмежний простір, могутній і бурхливий, кінець і початок усього, життя з його турботами; берег – закінчення моря, символ Одеси; судно – ненадійний дом і місце праці), а також наукові й побутові поняття. Вони відбивають стереотипну семантику в «поетичному» комплексі моря, зв'язок між навколишнім середовищем і внутрішнім світом автора, а також особливе ставлення до морського простору.

Ключові слова: когнітологія, концепт, стереотип, мариністичний дискурс.

Voytseva O. A.

IMPLEMENTATION OF KEYWORDS CONCEPTS ('SEA', 'COAST', 'SHIP') IN MARINE LYRICS OF IVAN RYADCHENKO

The article describes the features of the implementation of the words, concepts 'sea', 'beach', 'ship' in marine lyric by Odessa poet Ivan Ryadchenko.

Key concepts verbalized archetype prototypes (sea – a large, boundless space, the powerful and rapid, the beginning and the end of all life with its concerns; beach – the end of the sea, symbolizing the city of Odessa; ship – floating unreliable house and place of work), scientific and everyday concepts. They are reflect stereotyped semantics «poetic» complex sea, as well as personal attitude to the sea space, the relationship between the environment and the inner world of the author.

Key words: cognitive science, concept, stereotype, discourse seascape.

УДК: 811.161'373.7

М. В. Жуйкова

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри прикладної лінгвістики

ПРО ОДИН СПОСІБ УТВОРЕННЯ ОБРАЗНИХ СТАЛИХ ВИРАЗІВ

У статті розглянуте питання про перетворення образних одиниць лексичного рівня на фразеологізми. Цей процес полягає в долученні до образного предиката певного іменного компонента та закріплення такої синтагми у мовній системі.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, предикат, універбація фразеологічної одиниці, фразеологізація слів.

Постановка проблеми та короткий огляд літератури. Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки позначено увагою до взаємодії різних рівнів мовної системи, до виявлення мотиваційних, формально-дериваційних та семантичних зв'язків між різнорівневими мовними одиницями. Особливо актуальною є ця проблема при вивченні лексичного та фразеологічного рівнів мови, що спричинено, поперше, певною подібністю семантики одиниць цих рівнів, а по-друге, близькістю шляхів утворення експресивно-образних одиниць обох рівнів. Іншим чинником, який робить актуальним вивчення взаємодії цих рівнів, є постійне взаємопроникнення одиниць, їх міжрівнева «міграція»: фразеологічні одиниці (ФО), зазнаючи формальної редукації (часто з використанням словотвірних засобів певної мови), стають одиницями лексичного рівня, а образні лексичні одиниці, збагачуючи свій склад вербальними компонентами, розширюються до рівня фразеологізмів. З цього приводу М.М. Шанський зазначав: «У мовній реальності постійно <...> спостерігаються діаметрально протилежні явища, з одного боку, універбація фразеологічних зворотів, а з другого – фразеологізація слів» [4, с. 126].

Дослідники процесів словотворення у сфері предикатної лексики виділили такий специфічний механізм виникнення нових значень, як компресія фразеологічних одиниць. Це один з проявів процесу відфразеологічної деривації, при якому зі складу сталого виразу вичленюється лише предикат, який перебирає на себе значення цілої фраземи. Питання про компресію обговорювали у своїх працях українські та російські фразеологи М.Ф. Алефіренко, Л.Г. Скрипник, О.Є. Марцинківська, В.Д. Ужченко, В.В. Виноградов, М.М. Шанський, В.М. Мокієнко, Р.М. Попов, О.М. Бабкін, В.К. Янцен, О.В. Петров, Т.П. Белоусова, Т.М. Семенова та ін., див. також нашу роботу [2]. Проте протилежний процес, нарощення образного предикату шляхом приєднання до нього іменного компонента, що призводить до появи нової фразеологічної одиниці, вивчено ще недостатньо. На нашу думку, одна з найважливіших проблем, що стосується сфери взаємодії образного предиката та фразеологічної одиниці, до складу якої входить цей предикат, полягає у встановленні генетичних зв'язків між ними.

Мета нашої роботи полягає в описі мовних механізмів, які спричиняють перетворення образного предиката на багатоконпонентну одиницю фразеологічного

рівня мови. **Актуальність** такого дослідження визначається тим, що в сучасній лінгвістиці дедалі більше уваги приділяється виявленню та аналізу міжрівневих зв'язків.

Вихідною умовою для створення сталого виразу на основі предиката є образний, метафоричний характер останнього, його внутрішня двоплановість, орієнтація одразу на дві денотативні сфери, пов'язані між собою асоціативним мотиваційним зв'язком. Ця вимога зумовлюється тим, що утворена шляхом нарощення лексеми фразеологічна одиниця, як правило, характеризується високою мірою експресивності. Разом з тим іменні компоненти, які додаються до образного предиката, відзначаються відсутністю яскравої образності і частіше є носіями не конкретної, а абстрактної семантики.

Як приклад такого процесу розглянемо утворення російських ФО *клеїть позором* (*презрением*). У «Словнику відфразеологічної лексики російської мови» М.А. Алексеєнка, Т.П. Белоусової, О.І. Литвинникової твердиться, що російський предикат *клеїть* виник шляхом компресії сталих виразів *клеїть позором*, *клеїть презрением* [1, с. 150]. На жаль, автори словника не подають жодних доказів щодо такого напрямку розвитку. На нашу думку, образний предикат *клеїть* (*заклеїть*), що означає «сурово осуджати, бичувати» [БАС 5, с. 1012], [МАС 2, с. 56], виник не внаслідок компресії ФО, а шляхом метафоричного пересмислення прямого значення того ж дієслова *клеїть* – «вжигати клеймо на теле осудженого». Своєю чергою, усталені вирази *клеїть позором*, *клеїть презрением* та ін. є похідними утвореннями від цього образного предиката. Щодо цієї гіпотези можна висловити такі докази.

По-перше, відомо, що метафора *клеїть* (*заклеїть*) вживалася вже у XVIII ст., див. «Словарь русского языка XVIII века»: «*заклеїть*, перен. *Заклеїти пятном безчестия, обезчестити, опозорити, обругати*. ВЛ 32» [СРЯ XVIII 7, с. 238]. Ця метафора розвинулася на основі добре відомого носіям російської мови прямого значення предиката *клеїть*, яке стосувалося не лише тварин, а й людей; пор. фрагмент історичного твору, в якому описується московська дійсність XVII ст.: «*Царь в тот же день приказал повесить до 150 человек близ Коломенского села; других подвергли пытке, а потом отсекали им руки и ноги. Менее виновных били кнутом и клеїмили разжженным железом буквою «б» (т. е. бунтовщик). Последних сослали на вечное житье с семьями в Сибирь...*» Н.И. Костомаров. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей [НКРЯ]. Отже, метафора *клеїть* має у своїй семантичній структурі предметно-понятійний шар, забезпечений знаннями мовців про референт вихідного дієслова *клеїть*.

По-друге, протягом XVIII та XIX ст. йшло формування правої іменної дистрибуції метафоричного дієслова (*за*)*клеїть*. Функціонування цього дієслова разом із залежними іменними компонентами засвідчено в російській мові вже в XVIII ст. Однак очевидно, що словосполучення *заклеїть пятном безчестия* ще не мало в XVIII ст. статусу фразеологічної одиниці. Одночасне існування в російській мові окремого метафоричного предиката та клішованих виразів, куди входить дієслово *клеїть* та різноманітні іменники, ілюструється прикладами, що належать до середини XIX ст.:

Но природа себя в обиду не дает... она клеїмит за измену не хуже всякого палача... А. Герцен. Поврежденный [НКРЯ].

Их все-таки клеїмили названьем подьячих, прежде ненавистным, тогда униженным. Ф.Ф. Вигель. Записки (1850–1860) [НКРЯ].

– Скажи, пожалуйста, Александр, когда ты клеймил сейчас своих знакомых то негодьями, то дураками, у тебя в сердце не зашевелилось что-нибудь похожее на угрызение совести? И. Гончаров. Обыкновенная история.

Александр мало-помалу перешел от мрачного отчаянья к холодному унынию. Он уже не гремел проклятиями, с присовокуплением скрежета зубов, против графа и Наденьки, а клеймил их глубоким презрением. И. Гончаров. Обыкновенная история.

Наведений матеріал свідчить про те, що первинним був саме образний предикат *клеїмть*, а не ФО, які містять його як складник.

Цікаво також розглянути мотиваційно-дериваційні відношення між метафоричним дієсловом *різати* та виразами укр. *різати правду* (*різати правду у вічі*), рос. *резать правду-матку*.

У словнику відфразеологічної лексики [1, с. 280] вказано, що російський предикат *резать* у значенні 'говорити щось різко, відверто', див. [БАС 12, с. 1143], виник внаслідок компресії фраземи *резать правду-матку* з тим самим значенням. Однак такий напрямок розвитку був би можливий лише в тому випадку, якби вказані фраземи якимось логічним і зрозумілим способом набули семантику говоріння, що загалом є вельми сумнівним і нічим не підтверджується. Звернувшись до мовного матеріалу й проаналізувавши його, можемо твердити, що шлях розвитку в цьому випадку був протилежним: названа фразема виникла внаслідок розширення метафоричного предиката, долучення до нього експресивного компонента *правду-матку* вже після того, як сам предикат *різати* увійшов до групи дієслів вербальної діяльності.

Не зупиняючись докладно на всіх нюансах розвитку метафоричного дієслова *різати*, накреслимо його в загальних рисах. В основу метафоричного значення лягло порівняння враження від чийось слів та того больового ефекту, який виникає при пораненні тіла ножом. Схематично еволюцію російського предиката *резать* можна представити таким чином: «(чи) слова режут кому сердце <душу> как нож <ножом> → кто режет кому сердце словами, как ножом → кто режет словами → кто режет (что)»

Названі етапи трансформації мовних одиниць з рос. предикатом *резать* ілюструють наступні контексти:

– Что такое они говорили, того я, – сказывала она, — ни одного слова не расслышала, но точно нож слова их мне резали сердце. Н. Лесков. Тупейный художник.

– «А как Александр Федорыч, говорю я, будет?..» – «Не будет, говорит она, хотите пари, что не будет? нечего ждать...» – Любецкая резала Александра этими словами, как ножом. И. Гончаров. Обыкновенная история.

Я понял, чего стоило ей ее решение и как я мучил, резал ее моими бесполезными, поздними словами; я все это понимал и все-таки не мог удержать себя и продолжал говорить... Ф. Достоевский. Униженные и оскорбленные.

– Забежала куда-нибудь и пропала. Как не пропасть после такой закуски, – безжалостно резал Коля, а между тем сам как будто стал от чего-то задыхаться. Ф. Достоевский. Братья Карамазовы.

Функціонально і семантично близькі вживання знаходимо й в українській мові, що дозволяє припускати, що шлях розвитку образного предиката *різати* був спільним для української та російської мов:

Господи, каждый голосок резав мя в самое сердце, мов ніж острый... І. Франко. Борислав сміється.

Тупим ножем різали ті недоговорені речі за серце Христю; крадькома, стиха вони нагадували їй про смерть батькову, про їх сирітську долю... Панас Мирний. Повія.

Отже, образний предикат *різати*, рос. *резать* сформувався шляхом трансформації вихідного виразу порівняльного характеру (*як ножем різати*), в основі якого лежить уподібнення болю, що його спричиняють душі людини чиїсь слова, до тих відчуттів, які виникають при завданні тілесної рани ножем. При утворенні метафоричного дієслова *різати* відбулося типове перенесення найменування зі сфери тілесних відчуттів на внутрішню, ментальну сферу людини, про що вже неодноразово писали дослідники емоційної метафори.

Зауважимо, що іменник *словами* відігравав при образному предикаті *різати* роль інструмента. На останньому етапі змістового розвитку цього дієслова, коли воно почало вживатися самостійно, семантичний компонент 'травмувати словами, викликати словами біль' був нейтралізований. Наслідком нейтралізації зазначеного компонента стала поява при предикаті *різати* іменника *правда* у ролі об'єкта, який позначає предмет говоріння, див.:

Саня не любила Селаброса за те, що він був трохи неделікатний в словах і говорив часом неприємне паннам. Різкий на язик, грубуватий, як усі сини півдня, Селаброс часом грубо різав правду в вічі не одним паннам. І. Нечуй-Левицький. Над Чорним морем.

Очевидно, що структура виразу *різати правду (у вічі)* побудована за аналогією до структури *говорити / сказати правду (у вічі)*. Утворення виразу *різати правду* стало можливим тільки після того, як у предиката *різати* розвинулося і закріпилося переносне значення вербальної діяльності. Цікаво, що експресивний іменний компонент *правда-матка* (у ролі прямого об'єкта – у знахідному відмінку: *правду-матку*) первісно поєднувався з нейтральними дієсловами говоріння типу *сказати, говорити*, див. ілюстрації нижче.

[Саламанида:] *Да полно сказать матку правду: винцо-то вьтъ я высушила.* Мтн. 70 [СРЯ XVIII 5, с. 50].

– *Там обижайтесь или нет, а я всегда правду-матку скажу.* Нехорошо! Л. Толстой. Война и мир.

Характеризуючи розвиток образного предиката *різати*, важливо взяти до уваги і той факт, що слово *резать* у російській мові може утворювати стале порівняння *резать как бритвой* із значенням 'говорити різко' або 'говорити те, що комусь неприємно чути'. Цей вираз також базується на зіставленні враження від різких, неприємних слів з больовими відчуттями від поранення лезом. На його основі сформувалися дві образні одиниці: дієслово *отбрить* (у словнику за ред. Д. М. Ушакова його визначено таким чином: «отказывая в чем-н. или отвергая что-н., резко и оскорбительно ответить кому-н.» [Уш. 2, с. 896]), та дієслово доконаного виду *срезать* із значенням «резко и грубо оборвать чью-н. речь замечанием, репликой» [Уш. 4, с. 466]. Пор. у В. І. Даля: «*отбрить*, отделать напрямик, высказать резко всю правду» [Даль 2, с. 711].

Суттєвим аргументом первинності метафоричного предиката *різати* і вторинності фраземи *резать правду (правду-матку)* є існування в українській та російській мовах прикметника *різкий* та прислівника *різко* у значеннях, які стосуються вербальної діяльності: *сказати щось різко* значить справити на співрозмовника негативне враження, спричинити словами неприємні відчуття, подібні до тих, що спричиняє рана.

Таким чином, можна твердити, що ідіома *різати правду* (рос. *резать правду-матку*) виникла внаслідок розширення метафоричного предиката *різати* із семантикою вербальної діяльності, доповнення його експресивним об'єктивним компонентом *правду-матку*. Тут відбувся процес, протилежний компресії. На нашу думку, випадки розширення образного предиката до кількаслівної ідіоми шляхом долучення до нього іменних компонентів становлять значний інтерес, однак ще явно недостатньо виявлені, описані та вивчені.

Висновки. Одночасне існування в певній мові двох формально й семантично близьких одиниць: незалежного образного предиката та сталого виразу з тим самим предикатом, – може бути наслідком різних процесів. З одного боку, предикат може виокремлюватися зі складу сталого виразу, зберігаючи значення останнього (явище компресії); з другого – образний предикат може доповнюватися іменними компонентами, передаючи своє значення утворюваному таким чином сталому виразу.

Розглянуті приклади демонструють деякі характерні ознаки нарощення образного предиката і перетворення його на фразеологічну одиницю. Передумовою цього процесу є наявність у мові метафоричного, образного дієслова, наділеного високою мірою експресії. Цей предикат, як правило, базується на прозорому, очевидному для мовців образі, часто пов'язаному з традиційними культурними стереотипами (зокрема, через стадію сталих народних порівнянь). На першому етапі спостерігається комбінування метафоричного дієслова з широким колом іменних компонентів, семантика яких може бути достатньо різноманітною і здебільшого не конкретною. На другому етапі в мові закріплюються лише окремі словосполучення, що виділяються серед інших своєю експресивністю. Їх постійне повторювання в текстах, розширення сфери вживання приводить зрештою до усталення в новому статусі, фіксації у словниках у якості фразеологічних одиниць.

Питання про мотиваційно-дериваційні відношення між предикатами та сталими виразами, куди входить певний предикат, слід вирішувати лише з опертям на факти історії мови. Визначення напрямку деривації у випадках, коли нема чітких підстав вбачати якийсь один шлях розвитку (компресія сталого виразу чи нарощення образного предиката), вимагає звернення до діяхронних семантичних та дериваційних процесів. Кожний випадок семантичної тотожності образного предиката та багатокомпонентної ідіоми має бути докладно розглянутий у діяхронному аспекті, з залученням як мовних, так і екстралінгвальних чинників.

Література

1. Алексеенко М. А., Белоусова Т. П., Литвинникова О. И. Словарь отфразеологической лексики современного русского языка. – М. : Азбуковник, 2003. – 400 с.
2. Жуйкова М. В. Актуальні проблеми вивчення компресії сталих виразів / М. В. Жуйкова // Культура народів Причорномор'я. – № 60. – Т. 3. – Симферополь, 2005. – С. 92–98.
3. Марцинківська О. Є. Місце фразеології в семантичній системі мови та відображення її в словнику української мови / О. Є. Марцинківська // Слово і фразеологізм у словнику. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 237–249.
4. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка : учебное пособие для вузов / 3-е изд., исправ. и допол. / Н. М. Шанский. – М. : Выс. школа, 1985. – 160 с.

Джерела

БАС – Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. – М.–Л. : Издательство Академии Наук СССР, 1949–1967.

МАС – Словарь русского языка : в 4-х т. / Под ред. А. П. Евгеньевой. – М. : Русский язык, 1985–1988.

НКРЯ – Национальный корпус русского языка. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.ruscorgora.ru.

Сл. Уш. – Толковый словарь русского языка под ред. Д. Н. Ушакова : в 4-х т. – М. : Госуд. из-во иностр. и национ. словарей, 1935–1940.

СРЯ XVIII – Словарь русского языка XVIII века. Словарь русского языка XVIII века. Вып. 1 – *. – Л. (СПб.) : Наука, 1984–*.

СУМ – Словник української мови : в 11-ти т. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

Жуйкова М. В.

ОБ ОДНОМ СПОСОБЕ ОБРАЗОВАНИЯ ОБРАЗНЫХ УСТОЙЧИВЫХ ВЫРАЖЕНИЙ

В статье рассматривается вопрос о трансформации единиц лексического уровня во фразеологизмы. Этот процесс состоит в добавлении к образному предикату именного компонента и закреплении такой синтагмы в языковой системе.

Ключевые слова: фразеологическая единица, предикат, универбация фразеологической единицы, фразеологизация слов.

Zhujkova M. V.

ABOUT ONE OF THE WAYS OF FORMING FIGURATIVE SET EXPRESSIONS

The article deals with the question of transformation of lexical units into phraseological ones. The process consists in adding a certain nominal component to a metaphorical predicate and making such a syntagm fixed in the language system.

Key words: phraseological unit, predicate, univerbation of a phraseological unit, phraseologizing of words.

УДК 811.161.2'373.43/.47'233:070

Г. Ю. Касім

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри загального і слов'янського мовознавства

ДЕРИВАЦІЙНА РЕАКЦІЯ НА ПОЛІТИЧНІ РЕАЛІЇ: ОКАЗІОНАЛІЗМИ, ПОХІДНІ ВІД КРИМ ТА КРИМНАШ / КРЫМНАШ

У статті розглядається семантика та структура okazіональних дериватів, що входять до словотвірного гнізда з вершиною Крим / Крым та виникли для номінації йвищ, пов'язаних з захопленням Росією Кримського півострова.

Ключові слова: *оказіоналізм, мова ЗМІ, Крим.*

Оказіональні утворення як ефективний засіб надання тексту експресивності постійно знаходяться в полі уваги українських дослідників. Це стосується як художніх текстів ([1]; [2]; [4] та ін.), так і текстів медіа (див., наприклад, [3]; [5]; [6]; [7] та ін.). Проте створення нових okazіоналізмів для нових текстів триває: адже експресивні одиниці мови та мовлення потребують перманентного оновлення. Крім того, й поява / актуалізація певних реалій, особливо оцінюваних негативно, активізує потребу в їх нових експресивних номінаціях. Тому цілком закономірно, що надто багатий на гострі політичні події 2014 рік породив низку актуальних для цього періоду узуальних та okazіональних утворень, представлених у медіадискурсі – в українсько- та російськомовних ЗМІ.

У статті описані виявлені в електронних ЗМІ okazіоналізми, що виникли після березня 2014 р. і входять до складу словотвірного гнізда, у вершині якого знаходиться топонім *Крим*. Серед okazіоналізмів, мотивованих пропріальною лексикою, ця група виявилася однією з найчисленніших (включає 10 дериватів українською мовою та 12 – російською). Трохи більшою є лише група дериватів від прізвища *Путін* (відповідно 13 та 11 похідних).

Таким чином, *метою* дослідження є аналіз зазначених okazіоналізмів, а *завданнями* – опис їхньої структури та семантики. Спочатку розглянемо okazіоналізми, що безпосередньо походять від хороніма *Крим*, далі зосередимося на okazіоналізмі *кримнаш* та численних похідних від нього.

Дериват *кримозамінювач* структурно й семантично прозорий – «те, що замінить / замінює / здатне замінити Крим»: *На думку фахівців галузі, поки що за співвідношенням ціна/якість серед перерахованих вище «кримозамінювачів» лідирує Одеська область* [11, 28 квітня 2014]. У інших дериватів – *Кримбас*, *кримороси*, *крымодеры* – структура й семантика не такі очевидні, проте контекст та фонові знання дають змогу семантизувати кожен із них.

Заголовок *Годі годувати Кримбас* [16, 6 листопада 2014] та зміст самого тексту, накладаючись на фонові знання й на усвідомлення словотвірної структури слова (Крим + Донбас), дозволяють зрозуміти значення okazіоналізму – «території України, захоплені Росією». Оскільки заголовок є «сильною позицією» тексту, точкою, що найперше привертає увагу реципієнта, то й використання у ньому експресив-

них за формою та змістом елементів (оказіоналізмів, трансформованих сталих конструкцій – фразеологізмів, крилатих висловів чи цитат) є ефективним засобом посилити виразність зазначених одиниць. Ось ще один приклад такого «посилення» оказіоналізму у «сильній позиції»: заголовок статті Валерії Новодворської *Крымодеры*, сенс якого експлікується в тексті: *Сейчас, когда я пишу эти строки, советские мародеры растаскивают на части украинский и татарский Крым* [8, 20.03.2014]. І знов майже та сама словотвірна модель, що і в *Кримбас*: Крым + о + мародёры. Ще один «кримський» оказіоналізм – *кримороси* – оточений низкою аналогічних за структурою дериватів: *На Донбасі і в Криму це вдалося – але на те пішли роки гомеопатичного виживання у підсвідомість громадян України, що вони не українці, що вони нічого спільного з Україною не мають, що вони новороси, кримороси, малороси, донороси, недороси і так далі – назва не важлива – головне, що вони не мають нічого спільного з українським майбутнім* [16, 22 вересня 2014]. Всі ці деривати, за винятком узуального застарілого, а сьогодні несхвального *малороси*, так само є оказіональними, що посилює експресивність тексту. Завдяки контексту й фоновим знанням лексема *кримороси* легко семантизується як «кримчани, що схвалюють захоплення Криму Росією».

Порушення узуальної словотвірної моделі, властиве оказіоналізмові, у дериваті *кримнаш* / *крымнаш* проявляється не лише у використанні непродуктивного для обох мов способу зрощення. На сьогодні зрощення є продуктивним тільки для мотиваторів структури «прислівник + (діє)прикметник», як-от укр. *вічнозелений* чи рос. *долгоиграющий*, а в історії мови – для мотиваторів «нечленна форма прикметника + іменник»: Бѣль городъ > Білгород. При творенні оказіоналізму *кримнаш* / *крымнаш* використана мотивуюча база структури «підмет + іменний присудок (виражений займенником)», яка була б абсолютно неможливою для узуальних лексем.

Оказіональне утворення *кримнаш* / *крымнаш* набуває значення «захоплення Криму Росією у 2014 р.». За функцією воно може бути близьким до предикативного сполучення, наприклад: *В разговорах в транспорте начали проскальзывать поразенческие нотки – крымнаш, но какой ценой?* [13, 23 января 2015]; <...> *это люди с ментальностью наших условных «84%», которые рады, что «крымнаш» и точно знают, что это Бандера с Обамой ночью подпилили рубль и написали в лифте* [10, 6 ЯНВАРЯ 2015]; *Западные спецслужбы узнают страшный компромат: российский депутат отправился с диппаспортом не вести суровые внешнеполитические баталии, день и ночь доказывая, что «крымнаш», а греть пузо на Лазурном берегу* [10, 28 ОКТЯБРЯ 2014]. В інших випадках оказіоналізм функціонує як лексема-іменник: *Тут нельзя мямлить, поскольку за Путина и за «Крымнаш» сегодня голосуют 146% россиян, и это еще не предел* [8, 17.10.2014]; *Идетсья про одвічний мотив імперії – безмежне розширення. Альтернатив їй не існує. Що більше територій, то краще (і це бачимо на прикладі ідеї «Крымнаш») [15, 23 січня 2015].*

Зазначений оказіоналізм, ставши іменником, може набирати форм непрямих відмінків, що надає йому додаткової експресивності: *«Декларацію російської ідентичності» було написано ще на початку року – коли доктрина «Русского мира» полягла жертвою «крымнашу» та перших колорадських ластівок на Донбасі* [9, 14 листопада 2014]; <...> *мається на увазі, що розподіл влади, прозорість виборчої процедури, свобода слова, зборів та інші нудні речі для росіян після «крымнашу» – знову неконструктивні й нецікаві <...>* [9, 26 вересня 2014]; <...> *когда сидит какой-то мужик в российской глубинке, беззубый с разваленной избой, и кричит «Крым наш!», то он этим «крымнашем», как наркотиком, отвлекается от сво-*

их собственных проблем [13, 19 октября 2014]; *Российские патриоты гордились тем, что живут в стране «Искандеров» и нефтедолларов, Газпрома и Роскосмоса, грузинского блицкрига и духовных скреп, Сочинской Олимпиады и московских зарплат. А с недавних пор – еще и в стране Крымнаша* [16, 16 січня 2015].

Семантика цього okazіоналізму може мінятися, набуваючи контекстуального значення. Наприклад: *А в других местах будут партизанищина, саботаж и прочий «крымнаш»* [16, 16 червня 2014] – «крымнаш» набуває значення «агресивний спротив». Пор. ще: *<...> амбасада зарубіжної країни звернулася до Міносвіти із запитом щодо «процедур, проходження яких є необхідним» для визнання документа, виданого в 2014 р. у тимчасово окупованому Криму» <...>. Відповідь очевидна: той папірець взагалі не є документом і ніде й ніким визнаний не буде. Такі от «процедури», такий «крымнаш», – підсумував заступник міністра* [16, 30 вересня 2014], де *крымнаш* «ситуація, справи». А в іншому контексті *крымнаш* – «той, хто схвалює захоплення Криму Росією у 2014 р.»: *Ані серед захисників безмозкого актора (а таких виявилось чимало не тільки в лавах «крымнашів»), ані серед його щирих ганьбителів чомусь не знайшлося нікого, хто сказав би: <...>* [15, 15 листопада 2014].

Втім, на позначення поняття «той, хто схвалює захоплення Криму Росією» виникли передусім суфіксальні деривати: *крымнашевцы / крымнашисты, крымнашисти*. Вряд ли Крым навсегда «вернулся в родную гавань», как тешат себя мечтами *крымнашевцы* [10, 16 января 2015]. Чи не перша фіксація іменника *крымнашисты* представлена у мовленні російського письменника Дм. Бикова: *Это действует – но уже, что называется, в обратку: даже самые яростные «крымнашисты», кажется, начинают испытывать отвращение к соловьевщине и габреляновичине* (Дмитрий Быков. Дмитрий Быков: Почему Россия проиграла в выборах президента Украины. Собеседник №20 '14, 29 Мая 2014). Пор. ще: *Это к вопросу о том, что Путин думает: «Ах, какие там...» или там Россия думает, или там крымнашисты думают: «Какие мы крутые в Украине, потому что как мы там поимели Америку»* [13, 15 июня 2014]; *К полному недоумению «крымнашистов» война замерла, остановилась, так и не увенчавшись викторией* [10, 19 января 2015]; *А серед них – такі відверті «крымнашисти», як Йосип Кобзон, Валерія чи Олег Газманов* [14, 01.01.2015]. Пор. також okazіоналізми *крымнаши, затокрымнаши*, де друга основа зазнає зворотної ігрової трансформації «частина іменника» (*крымнаш*) > «займенник як частина іменника» (*крымнаши*): *Я не хотел бы в эту тему углубляться, я просто вам так скажу: среди моих знакомых, друзей и даже родственников есть люди, которые примкнули к вот этим «крымнашам». Или «затокрымнашам»* [14, 06.02.2015]. Як бачимо, представлені й okazіоналізми, що виникли шляхом розширення деривата *крымнаш / крымнаш* > *затокрымнаш*: *И жалкий лепет оправдания, типа «затокрымнаш», теперь уже не проканиает* [8, 16.06.2014].

За продуктивною узуальною моделлю від *крымнаш* утворено прикметник (<...> *демократы «крымнашевского» разлива* <...> [8, 17.10.2014]) та експресивний іменник *крымнашка*: *Правда, если так дальше пойдет, то денег в его министрстве не хватит даже на фильмы про Рашку-крымнашку, сакраляшку и неваляшку* [8, 12.12.2014].

Але особливо численними стали деривати, утворені за аналогією до *крымнаш / крымнаш*. Ці утворення за аналогією можуть ґрунтуватися на заміні другої основи деривата *крымнаш* компонентом, що пов'язаний з іншим присвійним займенником: *Криміхній / Криміх*. Пор.: *Це ж не американська земля. Не німецька, не*

французька. Чи вже не наша? *«Криміхній»*? [9, 29 серпня 2014]; *Ви б Ендерівців у Криму в березні бачили? Я теж ні. А «Криміх»* [9, 10 жовтня 2014].

Проте частіше в текстах ЗМІ з'являються okazіоналізми, утворені за зразком *кримнаш*, але з заміною ініціальної основи, мотиватором якої стає інший топонім: *Однією з найдражливіших міжнародних проблем нинішньої Європи є державна належність Криму. Свого часу актуальними були претензії польських ура-патріотів на «Львівнаш», німецьких на «Гданськнаш» та «Калінінграднаш», але вони відійшли в минуле й, за винятком хіба що останнього, більше не з'являються на порядку денному* [15, 5 грудня 2014]; *Вот эту усталость и призваны были снять «крымнаш», «донбасснаш» и прочее* [16, 15 листопада 2014]; *Кажется, давно прошли те времена, когда Эдуард Вениаминович боролся с путинским режимом, а заодно, если верить обвинителям, готовил спецоперацию «Казахстаннаш»* [8, 29.10.2014]; заголовок *Курильнаши: Японская газета сравнила Крым и Курилы и призвала Россию не искажать историю* [12, 2015].

Поява протягом короткого часу репрезентативної групи okazіональних дериватів, пов'язаних з топонімом *Крим*, є прикладом інтенсивної вербальної реакції соціуму на емоційно шокуєче явище.

Література

1. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів ХХ століття [Текст]: монографія / Г. М. Вокальчук. – Острог: Нац. ун-т «Острозька академія», 2008. – 535 с.
2. Герман В. В. Індивідуально-авторські неологізми (оказіоналізми) в сучасній поезії (60і-90і роки) [Текст]: дисертація канд. філол. наук: 10.02.01 / Вікторія Василівна Герман. – Сумський держ. педагогічний ін-т ім. А. С. Макаренка. – Суми, 1998. – 222 с.
3. Дорофєєва О. М. Оказіональне слово в сучасній російськомовній газетно-журнальній комунікації (комунікативно-прагматичний та соціокогнітивний аспекти) [Текст]: дисертація канд. філол. наук: 10.02.02 / О. М. Дорофєєва. – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут філології. – К., 2003.
4. Жижома О. О. Індивідуально-авторські новотвори в поетичному дискурсі 80х-90х років ХХ століття [Текст]: дисертація канд. філол. наук: 10.02.01 / О. О. Жижома. – Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2003.
5. Мінчак Г. Б. Конотативна семантика сучасних ідеологічно забарвлених номінативних одиниць (на матеріалі української преси 90-х років ХХ століття) [Текст]: автореф. дис...канд. філол. наук: 10.02.01 / Г. Б. Мінчак. – К., 2003.
6. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): монографія [Текст] / О. А. Стишов. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
7. Турчак О. М. Оказіоналізми в мові української преси 90-х років ХХ століття [Текст]: автореф. дис...канд. філол. наук: 10.02.01 / О. М. Турчак; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
8. Грани.РУ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://grani.ru/>
9. Дзеркало тижня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/>
10. Ежедневный журнал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ej.ru/>
11. Корреспондент. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/>
12. Новое время. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nv.ua/>
13. Odessa Daily. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessa-daily.com.ua/>
14. Телекритика. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/>
15. Тиждень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Magazine/>
16. Українська правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/>

Касим Г. Ю.

**ДЕРИВАЦИОННОГО РЕАКЦИЯ НА ПОЛИТИЧЕСКИЕ
РЕАЛИИ: НЕОЛОГИЗМОВ, ПРОИЗВОДНЫЕ ОТ КРИМ И
КРИМНАШ / КРЫМНАШ**

В статье анализируются семантика и структура окказиональных дериватов, входящих в состав словообразовательного гнезда с вершиной Крым / Крым, возникших для номинации явлений, связанных с захватом Россией Крымского полуострова.

Ключевые слова: окказионализм, речь СМИ, Крым.

Kasim G.Y.

**DERIVATIVE REACTION TO POLITICAL REALITIES:
OCCASIONAL DERIVED FROM КРИМ AND КРИМНАШ /
КРЫМНАШ**

This paper presents semantic and structural peculiarities of occasional words, derivatives of proper name Крым / Крым that appeared after annexation Crimea by Russia.

Key words: occasional word, mediallynguistics, Крым / Крым.

УДК 811.161.2'373

К. Я. МачульськаСхідноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
аспірант кафедри прикладної лінгвістики**ЛІНГВІСТИЧНІ КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ УСПІШНОСТІ
КОМЕРЦІЙНОЇ НОМІНАЦІЇ**

У статті докладно описано лінгвістичні критерії успішності комерційної номінації: фонетичний, лексикографічний, асоціативний, психолінгвістичний, денотативний, конотативний, смисловий. Висунуто припущення, що на основі лінгвістичних критеріїв можна визначити міру доцільності назви об'єктів міської інфраструктури.

Ключові слова: номінація, ергонім, фонетичний, лексикографічний, асоціативний, психолінгвістичний, денотативний, конотативний та смисловий критерії.

Назви закладів та установ належать до одних із сучасних типів номенів, тісно пов'язаних із матеріальною культурою народу, і є в свою чергу одним із виявів особливостей культури. Проблема вибору назви для майбутньої фірми є одним з головних питань, які постають при організації нового бізнесу. Надалі назва закладу, як нематеріальний актив, буде постійно підвищуватися в ціні в міру розвитку бізнесу. Тому, для того, аби влучно назвати заклад, слід опанувати загальні питання теорії наймінгу.

Лінгвістичним еквівалентом наймінгу являється номінація. В той же час теорія номінації набагато ширша за концептуальним наповненням, ніж рекламне використання слова. Проблемі номінації присвячені розвідки багатьох як вітчизняних (Л. Є. Азарова, Г. В. Лепко, Т. А. Журавльова, О. О. Тараненко, М. В. Федорова, В. Н. Вовк), так і зарубіжних вчених (Г. В. Гак, О. О. Уфимцева, І. В. Арнольд, Р. С. Гінзбург, Е. Ріхтер, А. Цаунер). Сучасний стан номінативних досліджень вирізняється наявністю значної кількості класифікацій типів (видів, способів) номінації. Така кількість типологій пов'язана з різновекторністю критеріїв поділу номінативних одиниць на типи, види або способи. В даній розвідці нас цікавлять ергоніми (комерційні назви об'єктів міської інфраструктури), зокрема, їх доцільність. Підбираючи назву закладу, зважають на маркетингові та лінгвістичні критерії успішності імені. Ми, як лінгвісти, вважаємо, що на основі лінгвістичних критеріїв можна визначити міру доцільності назви об'єктів міської інфраструктури. В даній розвідці ставимо за мету описати лінгвістичні критерії визначення успішності комерційної номінації та запропонувати способи їх визначення.

Серед лінгвістичних критеріїв успішності імені білоруські дослідники Г. М. Концевая і М. П. Концевой виділяють: 1) фонетичний (слово повинне порівняно легко вимовлятися, відповідати звуковому ряду конкретної мови); 2) лексикографічний (для забезпечення стабільності зорового сприйняття назви його ім'я в ідеалі повинне транслітеруватися однаковою кількістю знаків не в залежності від використовуваного алфавіту); 3) асоціативний (викликані звучанням назви несвідомі описові асоціації); 4) психолінгвістичний (для актуалізації змістових асоціацій, викликаних даним словом безвідносно до його референта); 5) денотативний

(вказування на множину предметів, які позначаються даним іменем); б) конотативний (вказування на якість, відмінні риси, функції предметів, позначених цим іменем); 7) смисловий (для симуляції іменем індикатора приналежності до бажаної групи) [4, с. 112 – 120].

На нашу думку, доцільно докладніше описати зазначені лінгвістичні критерії та запропонувати особливості їх застосування до комерційних номенів.

1) Фонетичний критерій. Основою фонетичної адекватності рекламної фрази є її милозвучність, відповідність звукового складу змісту рекламного повідомлення. Недарма в усіх посібниках із створення реклами рекомендують використовувати прості слова. Саме прості базові одиниці мови, створені на початку її формування для визначення найважливіших і типових елементів довкілля, найяскравіше відображають відповідність звукового складу зображенню предмета чи явища. *Фонотека* – створення певного психологічного фону з допомогою спеціально підібраних звуків мови, кожен з яких має своє психологічне значення. О. М. Тепла у статті «Лінгвістична концепція творення комерційної номінації» подає таблицю значення звуків української фонетики, де описано асоціативний вплив кожного звуку [9, с. 193 – 194]. Ми вважаємо, що при визначенні фонетичного критерію успішності назви слід опиратися на цю таблицю. Для прикладу аналізуємо фоносемантику назви фітнес-центру «Інтератлетика»: [і] – пронизливість, тонкість, повітряність; [н], [л] – яскраво виражене жіноче начало, відчуття легкості, ніжності; [т] – важкість, приземленість; [е] – плавність, співочість, завершеність; [р] – ідея динаміки, рішучості, мужності; [а] – працелюбність, дієздатність; [и] – важкість, завершеність, надійність; [к] – прискорення, виявлення «піків», змістове скорочення, вказівка на щось, акцентування уваги. В результаті номінація своїм звучанням викликає відчуття важкості, приземленості, прискорення, завзяття, рішучості, динаміки. Дані характеристики відповідають тренажерній залі з важким спортивним устаткуванням. Тому вважаємо, що фонетичний критерій забезпечено.

2) Лексикографічний критерій. Цей критерій особливо треба враховувати при створенні міжнародних брендів. В ідеалі ім'я має транслітеруватися однаковим числом символів на різних мовах і в той же час слід зберегти зорове сприйняття бренду. Транслітеровані слова потребують перевірки на предмет їх відсутності в лексиконі не тільки основних європейських, а й будь-яких інших мов. Необхідність контролю за цим критерієм, що вимагає залучення до роботи лінгвістів, є наслідком вимоги стабільності зорового сприйняття бренду. Оскільки ергоніми – це клас топонімів, і топоніми є різновидом онімів, то при транслітерації комерційної назви будемо керуватися правилами транслітерації власних імен.

Через те, що в Україні досі не прийнято Державний стандарт для відтворення українських власних назв засобами латинського алфавіту, сьогодні, для цього використовуються різноманітні документи. Загальні правила транслітерації базуються на **Рішенні Української комісії з питань правничої термінології** від 19 квітня 1996 року, Пропозиції проф. Р. П. Зорівчак і відповідних розділів підручників проф. Корунця І. В. «Теорія і практика перекладу (аспектний переклад)» і «Вступ до перекладознавства». Пропонуємо для перевірки лексикографічного критерію користуватися нормативною таблицею відтворення українських власних назв засобами англійської мови [5].

3) Асоціативний критерій. Будь-яке поєднання звуків викликає в людини набір певних асоціацій щодо джерела звуків та його значення. Асоціації між окремими звуками і відповідними значеннями досить стійкі і обумовлені. Їх можна оцінити з допомогою спеціальних програм (наприклад, блокзвукосемантична оцінка

програми ВААЛ, програма ДІАТОН та інші). Отже, асоціативний критерій характеризується неусвідомлюваними описовими асоціаціями, викликаними звучанням слова. Для виявлення успішності назви ергонімів ми обираємо фоносемантичну програму ВААЛ, як перевірку асоціативного критерію. У переліку сфер можливо застосування знаходимо «пошук найбільш вдалих назв і торгових марок».

4) Психолінгвістичний критерій. Це актуалізація змістових асоціацій, викликаних даним словом безвідносно до його референта. На наш погляд, спрямований асоціативний експеримент, як різновид психолінгвістичного, допоможе визначити психолінгвістичний критерій. Асоціативний експеримент виявляється досить простим і водночас ефективним методом досліджень у психолінгвістиці. Він дає «живий» матеріал для побудови асоціативних полів певних понять, реконструкції фрагментів мовної та концептуальної картини світу. Спрямований асоціативний експеримент, як і вільний асоціативний експеримент передбачає кілька етапів:

- а) побудова асоціативного поля. На цьому етапі респондентам пропонується написати перше слово, яке спадає на думку, як реакцію на певний стимул;
- б) статистика кількісних показників отриманих реакцій. Після проведення експерименту спочатку підраховується загальна кількість реакцій на запропоноване слово-стимул. Виокремлюються ті, які збігаються;
- в) когнітивна інтерпретація асоціатів. Виділені на попередньому етапі реакції згруповуються за окремими когнітивними ознаками. Слова-асоціати виконують тут функцію мовних засобів вербалізації;
- г) когнітивно-психолінгвістична інтерпретація досліджуваного концепту. Виділені когнітивні шари формують зміст концептів, які виступають об'єктом аналізу. Під когнітивним шаром ми розуміємо сукупність когнітивних ознак, які відображають дискретну одиницю концепту певного рівня абстракції, що має мовні способи об'єктивації (слово, словниковий ряд, фразеологічні одиниці). Когнітивна ознака – це мінімальний структурний компонент концепту, який відображає його певну рису [6, с. 11];
- г) побудова моделі асоціативного поля [7].

5) Денотативний критерій. Він виражений через вказування на множину предметів, які позначаються даним іменем. Номінація, заснована на класифікаційних ознаках відбиває суть запропонованих власником товарів, послуг, особливостей. В даному випадку предмет номінації названо безпосередньо, використано загальну категоріальну назву. Наприклад, «Архітектурне бюро», «Кав'ярня», «Мотель» і т.д. Назва «Ломбард М» чітко вказує на те, що дану будівлю займає небанківська кредитно-фінансова установа, виключним видом діяльності якої є надання на власний ризик фінансових кредитів фізичним особам за рахунок власних або залучених коштів, під заставу майна на визначений термін і під відсоток, зберігання речей та надання супутніх послуг; див. визначення слова *ломбард* у тлумачному словнику [1, с. 1067] і цим самим забезпечує свою успішність щодо денотативного критерію. Отож, комерційні номінації, які вказують на товар, що продається, на послугу, яка надається, можна вважати успішними за денотативним критерієм.

6) Конотативний критерій. У системі сучасної української онімії, особливо серед ойконімів і урбанонімів, меншою мірою серед антропонімів, у зв'язку з досить різкою динамізацією мовних процесів і демократизацією мовних явищ під дією різноманітних соціальних чинників помітно увиразнилися її соціолінгвістичні аспекти, що виявляється не тільки в творенні нових назв та перейменуванні, але і в змінах конотативних образів власних назв та розширенні їхнього семантичного діапазону [8, с. 16].

У «Словнику лінгвістичних термінів» читаємо: «Конотація – додаткове значення слова, словосполучення чи виразу, його супровідні семантичні або стилістичні відтінки, що накладаються на його основне значення, служать для вираження різних експресивних, емоційно-оцінних забарвлень і можуть надавати висловлюванню урочистості, невимушеності, фамільярності тощо» [2, с. 55].

Досліджуючи лексичні та структурні моделі ергонімів міста Луцьк, Ю. Горожанов виділяє 11 смислових груп ергонімів відповідно до лексем, які лежать в їхній основі. Серед них є такі групи: емоційно-оцінні номінації – навчальний центр «Лідер», кадровий центр «Фаворит», жіночий та чоловічий одяг «Фортуна», «Пафос», магазин одягу «Тріумф»; лексика з семантикою престижності – салон одягу «Еліт», товари для офісу «Еліт-офіс», рекламне агентство «Креатив плюс», жіночий одяг «Елеганс», чоловічий одяг та взуття «Галант», комп'ютери й офісна техніка «Преміум сервіс» [3, с. 136]. Ми вважаємо, що саме такі назви можна вважати успішними з точки зору конотативного критерію. На нашу думку, на якість, відмінні риси продуктів та послуг, що реалізує заклад, чітко вказують такі приставки: еліт, макс, мега, екстра, плюс (з одного боку компонент «плюс» виконує аксіологічну функцію, однак його семантика не зводиться лише до параметричної оцінки, оскільки він також виступає технічним засобом диференціації схожих назв), а також зменшувальні, пестливі форми, емоційно забарвлена лексика. Таким чином, наявність схожих приставок в назвах об'єктів інфраструктури вказуватиме на їх успішність стосовно конотативного критерію.

7) Смысловий (семантичний) критерій. Необхідно перевірити всі можливі значення номінації і близьких за написанням слів за відповідними тлумачними словниками. Навіть при наявності одного «невідповідного» значення від слова краще відмовитися. Крім перевірки за тлумачним словником проводиться також перевірка «на походження» за історико-етимологічними словниками, тому що значення слів змінюються з часом і їх первісний зміст може не знаходити свого відображення в сучасних тлумачних словниках. Отож, для перевірки смыслового критерію шукаємо невідповідне або негативне значення номінації у тлумачному та етимологічному словниках. Якщо таких значень не знаходимо, то вважаємо, що за даним критерієм назва підібрана успішно.

Висновки. Таким чином, застосування до комерційної номінації кожного з семи лінгвістичних критеріїв успішності дає можливість визначити міру доцільності тої чи тої назви об'єктів міської інфраструктури. Найвищою мірою доцільності визначаються, очевидно, ті номени, які відповідають найбільшій кількості критеріїв. Використання поданих прийомів оцінки успішності номена можуть зробити процес найменування більш ефективним. Розроблена система визначення міри доцільності комерційних назв може бути використана як у вищих навчальних закладах для оптимізації фахової підготовки майбутніх лінгвістів та маркетологів, так і в діяльності рекламних компаній, брендингових агентств.

Перспектива подальших пошуків у даному науковому напрямку полягає у перевірці ефективності запропонованої системи визначення міри доцільності номінації у середовищі назв інтернет-магазинів.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Перун, 2004. – 1440 с.
2. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.

3. Горожанов Ю. Ю. Ергонімі міста Луцька: структурно-семантичний аналіз / Ю. Ю. Горожанов // Філологічні студії. – Вип. 9. – Луцьк: Вежа-Друк, 2013. – С. 134 – 139.
4. Концевая Г. М. Система доменной номинации в Интернете / Г. М. Концевая, М. П. Концевой // Актуальные вопросы славянской ономастики. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2006. – С. 112 – 120.
5. Корунець І. В. *Корунець І. В. Вступ до перекладознавства*. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 512 с.
6. Рудакова А. В. Объективация концепта «быт» в лексико-фразеологической системе русского языка: автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Рудакова Александра Владимировна. – Воронеж, 2003. – 21 с.
7. Сурмач О. Я. Асоціативний експеримент та вербальні асоціації у психолінгвістичних дослідженнях / О. Я. Сурмач // I Міжнародна науково-практична заочна конференція «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації». – К.: К.І.С., 2012. – С. 148 – 152.
8. Тараненко О. О. На теми сучасної української ономастики // Мовознавство. – 2007. – № 1. – С. 6 – 22.
9. Тепла О. М. Лінгвістична концепція творення комерційної номінації / О. М. Тепла // Вісник дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». – 2012. – №1 (3) – С. 193 – 194.

Мачульская К. Я.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ КРИТЕРИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ УСПЕШНОСТИ КОММЕРЧЕСКОЙ НОМИНАЦИИ

В статье подробно описано лингвистические критерии успешности коммерческой номинации. Выдвинуто предположение, что на основе лингвистических критериев можно определить степень целесообразности названия объектов городской инфраструктуры.

Ключевые слова: номинация, эргон, фонетический, лексикографический, ассоциативный, психолингвистические, денотативный, коннотативный и смысловой критерии.

Machulska K. Y.

LINGUISTIC CRITERIA OF DETERMINING SUCCESSFUL COMMERCIAL NAMES

The linguistic criteria of determining successful commercial names have been described in details. The hypothesis that the feasibility of urban nominations may be defined according to these criteria has been suggested in the article.

Key words: nomination, ergonems, phonetic, lexicographical, associative, psycholinguistic, denotative, connotative and semantic criteria.

УДК 811.161.2'373.232.1.

А. М. Поповський

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри мовної підготовки

**УКРАЇНСЬКІ ПРІЗВИЩА ІЗ ЗАЙМЕННИКОВОЮ
ОСНОВОЮ САМ / САМО**

Стаття продовжує цикл публікацій антропонімів української мови, утворених на основі конкретного слова. У ній подаються способи творення українських прізвищ із займенниковою основою сам / само / . Визначається семантика антропонімних одиниць, словотвірна організація та їх роль у духовному житті суспільства.

Ключові слова: прізвище, псевдонім, моделі словотворення.

У системі словотворення означальний займенник **с а м / само** посідає досить таки чільне місце хоч би з огляду на те, що в тлумачному Словникові української мови подається 10 позицій його вживання. Дмитро Чередниченко з цього приводу досить вдало споетизував:

Мене не сій
Я – самосій.
І на землі
Свій
Я – самосил.
Не тратьте, куме,
Сил.

Більше того, функціональні можливості цієї лексеми не могли не використовуватися в українській антропоніміці для характеристики тієї чи іншої людини, яка діє, виконує щось особисто чи здійснює без стороннього впливу, без будь-якої допомоги тощо. Особливою активністю вона відзначається в живому народному мовленні для характеристики певних рис мешканців населених пунктів України. Так, наприклад, дослідниця неофіційних антропонімів Львівщини зазначає, що жителі села Стронятин Жовківського району Львівської області мають прізвисько *Самолюби* (Наливайко, 99, 484), а інша дослідниця, аналізуючи родичівські прізвиська Донеччини, зазначає, що такі номінації «виникають на основі кровної спорідненості, коли особі присвоюють найменування за бабою чи прабабою – *Самохвалка* (Антонюк, 9). Тому такі явища зафіксовані в численних ділових документах / *Самохваленко, Самокишин, Самкуменко, Самкуненко* / , фольклорі / *Самоволя, Самогиденко, Самсоцький, Самополох* / , художній літературі / *Самко, Самоха, Самусь, Самчук* / , періодиці / *Самотовка, Самохліб, Самополенко* / . На їх основі витворювалися також своєрідні за будовою псевдоніми типу **Сам** / Лев Ганкевич, Богдан Лепкий, Іван Шевченко / ; **Самотній, Самітний** / Григорій Коваленко, О.Кузьмінський, Петро Ротач, Яким Єрмолаєв / ; **Самовидець** / Роман Ракушко-Романовський, Осип Маковей, Степан Панасенко / ; **Самоук** / Йосип Лозинський / ;

Самум / Самуїл Уманський / ; **Тотсамович** / Антон Петрушевич / ; **Той-сам** / Роман Купчинський, Антон Бончевський / ; **Тойсам Василь** / Володимир Лисковацький / ; **Той самий** / Яків Невестюк, Кузьма Пелехатий, Спиридон Черкасенко / ; **Самособою не Руданський** / Антон Лотоцький / та ін. [Дей, 341,368,453.]; **Самітна, Самітний, Самовитий, Самостійний, Самсон, Самуїл, Самчук** [Павликів, 319, 320]. З часом усі ці широкоживані й розмаїті номінації закріпилися в українських прізвищах як офіційні, зберігаючи народно-розмовні варіанти прізвищ, або набули літературно-художнього вжитку в творах українських письменників, а також використовувалися воїнами ОУН-УПА.

Серед них активністю відзначається лексико-семантичний спосіб творення на основі таких моделей, як-от: г

а/ займенникова форма з чистою основою : *Сам* / Белей, с. 41; Укр. радіо, 1.11.2006 / ;

б/ займенникові форми, утворені за допомогою афіксів та іменників: *Самий* / Горп. НПАСД, 208/, *Самая* / Укр. радіо, 18.06.2007/, *Самаяєва* / Укр. радіо, 14.04.2004 / , *Самайда* / ВК, 12.05.1997, с.32; ЕК. 147; Літ. Укр., 8.05.2002, с.5; 22.02.2007, с. 2; ШП, 28.08.2013 / , *Самайчук* / Горп. ПСУ, 192 / , *Самак* / Нергич, 199/, *Самаяк, Самійляк* / Фаріон, 277 / , *Саман* / Укр. радіо, 6.12.2005/, *Саманюк* / Горп., Корн., 219; Горп. ПСУ, 375/, *Саманець* / Горп. ПСУ, 271/, *Саманців* / СССПУ, 2000 / , *Саманчук* / Горп. ПСУ, 180; ДС, 178,179/, *Самар, Самарь* / Горп. ПСУ, 389; Горп., Корн., 219; Кравченко, 173, 191; НЗ ОА, 290; Укр. радіо, 28.05. 2004/, *Самарай* / ІМСУ П, 801 / , *Самаранчук* / Булава, 420/, *Самараш* / Герм. АУГПБ, с. 37/, *Самарда*, / Укр. радіо, 8.12.2014/, *Самардак, Самардар* / Горп. ПСУ, 148, 16; Павликів., 151; Укр. радіо, 8.08.2010/, *Самаренко* / Горп. ПСУ, 263/, *Самарець* / АА, 2 ; Бор. 2000, № 4, с.19; Горп. ПСУ, 275; Дн. панорама, 26.10.1996, с. 2 ; Сл. Пр., 9-15.11.2006, с. 9; Сл. Пр., 27-31.2007, с. 4/, *Самарик* / ОПДТУ, 231 / , *Самарин, Самарина, Смарій* / АА, 2/, *Самарник* / ПБЗВУ, с. 60 / , *Самарович* / ВГ, 229 / , *Самарцев, Самарченко* / Булава, 420; Сл. Пр., 13-19.01.2005, с.15; ХЄХУ, 856 / , *Саматир* / Укр. радіо, 3.10.2004 / , *Самаш* / Укр. радіо, 4.12. 1996 / , *Самашкіна* / Бюл. ВАК Укр., 2006, № 3, с.10/, *Самашко* / Редько, 115 / , *Самашков* / ССМ, 316 / , *Самбан* / Реєстр, 232/, *Самбикин, Самбикина* / ІМСУ П, 200, 994; Кравченко, 195 / , *Самбік, Самбірський* / Наливайко, 484, 632/, *Самбор, Самборик* / Бюл. ВАК Укр., 2006, № 12, с.27; Горп. ПСУ, 165; НВ, 2006, № 3, березень, с. 5 / , *Самборак* (Редько, ДУП, 37, 43), *Самбориус* / Гваньїні, 461, 976/, *Самборський* / Горп., Корн., 219; ХЄХУ, 857/, *Самброс, Самбур* / Вас. Ж, 619; Горп. ПСУ, 204, 139, 293; ІМСУ П, 877; Кравченко, 174; Укр. радіо, 13.10.2008 / , *Самбурський* / СПМД, 369/, *Самбук* / ВУМЛ, 2008, № 1, с. 34; КК, 2000, № 4-5, с. 155 / , *Самбурен, Самбурич, Самбуренко* / АА, 1; СПМД, 369/, *Самжара* / Горп. ПСУ, 167; ОА, 140/, *Самжаренко* (АА), *Саменко* / Новицьк., 477; Павликів., 158; СПМД, 369/, *Самесенко* / Горп. ПСУ, 5/, *Самець* / Реєстр. 457; Укр. слово, 17. 01. 1998, с. 6; СПМД, 369/, *Самельчук, Самелюк, Самисько* / Булава, 420; РІ, 505; СПМД, 369; ХЄХУ, 857/, *Саминський* / СПМД, 369/, *Самичко* / Укр. радіо, 16.05.2004 / , *Самищенко* / СПМД, 369/, *Самій* / СПМД, 369; Март., 47; Павликів., 58; Редько, 193/, *Саміла, Самілик* / АВ, 2012, № 3, с. 21; ПБЗВУ, 65; СПМД, 369 / , *Самінич, Самінько* / АА, 1/, *Саміловська, Саміловський* / Горп. ПСУ, 271 / , *Самійленко, Самійленко, Самойленков, Самойличенко, Самолов, Самойлюк* / Булава, 420; Кравченко, 165 / , *Самойличев* / Горп. НПАСД, 187/, *Самійчук* / Укр. радіо, 1.07.2007/, *Саміхненко, Саміценко* / Горп., ПСУ, 353, 48, 64/, *Самоненко* / Горп. ПСУ, 388 / , *Самків* / Фаріон, 277 / , *Самко, Самков, Самкова* / Булава, 420; Горп. ОА, .126; Горп., Корн., 220; Горп. ПСУ, 325,

271, 342, 357; Нечай-Горбачук, 2; Реєстр, 183; СПМД, 369 / *Самковий* / Горп. ПСУ, 249 / *Самковський* / СПМД, 369/ *Самобочій* / КПУ: Д, Х1, с.412 / *Самобрат* / Редько, 291 / *Самоброд* / Літ. Укр. 24. 03.1994, с. 3 / *Самова* / ЗД, 2-8.06.2005, с.2/ *Самовалов* / СПМД, 369; ХЄХУ, 857/ *Самовік*, *Самовик* / АА,1; СПМД, 369/ *Самовидець* / ЕУ, V11, с.2697/ *Самовитий* / Єщенко, 6 / *Самовол*, *Самоволенко* / АА, 2; СПМД, 369 / *Самоволик* / Горп. ПСУ, 139; Горп., Корн., 29/ *Самоволя* / Ковалів, 177 / *Самовський* / ЧК ГПУ, 545/ *Самов'юк*, *Самовтіха*, *Самогееенко* / Редько, 193, Реєстр, 428 / *Самердак* / ВЗ, 15.02.1997, с.5 / *Самоград* / Яцій, 314 / *Самогор*, *Самодід* / Горп. ПСУ, 164, 214; Частайм, 13.09.96, с.14 / *Самодай* / Укр. радіо, 6.09.2011/ *Самодідь* / Горп. ОА, с.137 / *Самоделко* / Горп. БПБ, 301/ *Самоділок* / СССП, 2000 / *Самодин*, *Самодін*, *Самодіна* / Шт. США, січень-лютий, ч. 92. с.1; Горп. ПСУ,42, 280 / *Самодрига* / АА, 2 ; Горп. ПСУ, 42, 64; СПМД, 369; Дн. обл. радіо, 9.06.2014/ *Самодрича* / Горп. ПСУ, 42, 364 / *Самодум*, *Самозвон* / Кравченко, ПЛ, 162; СПМД, 369/ *Самодуров* / Горп. ПСУ, 32, 243; СПМД, 369/ *Самойдюк* / ВУМЛ, 2013, № 22-24, 46; СУМ, 41/ *Самоева* / АА/ *Самойленко*, *Самоеенко* / Горп. ПСУ, 42, 228; КНПП ВНЗУ, 117; ФС, 99/ *Саможон* / Павликів., 166/ *Самойлик*, *Смойлік* / Булава, 420; Дей, 528 ; Кравченко, 158, 159 / *Самойлович* / ІМСУ П, 284, 638; Кравченко, 176 ; ССМ, 341 / *Самойлишин* / Реєстр, 190 / *Самолюк*, *Самойлюк* / Горп. ПСУ, 37, 339; СПМД, 369; БПБ, 301/ *Самод* (Кравченко, ПЛ, 151), *Самоквас* / Укр. радіо, 20.09.1999/ *Самоквіт* / АА 1 / *Самокишук* / Редько, 193/ *Самокін*, *Самокрик* / Горп. ПСУ, 26, 32, 246/ *Самокиш* / ЗУ, 21.03.2008, с.4; РІ, 506; СПМД, 369/ *Самокиш* / Горп. НПАСД, 204/ *Самокиш* / Літ. Укр., 18.01.2007, с. 2/ *Самокиша* / ХЄХУ, 858/ *Самоленко* / Горп., Корн., 220; Павликів., 92/ *Самолдін*, *Самойлюк*, *Самолюк* / Горп. ПСУ, 37, 248, 288,340; Горп., Корн., 220; СПМД, 369; Укр. радіо, 15.02.2005/ *Самольотов* (Бюл. ВАК Укр., 2006, № 3, с.10), *Самон* / ССМ, 317 / *Самоненко* / Горп., Корн., 220; Горп. ПСУ, 388; СПМД, 369/ *Самонович* / Реєстр, 99; СПМД, 369/ *Самопляс* / Кравченко, 58, 174 / *Самонал* (Реєстр, 333), *Самополенко* / Ващ., с. 94 / *Самопольська* / Укр. радіо, 22.10.2014/ *Саморай* / ВЗ, 16. 01. 1999, с.10 ; Кравченко, 152 / *Самородова*, *Самородов* / КНПП ВНЗУ, 41; ВЗ, 15.12.1999, с. 4, 6/ *Самородченко* / КПУ : Д, VIII, с.169/ *Саморока* ЛБ, 27.08 – 2.09.2010, с. 13; Щ НГАУ: ГМ-2000 –1; АА, 2; ТСС, с.252 / *Самосват* / Булава, 83, 420; Укр. радіо, 12. 12. 1998 / *Самосенко* / Реєстр, 230 / *Самосійко* / Укр. радіо, 29.02.2012/ *Самсонник* / НВЧНУ, 506/ *Самосудова* / Горп., БПБ, с. 301 / *Самосюк* / Булава, 420; ВЗ, 24. 12. 1999, с. 4; Бюл. ВАК Укр., 1999, № 1, с. 77; ВЗ, 1.03.2000, с. 7 / *Самосьонок* / Горп. ПСУ, 248; ХЄХУ, 859/ *Самогонцики*, *Самотні* (Наливайко, 632), *Самота* / Укр.радіо, 6.09.2011/ *Самотай*, *Самотуга* / Горп. ПСУ, 64; Горп. НПАСД, 187; ІМСУ П, 887; Сл. Пр. 12-18.02.2004. с.9; Кравченко,152, 145 / *Самотий* / Кочан, 286/ *Самотейкіна* / Сл. Пр., 13-19.01.2005, с. 15 / *Самоцвіт* / Белей, с. 23 / *Самострол*, *Самоток*, *Самотес* / АА, 1; Горп. ПСУ, 177/ *Самотіс* (Наливайко), *Саматос* / Схід, 2009, № 6 вересень, с. 9/ *Самотос* / ЛЛ, 1998, ч.74, с. 12 / *Самофін* / Горп. 172 / *Самоха* / НСвіт, 2007, № 1, с.10; Реєстр, 283 / *Самохатній*, *Самохатня* / АА; Горп. ПСУ, 42/ *Самохін* / Горп.,БПБ, 301/ *Самохвал*, *Самофал* / АА, 1; Горп., Корн., 220; Горп. ПСУ, 267, 300,321; ІМСУ П, 606 ; Кравченко, 161/ *Самохвалів* / ТДС, с.252/ *Самохвалов*, *Самофалов* / НСвіт, 2007, № 1, с. 4; ЧДПІ, 12; ХЄХУ, 859/ *Самофат*, *Самохват* / АА, 1; Горп. ПСУ, 64 / *Самохин*, *Самохід*, *Самохина* / Горп. ПСУ, 66, 153 ; Дн. панорама, 14. 05.1997, с.3 ; ВЗ, 24.03. 2000, с. 7; Дн. пр. 11.02. 1998, с.1/ *Самоховець* / ВЗ, 22.05.1999, с. 5/ *Самошко* / Укр. радіо, 12.01.2007/ *Самошній* (АА, 1), *Самошост* / КПУ:Д, Х1, 413 / *Саміщенко* / Олєфір., 17/ *Самощенко* / КПУ:Д, Х1,

413 / , *Сампара* / НВ, 1998, № 1, с. 3; Укр. слово, 28.09 – 1.10, с. 2 / , *Самполінський* / Гваньїні, 364, 976/, *Самрик* / АА, 2/, *Самрук* / Скорук, 208/, *Самсакова* / ХДУ, 2/, *Самсват*, *Самсікова* / СССПУ, 2000/, *Самсевич де Ладан* / УС, 101/, *Самсім*, *Самсін* / Редько, 74, 193; ХСХУ, 860/, *Самсика* / Новицьк., 477; Чабаненко, 196, 235), *Самсіна* / Дн. панорама, 8.10.1996, с.4 / , *Самсон* / ВЗ. 4.01. 1997, с. 6 ; Дн. пр., 5. 02. 1998, с.3; ССМ, 317 / , *Самсоник* / Фаріон, 277/, *Самсоненко* / КПУ:Д, Х1, с. 413 ; Кравченко, 166 ; Літ. Укр. 26. 02. 1998, с.2 ; Олефір., 18; Реєстр, 40, 367 / , *Самсонюк* / АА, 1; Літ. Укр. 20.ХІІ.2007, с. 5/, *Самсоцький*, *Самотовка*, *Самотуга* / АА, 1; Віл. Дум., 1993, № 5-6, с.12; ВЗ, 27.12.1994, с., 1; Горп. ПСУ, 222; Дн. правда, 24.02.1998, с. 4; Зоря, 12.03. 1998, с.2 ; Сл. Пр., 12-18.02.2004, с.9 / , *Саматовка* / Сл. Пр., 20-26.05.2004, с.8/, *Самосудчик* / Ромашук, с.31/, *Самотечич* / ССМ, с.317 / , *Самотоечко* / Укр. радіо, 30.11.2008/, *Самочелеєв* / Горп. ПСУ, 5 / , *Самрось* / Укр. радіо, 24.07.2004 / , *Самсутін* / Горп.БПБ, 301/, *Самулевич* / АВ, 2012, № 3, с. 221; Андрус., 383/, *Самуйлов*, *Самуленков*, *Самулик*, *Самунь* (Булава, 420), *Самуйлович* / Реєстр, 79/, *Самуник* / Герм. АУГПБ, с. 32 / , *Самуляк* / Баб., 14.09.2004, с. 8 ; Кр., с. 92 ; Літ. Укр., 5.03. 1998, с. 6 ; НВ, 2011, травень, с. 16; Павликів., 64, 68, 245, 356; Укр. слово, 26.03. 1998, с.3 ; Фаріон, 277; Укр. радіо, 16.03.2000 / , *Самусаєвич* / Сл. Пр., 14-20.02.2008, с. 7/ *Самусик*, *Самуся* / Бор. 2002, № 12, с.1; Булава, 420; ІЦ НГАУ, с.44 / , *Самусь* / Булава, 420; ВНГАУ, 2001, № 9-10, с. 2; Новицьк., 477; Сл. Пр., 29– 31.12.2004, с. 9 ; 27.05 – 2.06.2004, с. 8 ; 6-12.01.2005, с. 16; Літ Укр. 19.02.2004 , с.1; Сл. Пр.,27-.05-2.06.2004, с.8; ХСХУ, 860 / , *Самур* / Горп. ПСУ, 148 / , *Самура* , *Самусенко* / АА, 1; Булава, 420; Горп. ПСУ, 303; ЗНУ, 298; КК, № 87-90, с.188; ХСХУ, 860 / , *Самусевич*, *Самуха* / АА, 1, 2; Горп. ПСУ, 28; Зоря, 4.07.2000, с. 1./, *Самутин* / ЕУ, V11, с.2703/, *Самутина* / ІЗ, 26.11.1999, с. 12 / , *Самушик* / Укр. радіо, 26.11.1999 / *Самушин* / АА, 2 ; Укр. радіо, 26. 11. 1999, / *Самхов* / Горп. ПСУ, 10 / , *Самчевський* / Горп. БПБ, 301; Заруба, 325/, *Самченко* / Горп. ПСУ, 172, 198, 209; ВЗ, 14.11.1998, с. 5; Кравченко, 27, 169 ; НЛУ, лютий, 2008, с. 8; Реєстр. 272 ; РС, 18.01.2002 ; Шукайло, 185 / , *Самчик* / АА, 1, 2; Укр. радіо, 18.11.2006/, *Самчинський*, *Самчинська* / Горп. ПСУ, 381; ДЧ, 30.03 – 12.04.2007, с.4 / , *Самчук* / Кравченко, 159; Літ. Укр., 22.02.2007, 2; РІ, 506; Укр. радіо, 18.02.2007; ХСХУ, 860 / , *Самсюк* / ВЗ, 19.07.2000, с.2 / та ін.;

в/займенник плюс займенник: *Самотой* / КПУ:Д, Х1, с.413 / ; *Самаяте* / Укр. радіо, 9.05.2004 / ;

г/ займенник плюс іменник: *Самохліб* / СПМД, 369/;

г/ займенник плюс числівник: *Самодин* / Горп. ПСУ, 42/;

д/ займенник **сам** плюс прикметникові форми : *Самагайський* / Укр. радіо, 28.01.2002/, *Самарський*, *Самарська* / АА,2; Булава, 420; Горп. ПСУ, 12; ХД, 232; Чабаненко, 238/, *Самбірський*, *Самборський*, *Самбурський* / АА, 1; Булава, 420; Горп. ОА, 28, БПБ, 301, ПСУ, 8, 193; Дну, 2001, № 5-6, 4; Фаріон, 277/, *Самбульський* / Літ . Укр., 5.12. 1996, с. 7/, *Самгородський* й / Реєстр,188, 211, 222 / , *Самдорський* / АА, 2 / , *Самдурський* / Укр. радіо. 24.11.2001 / , *Саміловський*, *Самойловський* / Булава, 420; Горп. ПСУ, 274; ІМСУП, 10, 585; Кравченко, 65 / , *Саминський*, *Самінський*, *Самінська* / ДНУ, 2000, червень с. 3; Дну, 5.12.2007, № 21-22, с.2; СПМД, 369 / , *Самковський* / ВМСБД, с. 9 / , *Самовитий* / Єщенко, 6 / , *Самовський* / ЧК-ГПУ, 545; Ільєнко, с.22; Реєстр. 259 / , *Самогальська* / ВЗ, 11. 07. 1998, с. 7/, *Самагальський* / Нудьга, с.П/, *Самодумський*, *Самозірський*, *Самолєвський* / ТДС, с. 252 / , *Самоплавський*, *Самоплавська* / ГУ, 16. 04. 2002, с. 6; Кочан І, 234; ОУ, 8. 12. 1999, с. 10; Укр. радіо, 28.04.2000; 23.01.2005; Нж, с.3; ХСХУ, 858 / , *Саморідний*, *Самородний*, *Самородна* / АА, 2 ; Сл. Пр., 6-12.01.2005, с. 16 /

, *Самородницький, Самохатній, Самохатня* / АА, Горп. ПСУ, 42; Шев. ЕА, 167/, *Самохацький* / АА 1-3/, *Самуленко* / Реєстр, 32/, *Самурський* / Укр. радіо, 2001, 24 листопада / , *Самчевський* / ЕУ, V11, 2704/, *Самчинський, Самчинська* / Горп. ПСУ, 381; ДЧ, 2008, № 4, с. 5; Літ. Укр., 12.01.2006, с.4; Реєстр, 180 / та ін.;

е/ займенникова форма плюс спонукальна форма дієслова: *Самограй* / АА, 2; Горп. ПСУ, 177/, *Самогрій, Самодай* / СССПУ 2000; Редько, 193 / , *Самодій* / АА, 3/, *Самосій, Самодригай* / АА, 2/, а також у сполученні з короткими та повними дієслівними формами з тематичним **а** в третій особі однини теперішнього часу: *Самсика, Самодвига, Самодержа* / ССМ, II, с.317 / , *Самодрига, Самотяга* / АА, 2 ; Горп., Нж, 13.04.1993, с. 1; ПСУ, 42, 64/, *Самодала* / Літ. Укр. 15. 10. 1998, с. 2 / ; *Самодуров* / Горп. БПБ, 301/;

є/ окрему підгрупу становлять моделі з усіченими дієслівними формами:

Самоброд / Літ. Укр. 24.03.1994, с. 3/, *Самовал, Самовар, Самодрин* / Горп. ПСУ, 66; Джер. 25.06.1999, с. 2 / , *Самодум* / АА, 2 / , *Самозван* / Дн. пр.. 12.03.1998, с. 2; Сл. Пр., 30.08 – 5.09.2007, с. 5 / , *Самозвон* / Кравченко, 162; Літ. Укр. 14.08.1997, с. 8 / , *Самод* / Реєстр, 360 ; Кравченко, 151/, *Самокат, Самокін* / Горп. ПСУ, 48; 26, 32 / , *Самокіт, Самолаз* / АА, 1/, *Самолиша* / Укр. радіо, 24.02.2007/, *Самоляк* / ТСС, с. 252; Укр. радіо, 7.04. 2004 / , *Самопал* / Реєстр, 333 / , *Самоткан* / ; АА, 2, Горп. ПСУ, 5; СПМД, 369; ТСС, с.252 / , *Самотокін* / КНПП ВНЗУ, 117/, *Самостріл, Самострол* / АА, 2 / , *Самосуд, Самохвал, Самофал, Самофат, Самохват* / АА, 2 ; Горп. ПСУ, 64, 226, 267, 394 ; Кравченко, 161, 191 ; Реєстр, 229; Скороход, 3; ШЛ, 3.10.1957, с. 2/, *Саматик* / Юган, 296/;

ж/ ускладнені моделі з усіченими дієслівними спільнокореновими формами дублетного характеру творення типу *Самофал-Самохвалов* / Укр. слово, 5-11.04.2006, с.2/, *Самрик-Самрик* (АА, 1), або різнокореновими формами, як-от: *Самбай-Галицька* / Шульга, 85/;

з/ займенникова форма плюс субстантивовані іменники від дієслів типу *Самжаренко* / Белей, 33; Укр. саг., 435/, *Самогенко* / Реєстр., 428 / , *Самодаєв* / АА, 2/, *Самольотов, Самопаленко* / Горп. ПСУ, 66, 225 / , *Самополенко* / Ващ.с.94 / , *Самоваленко, Самоваренко* / АА, 1 / , *Самоплавенко* / Реєстр., 212/, *Самосійко* / Укр. радіо, 29.02.2012/, *Самосієнко* / АА, 1; СПМД, 369 / , *Самотечич* / Редько СУП, 175/, *Самохвалів, Самохвалов* / ТДС, с. 252 ; ХД, с. 236/, *Самохваленко* / Реєстр., 190, 209, 210 / *Самоховець* / ВЗ, 22.05.1999, с. 5 / , *Самочатова* / Юган, 296/ та ін.;

и/ займенникова форма плюс вигук: *Самокиш* / АА, 2; Горп. ПСУ, 64, 177; ЗУ, 2008, № 4, с. 2; КПУ:Д, X1, с.413; Кравченко, 176 ; Редько, 193 / , *Самокіш* / Літ. Укр., 18.01.2007, с. 2/, *Самокиша, Самокищенко* / Реєстр, с.472 / *Самокишин* / Вас. Ж., с.397, 619; ДС, 180, 182; ЕУ, V11, с.2707/, *Самокіщук* (Сл. Пр., 15-21.12.2005, 9), *Самогей, Самогух* / АА, 1, 2 / .

Морфологічний спосіб словотворення, безперечно, обмежується самоназвою, хоч не позбавлений суфіксального розмаїття: *Самко, Самій, Самюк, Самуха, Самінько, Самченко* / Реєстр, 272 / , *Самчук, Самуляк* / Зоря, 28.02.2008, с. 14; Кр., с. 92 / , *Самоненко, Саминський, Самінський, Самовський* / Реєстр, 259 / , *Самоцький, Самкевич, Самцевич* / АА, 2-3 / та ін. Зрідка трапляються складні антропоніми, утворені способом прикладкового поєднання однієї й тієї ж моделі з різними словотворчими ресурсами, як-от: *Самофал-Самофалов* / Укр. сл., 23.12.1999, с. 2 / . У цілому ж семантика вищенаведених у далеко неповному обсязі антропонімів прозора й зрозуміла, складові частини яких говорять самі за себе. Проте трапляються й такі, в яких з'ясувати власне поняття нелегко. Так, напр., **к и ш** , що спостерігаємо в номінації **Самокиш** , можна розглядати як вигук, яким відганяють

курей, птахів, і як іменник **к і ш**, де **і > и** «козачий стан, літнє житло кочівників; табір, стан». Назва **Самусь** на погляд визначає «самотність, самотність», а носії засвідчують цікаву легенду: «Програвав січовий козак всі свої коштовності й аби повернути їх, дав під заклад право навіть позбутися половини свого пишного вуса. Але й востаннє не повезло: лишився з половиною вуса, за що й прізвисько в товариства таке на все життя зажив».

Не менш цікава етимологія антропоніма **С а м о т о с**. «Полюбляв, кажуть, першonosій його повторяти в розмові: «сам *отось* і живу, сам *отось* і роблю», хоч більш вірогідні витоки його в литовській, латвійській чи грецькій мовах.

Українські прізвища, як відомо, не тільки є важливим реєстром генофонду нації, а й спрямовуючим орієнтиром у її духовному відродженні. Це зокрема відомий український кінорежисер **Дмитро С а м**, удостоєний Міжнародної премії за фільм «Ніщо та ніколи» (2006), унікальна спадщина українського живописця й графіка **М.С. С а м о к и ш а**, зв'язкова Крайового провідника Юнацтва ОУН, голова відділу Союзу Українок Америки **Ніна С а м о к і ш**, здобутки молодого майстра спорту Кривого Рогу **Валерія С а м о р о д н о г о**, скульптора **І.М. С а м о т о с а**, літопис **С а м о в и д ц я**, подвижницьке життя одного з керівників визвольного руху проти польсько-шляхетських загарбників, гетьмана Правобережної України **С.І. С а м у с я**, художня спадщина талановитого письменника-емігранта **Уласа С а м ч у к а** та відомого прозаїка **Ростислава С а м б у к а**, розстріляне життя члена Похідної Групи ОУН **Ярослава С а м о т о в к и**, українського націоналіста – жертви Бабиного Яру **Д. С а м п а р и**, прометеївський дух багаторічного в'язня советських таборів, палкого патріота, активного борця за утвердження й розквіт Незалежної, Соборної Української Держави **Петра С а м о ф а л а - С а м о х в а л о в а**, периківський декоративний розпис члена спілки художників України **Ганни С а м а р с ь к о ї**, чарівний спів солістки оперного театру м. Дніпропетровська **Світлани С а м о р і д н о ї**, «Словничок московсько-український» / Катеринослав, 1918 / **Андрія С а м о х в а л і в а**, своєрідна праця **Теодосія С а м о т у л к и** «Історія українців в іграх», будівлі катеринославського архітектора **С а м о д р и г и**, а також інших культурних і громадських діячів.

Умовні скорочення

АА – Архів автора / експедиційні записи, меморіальні написи, учнівські, студентські журнали, картотека паспортних столів і т.п., 1970-2014/.

АВ – Атестаційний вісник Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. – Київ, 2012.

Андрус. – Андрусак Михайло. Брати грому. – Коломия: «Вік», 2005.

Антонюк – Антонюк О.В. Сучасні прізвиська Донеччини (семантика і структура). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Донецьк, 2011.

Бабушка – Газета «Бабушка».

Белей – Белей Л.О. Українська літературно-художня антропонімія кінця ХУІІІ-ХХ ст. . Автореф. док. дис..., Ужгород, 1997.

Бор. – Часопис «Бористен», м. Дніпропетровськ.

Булава – Булава Н.Ю. Сучасні українські прізвища північної Донеччини. Дис. канд. філол. наук. – Одеса, 2005.

Бюл. ВАК Укр. – Бюлетень ВАК України.

Вас. Ж – Василенко Р. Життя в гримі та без (шляхами діяспори). – К., 1999.

- Віл. дум.** – Газета «Вільна думка», м. Дніпропетровськ.
- ВМСБД** – Вісті Музею Степана Бандери в Дублянах. Спецвипуск газети ЛДАУ «Університетські вісті», ч.1 (6) 2002, жовтень.
- ВНГАУ** – Вісник національної гірничої академії України. Дніпропетровськ.
- Ващ.** – Ващенко В.С. Лінгвістична географія. – Дніпропетровськ, 1968.
- ВЗ** – Газета «Ваше здоров'я».
- ВК** – Газета «Вечірній Київ».
- ВГ** – Волинські грамоти XVI ст. / Упор. В.Б. Задорожний, А.М.Матвієнко. – К.: Наукова думка, 1995
- ВУМЛІ** – Науково-методичний журнал «Вивчаймо українську мову та літературу». – Харків: «Основа».
- Гваньїні** – Гваньїні Олександр. Хроніка Європейської Сарматії. – К.: «Києво-Могилянська Академія», 2007.
- Герм. АУГПБ** – Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини. – Чернівці, 1995.
- Горп. БПБ** – Горпинич В.О. Болгарські прізвища в сучасному антропоніміконі Бердянщини // Ономастика і апелятиви, вип. 35. – Дніпропетровськ: «Нова ідеологія», 2010.
- Горп. ОА** – Ономастика і апелятиви. Вип. 5. – Дніпропетровськ, 1999.
- Горп. НПАСД** – Горпинич В.О. *Нариси з пропріальної та апелятивної словотвірної дериватології. Монографія. Серія «Ономастика та апелятиви», вип. 37.* – Дніпропетровськ: *Нова ідеологія*, 2012.
- Горп. ПСУ** – Прізвища степової України. Словник. – Дніпропетровськ, ДДУ, 2000.
- ГУ** – Газета «Голос України».
- Дей Дей** О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). – К., 1969.
- Дн. обл. радіо** – Дніпропетровське обласне радіо.
- Дн. панорама** – Газета «Дніпровська панорама».
- Дн. пр.** – Газета «Дніпровська правда».
- ДнУ** – Газета «Дніпропетровський університет».
- ДС** – Діалектологічні студії 5 : Фонетика, морфологія, словотвір. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича, 2005.
- ДЧ** – Газета «Друг читача».
- ЕК** – Емма Кшуташвілі – художник та поет. – К.: Етнос, 2004.
- ЕУ** – Енциклопедія українознавства. В 11 т. – Львів, 1993-2003. –Т. 7.
- Єщенко** – Єщенко Т.А. Метафора в українській поезії 90-х років ХХ ст. Автореф. канд. дис. – Запоріжжя, 2001.
- Заруба** – Заруба В.М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрування Війська Запорозького у 1648 – 1782 рр. – Д.: ПП «Ліра ЛТД», 2007.
- ЗД** – Газета «Здоров'я і довголіття».
- ЗНУ** – Запорізький національний університет. Ювілейна книга. 80-річчю Запорізького університету присвячується / Голова редколегії проф. С.М. Тимченко. – Запоріжжя: Вид-во «Дике поле», 2010. – 320 с.
- Зоря** – Газета «Зоря», м. Дніпропетровськ.
- ЗУ** – Газета «Запорізький університет», м. Запоріжжя.
- ІЗ** – Газета «Іменем закону».
- ІМСУ II** – Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1967.

- КК** – Часопис «Кур'єр Кривбасу».
- КНПП ВНЗУ** – Кращі науково-педагогічні працівники вищих навчальних закладів України. Тематичний збірник. – К.: «БОЛОГОВ МЕДІА ЦЕНТР», 2006, 2007.
- Кочан** – Кочан Ірина. Українське термінознавство в іменах. – Львів: Літопис, 2012.
- Кочан І** – Кочан І. Українська лінгводидактика в іменах: словник-довідник / Ірина Кочан, Ніні Захлопана – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011 – 238 с..
- КП** – Книга пам'яті України. Дніпропетровська область 8.– Д.: «Січ», 1995.
- Ковалів** – Ковалів С. Киселиця // Срібна книга казок. Українські літературні казки. – Київ, 1992.
- КПУ:Д, XI** – Книга пам'яті України: Дніпропетровська область, т.11. – Дніпропетровськ :« Січ», 1995.
- Кравченко** – Кравченко Л.О. Прізвища Лубенщини. – К.: Факт, 2004.
- Кр.** – Краєзнавство. – К.,1985, № 1-4.
- ЛЛ** --Газета «Літературний Львів».
- Наливайко** – Наливайко М. Я. Неофіційна антропонімія Львівщини: дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Марія Ярославівна Наливайко. – Тернопіль, 2011.
- НВ** – Газета «Наша віра».
- НВЧНУ** – Науковий вісник Чернівецького національного університету: зб. наук. праць / наук. ред. Б.І.Бунчук. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – Вип. 475-477: Слов'янська філологія.
- НЗ ОА** – Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – Вип. 40.
- Негрич** – Негрич Микола. Скарби гуцульського говору: Березови. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія «Діалектологічна скриня»).
- НЛУ** – Газета «Народний лікар України», м. Житомир.
- Новицьк.** – Новицький Я. Твори в 5-ти томах. Т.1. – Запоріжжя: ПП «АА Тандем», 2007.
- НСвіт** –журнал «Науковий Світ», м. Київ.
- Нечай-Горбачук** – Нечай-Горбачук Л.Д. Читанка для Калинки й Тарасика. – К.: Вид-во ім.О.Теліги, 2004.
- Нж** – Газета «Наше життя» Магдалинівського району Дніпропетровської області. 11.04.1992.
- Нудьга** – Нудьга Григорій. Республіка козаків. – Львів, 1991.
- Гльєнко** – Гльєнко Іван. У жорнах репресій. Оповіді про українських письменників (за архівами ДПУ-НКВС).-К., »Веселка», 1995.
- Літ.Укр.** – Газета «Літературна Україна».
- ЛБ** – Газета «Левый берег», м. Дніпропетровськ.
- Март.** – Марталога Т.В. Антропонімія північного степу України. Дис... канд. філол. наук.– Кіровоград, 1997.
- Олефір.** – Олефіренко І.А. Антропоніми с. Добровілля Васильківського району Дніпропетровської обл.: Дипломна робота. – Дніпропетровський національний університет ім. Олесея Гончара. – Дніпропетровськ, 2012.
- ОПДТУ** – Андрушків Богдан, Кирич Наталя, Моховик Надія, Ольга Погайдак. О, прекрасні дива твої, Україно. Феномен історичних, природничих, національно-етнографічних та патріотичних традицій Тернопілля. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004.

- ОУ** – Газета «Освіта України».
- Павликів.** – Наталія Павликівська. Словник псевдонімів ОУН-УПА. – Вінниця: О.Власюк, 2007.
- ПБЗВУ** – Підгайчани в боротьбі за волю України. – Детройт – Клівленд-Парм, США, 2000.
- Редько** – Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К., 1966.
- Редько ДУП** – Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. – К., 1968.
- РІ** – Реабілітовані історією (Запорізька обл.): Науково-документальне видання. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2004.
- Реєстр** – Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підготував до друку О.В.Тодійчук та ін. – К.: Наукова думка, 1995.
- Ромашук** – Ромашук Василь. Спогади поручника «Чорноти» Біографічний нарис. – Запоріжжя, 2002.
- РС** – Радіо Свобода.
- Скорук** – Скорук І.Д. Прізвища-композити в антропоніміконі м.Луцька // Актуальні питання антропоніміки. Збірник матеріалів наукових читань пам'яті Юліана Костянтиновича Редька. – К., 2005.
- Сл. Пр.** – Газета «Слово Просвіти».
- Скоруход** – Скоруход О. Прізвища сучасної Магдалинівки // Громадсько-політична газета Магдалинівського району Дніпропетровської області. – Магдалинівка, 1993, 5 жовтня. – С. 3.
- ССМ** – Словник староукраїнської мови XIУ –ХУ ст.: В 2-х т. – К., 1977 - 1978. Т.2.
- СССПІ** – Список студентів Слов'янського педінституту, 1994.
- СССПУ** – Список студентів Слов'янського педуніверситету, 2000.
- СУМ** – Свята української мови / упоряд. О.В.Маленко. – Х.: Вид. група «Основа», 2014. – Вип. 10 (131).
- Схід** – Схід. Аналітично-інформаційний журнал. – Донецьк.
- ТДС** – Телефонний довідник Слов'янська. – Донецьк, 1990.
- Укр. сат.** – Український сатирик. Збірник сатиричних та гумористичних творів українських письменників. –К.,2000.
- Укр. сл.** – Газета «Українське слово».
- Укр. радіо** – Українське радіо, м. Київ.
- УС** – Українці у світі. – К.:Український Центр духовної культури, 2005
- Фаріон** – Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII– початку XIX століття (з етимологічним словником). – Львів: Літопис, 2001.
- ФС** – Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Збірник наукових праць / За заг. ред.. Ж.В.Колоїз. – Вип. 5. – Кривий Ріг : КДПУ, 2010.
- ХД** – Художники Дніпропетровщини. – Дніпропетровськ, 2004.
- ХДУ** – Херсонський державний університет, Історичний нарис (1917 – 2007). – Херсон: Видавництво ХДУ, 2007.
- ХСХУ** – Хто є хто в Україні. – К. : «К.І.С.», 2007.
- Частайм** – Газета «Частайм».
- ЧДПІ** – Черкаський державний педагогічний інститут. – Черкаси, 1991.
- ЧК-ГПУ** – Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. – Київ, «Абрис», 1977.
- Шев. ЕА** – Шевченкіана в екслібрисі. Альбом. – Дніпропетровськ, 1993.

ШЛ – «Шляхом Леніна». Громадсько-політична газета Магдалинівського району Дніпропетровської області.

ШП – Всеукраїнський тижневик «Шлях перемоги».

Шт. США – Часопис «Штурм» США.

Шукайло – Шукайло Василь. Журавлина пора. – К., 2004.

Шульга – Шульга Д. О. Іншомовні слова в письменницькому епістолярії 20-50-х років ХХ століття: Дис. канд. філол. наук. – Кіровоград, 2012.

Щ НГАУ – Щорічник НГА України. – Дніпропетровськ, 2000.

Юган – Юган Н.Л. В.И. Даль: Биография и творческое наследие. Библиографический указатель в 2-х частях. – Луганск: ГУ"ЛНУ имени Тараса Шевченко", 2008.

Яцій – Яцій В.О. Прізвища Миколаївської сільської ради Радехівського району Львівської області // Студії з ономастики та етимології. 2004 / Відп. редактор О.П.Карпенко. – К., 2004.

Поповский А. М.

УКРАИНСКИЕ ФАМИЛИИ С МЕСТОИМЕННЫМ КОМПОНЕНТОМ САМ / САМО

Статья продолжает цикл публикаций антропонимов украинского языка, образованных на основе конкретного слова. В ней рассматриваются способы образования украинских фамилий с местоименным компонентом сам / само, семантика антропонимных единиц, словообразование и их роль в духовной жизни общества.

Ключевые слова: фамилия, псевдоним, модели словообразования.

Popovskiy A. M.

UKRAINIAN SURNAMES WITH SELF / SELVES PRONOUN STEM

The article continues the cycle of Ukrainian antroponyms publication formed on the base of the concrete word. The ways of Ukrainian surname formation are given; semantics and its role in the spiritual Ukrainian ethnos life are defined in this article.

Key words: surname, pseudonym, models of wor.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ

УДК 801.563:808.2

О. В. Кульбабська

Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач сучасної української мови

**КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЗВЕРТАННЯ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

У статті розглянуто функційну специфіку звертань, що в художньому тексті виконують номінативну й комунікативну функції (апелятивну, фактичну, етичну, регулятивну, емоційно-експресивну тощо).

Ключові слова: звертання, адресат, текст, функція, оцінка.

Універсальні прагматичні інтенції мовленнєвої особистості – інтенції мовленнєвого впливу, фатична, інформаційна, емоційно-експресивна – детермінують характер інтерперсональної комунікації. Для реалізації цих інтенцій мовці використовують різні мовні засоби, з-поміж яких чільне місце посідають *найменування адресата* (звертання).

Звертальні конструкції відбивають релевантні ознаки комунікантів і ситуацій мовленнєвих актів з огляду на їх етнопсихологію та культурні традиції, тому дослідження сфери апеляції – специфічний інструмент аналізу культури носіїв мови. У цьому аспекті українські звертання не лише називають адресата мовлення, а й підтримують мовленнєвий контакт із співрозмовником, окреслюючи конфігурацію комунікації, умови та коди спілкування, мовленнєві позиції партнерів, їх соціальні та особистісні взаємини [6; 8].

Із поняттям адресата, детально описаним у теорії мовленнєвих актів, семантиці та прагматиці, семантично пов'язана апеляція, або зверненість мовлення (Ю. Апресян, Н. Арутюнова, С. Богдан, В. Богданов, З. Вендлер, Г. Грайс, Т. Карлсон, Р. Карнап, Г. Кларк, О. Миронюк, Дж. Остін, Дж. Серль, О. Падучева, Г. Почепцов, Ф. Бацевич, М. Скаб, Н. Формановська та ін.). У роботах вітчизняних мовознавців описано інтонаційно-синтаксичні й інтонаційно-семантичні характеристики українських звертань (П. Дудик, Л. Кадомцева, А. Мойсієнко, М. Скаб та ін.), їх просодичну організацію (Л. Солощук), стилістичне використання в різностильових текстах (С. Єрмоленко, А. Коваль, Л. Мацько, І. Завальнюк, Н. Данилюк, О. Мельничук, І. Стрілець та ін.), особливості – соціолінгвістичні (Л. Масенко), гендерні (О. Гаврилащук) та конструктивні (І. Вихованець, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, А. Мойсієнко, Л. Кадомцева та ін.).

Утім, денотативно-референтні (семантичні) та комунікативно-функційні (прагматичні) властивості звертань потребують комплексного дослідження. У комунікативно-прагматичному плані **звертання** розуміємо як один з основних засобів варіативної інтерпретації мови й мовлення, що зумовлений вибором мовця з-поміж потенційних засобів у певній **комунікативній ситуації**, тобто умовах спілкування, що охоплюють соціально-рольові стосунки між мовцем і адресатом. *Актуальність* прагматичних студій зумовлена необхідністю вивчення мови як засобу впливу на

комуніканта, а також важливістю аналізу механізмів цього впливу, того «інструментарію» мови, який мовець використовує для реалізації своїх інтенцій.

Мета статті – виявити прагматичний потенціал узуальних звертань в українській мові, визначити, як емоційний контекст і комунікативно-прагматична ситуація впливають на вибір форми спілкування.

Аналізуючи специфіку функціонування звертань у комунікативно-прагматичному аспекті, на нашу думку, необхідно брати до уваги основні функції звертання (лінгвальний чинник) та комунікативну ситуацію (екстралінгвальний чинник).

Серед *основних функцій звертання* виокремлюють 1) *номінативну* (маркує денотативне значення) та 2) *комунікативну* (презентує конотативне і прагматичне значення) в її функційних різновидах: апелятивна (називання і спонука адресата), фатична (установлення контакту), етична (функція ввічливості), регулятивна (субординації), емоційно-експресивна тощо.

З огляду на екстралінгвальні чинники, звертання репрезентує релятивні відношення, спричинені комунікативною ситуацією, до якої входять *прагматичні пресупозиції*, зокрема: *знайомства* (адресат добре- / малознайомий або незнайомий із мовцем), *віку* (адресат – одноліток мовця, старший або молодший від нього), *соціального статусу* (адресат вищий або нижчий від мовця за суспільною ієрархією), *характеру та умов спілкування* (офіційне – нейтральне – дружнє) тощо. Усі пресупозиції – джерело інформації про співрозмовника, орієнтир для мовця у процесі номінації та кваліфікації адресата; вони проходять свого роду сканування у свідомості мовця, де знання про мовні засоби вираження думки корелюють із загальноприйнятими традиціями і правилами мовного етикету. До того ж одна з цих пресупозицій у певній ситуації спілкування домінує.

Заслугове поцінування думка Л. Крисина про вагомість для номінації адресата і таких позамовних чинників, як: 1) тема розмови; 2) мета спілкування; 3) способи комунікації (контактний / дистантний; усний / письмовий); 4) місце спілкування [3, с. 376]. Оскільки форми звертання вміщують інформацію не лише про адресата (його стать, вік, професію, соціальний статус тощо), але й про взаємини комунікантів, їх рольові позиції, то зазначені конструкції виконують **роль індикатора й регулятора характеру соціальних та інтерперсональних стосунків**, порівн: *Тобі дарма, дівчино-гордівнице* (Леся Українка); *Бог тебе покарає за нашу кривду, ти, п'явко людська!* (І. Франко). Отже, ідентифікувальні номінації в позиції апелятива співвідносяться з номінаціями суб'єктивно-оцінного типу. Це уможливило висновок: «Звертання у функційному аспекті двоїсте. Воно, по-перше, дає змогу адресату ідентифікувати себе як об'єкта мовлення. З іншого боку, апелятив часто репрезентує ставлення мовця до адресата» [10, с. 340].

За нашими спостереженнями, звертання можна тлумачити як прагматичну «вставку» в речення, яка відображає ціннісні та оцінно-вартісні критерії (**метатекстова функція**). Апеляція безпосередньо «співвідноситься з реальною ситуацією спілкування та реальною емоційно-оцінною настановою мовця» [5, с. 1]. Цікаво, що ми натрапили на приклади паралельного вживання звертальних компонентів і вставлених конструкцій-ремарок: – *Опшій так, Маркіяне Тадейовичу, (Тур зічнено розвів руками і почервонів ще більше) ви все життя чесно виконували свої службові обов'язки...* (В. Яворівський). Авторська вставка-коментар до вокативної ситуації виразно окреслює позиції автора та мовця, «дає змогу виявити не лише безпосереднє реагування – вираження емоцій адресата в експліцитній формі, а й репрезентує імпліцитну трансляцію позитивних і негативних емоцій адресата» [2, с. 15]. Отже, звертання в комплексі зі вставними конструкціями формують **актуалізаційний ас-**

пект речення, пов'язують речення з конкретною ситуацією мовлення. Для мовця вокативно означений адресат мовлення – це не позамова дійсність, про яку йдеться у висловленні, а одна з передумов комунікації. Ситуативна зумовленість номінації співрозмовника спричинена сутністю цієї синтаксичної категорії.

Ідентифікувальна функція звертання – первинна, оскільки воно постало «з потреби називати того, кому адресують мовлення (конкретним особам, предметам, явищам), і первісно було позбавлене будь-яких емоційних та експресивних відтінків» [7, с. 148]. Звертання називає особи за їх реальними, диференційними ознаками, основні з яких є ім'я, стать, вік, сімейний чи соціальний стан, професія, рід занять, виконувана функція. Наприклад: *Знаєш, Семене, що я тепер оцим різцем зробити зможу?* (І. Муратов); *Що тобі сказати, сину?* (Ю Яворівський); *Пане суддя, діти з холоду трусяться* (І. Муратов); *Вони [архієреї] уподібнюються до старост, ваша святосте, оточуючи себе юрбами слуг, наймаючи оружних людей і чинячи збройні наїзди на сусідів* (В. Шевчук). Заслугує поцінування детальний опис функційних виявів ідентифікувальної функції звертання, що його здійснив М. Скаб у праці «Прагматика апеляції в українській мові» [6, с. 34–35], а саме: номінативно-контактна, номінативно-вирізняльна, номінативно-ідентифікувальна функції.

Основна **функція** звертання **заклична** (апелятивна) – спонукати співрозмовника слухати, запросити до спілкування, привернути увагу до мовленого. Стаючи об'єктом **волюнтативні інтенції мовця**, власне звертання повинно спричинити реакцію, особливо під час звертання до живих істот, як-от: – *Слухайте, – кажу, – Микола Івановичу!* (О. Вишня); *Дівчино, скажи, чи любиш ти мене?* (Леся Українка); *Гляди ж, молодичко, шануйся, то будемо сватами й братами!* (Марко Вовчок). Найвиразніше закличну функцію виявляємо в назвах, що їх уживає мовець як окреме вокативне речення: *Братіку мій! Не цурайся хоть ти оден цього бранця* (Ю. Федькович).

Персоніфіковані предмети і явища як адресати мовлення є здебільшого тропеїчними поетичними засобами, що оприявлюють розмову в живомовних колізіях. Передовсім ідеться про релевантну особливість фольклору – **поетизацією звернень** до природи, коли люди, вірячи в могутню силу вітру, сонця і под., чекали від них допомоги. Наприклад: *Ви щасливі, високії зорі, все на світі вам видно звисока* (Леся Українка); *І вам слава, сині гори, кригою окуті* (Т. Шевченко); *Зійди, сонце, під моє віконце, та й засвіти ясно, позолоти мої чорні терни, нехай буде красно* (Леся Українка). Унаслідок уживання звертання адресат індивідуалізує своє світобачення, посилюючи антропоцентричність і експресивність мовлення.

Конотативну функцію виконують звертання, що містять додаткові семантичні або стилістичні відтінки, нашаровані на основне значення. Вони надають висловленню емоційно-експресивного забарвлення (урочистості, невимушеності, фамільярності тощо). Наприклад: *І вам [слава], лицарі великі, Богом не забуті!* (Т. Шевченко); – *Розходьтесь, соколи мої ясні!* – промовляє стара плачучи (Марко Вовчок); – *Давай вип'ємо з тобою, доцю, за моє сорокаліття червоного вина* (П. Загребельний). Такі звертання найчастіше утворюють окремі вокативні групи з епітетами, що допомагають розкрити всі відтінки емоцій мовця, дати позитивну оцінку об'єктові повідомлення. Наприклад: – *Ідьте з нами, тіточко наша кохана, ідьте!* (Марко Вовчок); – *Устрель, Тимоше! устрель, мій любий!* – *благає, стискаючи його за руку* (Марко Вовчок).

Засобом вираження звертань із семантикою позитивної оцінки (ласка, похвала, співчуття) найчастіше є субстантивовані прикметники та абстрактні імена, які

характеризують адресата за його роллю в житті мовця та представляють його як джерело тих чи тих станів: *Ти дозволяй мені, рідний, відіслати листа* (В. Стус); *Тепер, сердешний, догорай по пнях* (В. Стус); *Не питай мя, радість моя, чому в'яну, гину...* (С. Воробкевич).

До цієї групи уналежнюємо також індивідуально-авторські звертання, що завдяки асоціативним зв'язкам містять образний компонент: *Іваночку! Ти чуєш, доброокий?... Вусате сонечко моє* (В. Стус); *Фантазіє, богине легкокрила, ти світ зложистих мрій для нас відкрила і землю з ним весело з'єднала* (Леся Українка); *Чорнобилю, четвертоване серце, устеблене, ти стромилшся в небо* (С. Пантюк). У таких конструкціях, як справедливо зауважує А. Щепін, «семантика слова роздвоюється: пряме (власне лексичне) значення і переносне (метафоричне) значення співіснують, створюючи художньо-образну єдність. Звертання-образ відрізняється від інших типів звертань тим, що містить у собі приховане порівняння» [9, с. 50]. Зауважимо, якщо звертання стоїть у постпозиції до займенника *ти* (М. Скаб уважає її вокативною), то номінативна група виконуватиме **дейктично-контактну функцію**. «У більшості реальних висловлень такі лексеми будуть конкретизувати й уточнювати власне іменники (їх функціональні еквіваленти)» [6, с. 34], напр.: *А т и, моя Україно, безталанна вдово, я до тебе літатиму з хмари на розмову* (Т. Шевченко).

Оцінні значення (засіб вираження – дієприкметник, прикметник) можуть виражати модус не лише автора мовлення – прямого чи непрямого, а й адресата. Щоб розмежувати сфери дії цих двох модусів, українська мова має в своєму арсеналі присвійні займенники (*мій, наша*). До того ж займенник *мій* часто утворює свого роду енклітику до прикметника і може зберігатися за відсутності імені, порівн.: *Мій любий друже!* та *Любий мій!* Широке використання субстантивованих іменників (із займенниковим компонентом *мій*) є специфічною рисою українського вокатива.

Звернення до адресата може бути експресивним настільки, що його перестаємо сприймати як звертання, оскільки в ньому уяскравлюється **функція кваліфікації явища**, і кличний відмінок слугує влучним засобом мотивованих авторських характеристик: – *А, пек тобі, забув, дурню, що смерть за плечима* (Т. Шевченко); *Прогуляв ти, шибенику, свої мільйони у карти* (І. Мурський). За нашими спостереженнями, звертальні компоненти як засіб експресії найчастіше виражені або субстантивованими прикметниками, або емоційно забарвленими іменниками, або іменниками, у яких основне значення містить лише конотативні семи.

Звертання з негативною оцінкою (докір, жаль, обурення) відтворюють емоційний стан мовця, його почуттєвий світ. *Йди геть, ледащо беззубе* (Яворівський); *Ех, голово молода та самолюбна! Покинула б ти на часок займатися собою, потішати себе!* (І. Франко). Прикметники у складі звертальних конструкцій увиразнюють індивідуальну характеристику адресата мовлення, імпліцитно виражають його релевантні ознаки в контексті.

За нейтралізації імперативного тону висловлення звертання набирає дещо інших властивостей: не стільки репрезентує вольові імпульси, скільки маркує емоційний настрій мовця (**емотивна функція**). Пафос висловлення експлікують: а) вигуки, напр.: *Як пігнали новобранців у далекий Босни-край, Не один казав крізь сльози: «Буковино, ох! прощай!»* (С. Воробкевич); б) градаційні відношення у складених номінаціях: *Ой, ворожко, ворожбичко, на усі цигани, ворожи ми жовтим воском зараз на кресани...* (Ю. Федькович).

Добираючи якісні та оцінні номінації осіб, мовець виявляє своє ставлення до них. Тут звертання виражає влучну характеристику особи, маркує авторизацію,

суб'єктивну (позитивну або негативну) оцінку (**оцінно-характеризувальна функція**), а це вже є ознакою полімодальності, неелементарності простого речення. Порівн.: нейтральне звертання в реченні – *Ні, Оксано, того не бійся* (Леся Українка) та оцінно-кваліфікативне: *Україно, тернова, свята і висока, не зів'януть твої корогви золоті* (Т. Севернюк). Характеризувальне значення в останньому реченні виражено комплексно – звертанням та напівпредикативною (відокремленою) прикметниковою конструкцією.

Поєднання оцінного елемента з ідентифікувальним у семантиці звертання стимулювало утворення особливої категорії номінацій, широко представлених у слов'янських мовах – *г і п о к о р и с т и к*, або зменшувально-пестливих, фамільярних форм імен (зокрема власних), прізвиськ, а також усталених у кожному суспільстві форм звертань до різних соціальних категорій осіб, уживання яких відображає не особистісні, а соціальні відносини. Наприклад: – *Юрасику, що трапилося* (О. Вишня); – *Мамцю, не гнівайтеся на нас* (Є. Ярошинська); *Незгода, самолюбство, братовбивчі війни – ось де ми забули Бога, пане-товаришу* (В. Шевчук); *Ваша величносте, ваша величносте, ми з герцогом Вельфом так раді вашому визволенню!* (П. Загребельний).

Елемент предикації, властивий звертанням, дає змогу адресату залучати критерій істинності оцінки, тому інколи апеляти виражають незгоду, заперечення оцінки в конкретних обставинах комунікації, її прагматичну неадекватність. Наприклад, у повісті В. Шевчука «У череві апокаліптичного звіра» читаємо: – *Багато в тебе зараз постояльців? – запитав Шпінглер, благословляючи господаря. – Трохи є, добродію, – запобігливо сказав шинкар. – Добродію?.. Ти помиляєшся. Пояснить йому, як треба називати гексенкомісара!* (В. Шевчук) [гексенкомісар – мандрівний інквізитор, «комісар відьом». – О. К.]. Отже, двобічний підхід до звертання, а це: 1) оцінка істинності ознаки денотата та 2) ознака доцільності (усталеності, відповідності етикету) – виявляє його дуалістичну природу, його входження, з одного боку, до знакової системи мови, а – з іншого, до системи соціальних еталонів.

Інколи звертання вкраплені у висловлення як побіжні зауваження автора або його ліричного героя щодо об'єкта мовлення. У цьому разі їх використовують для створення атмосфери інтимності, у **власне контактній функції**: *Отаке то лихо тяжке, Батьку ти мій друже* (Т. Шевченко) *Я сирота з Вільшаної, сирота, бабусю* (Т. Шевченко). Мовець не звертається до співрозмовника з проханням, вимогою, а хоче виповісти сокровенне, тому звертання в таких контекстах стають об'єктами повідомлення заповітних думок, інтимних почуттів, намірів адресанта.

Окрім того, поширеною для звертання є **функція адресації** (фатична, контактостановлювальна), напр.: – *Здорові були, діду!* (О. Вишня); *Добридень, – кажу, – сестрице!* (Марко Вовчок); *Спасибі, сестро, що ти моїх діток жалуєш! та вони без тебе посиротіли б, як без рідної матері* (Марко Вовчок); *Ти, красна рожо, прощай, я мушу даліше йти!* (Є. Ярошинська).

Інформативно-пізнавальну функцію виконують звертання (одиночні або повторювані), які містять 1) власні назви на означення видатних людей, святих, персонажів творів, міфологічних героїв, астрономічних і географічних об'єктів і їхніх атрибутів або 2) діалектизми, етнографізми, запозичення тощо. У такому разі в звертаннях збільшується ступінь вірогідності, оскільки уявна діалогічна ситуація далека від реальної можливості. Водночас, апелюючи до віддалених осіб, мовець збільшує масштаби поетичної свідомості та створює передумови для розширення внутрішнього змістового простору ліричного твору. Наприклад: *Красо України,*

Поділля! Розкинулось мило, небало!; **Богине, тасмна, велична Артемідо,** хвала тобі! **Заступнице міцна коханої Тавриди,** хвала тобі! Хвала тобі, **потужна, неблаганна Богине стріл!** (Із тв. Лесі Українки); *У небо, у надвиш, за хмари за чорні, до сонця, Ікаре, спрямуй свій лет* (В. Стус); *Та й промовив [жовняр] тихо-тихо: «Камрате-брате, як ми лихо!»* (Ю. Федькович). Отже, комунікативне перенесення мовних форм діалогу з комунікативної ситуації усного спілкування в комунікативну ситуацію ліричного монологу здатне імпліцитно створювати образ широкого світу та відіграє важливу роль в поетичній свідомості.

У поетичному мовленні звертання виконують **текстотвірну функцію**, зокрема, на початку оповіді – функцію зачину, як-от: *Думи мої, думи руські, відки ви ся взяли? Ци ви, може, в моїм раю квіточками цвили, ци ви, може, в моїм небі ангелом літали, що ви моє бідне серце досі колисали?* (Ю. Федькович); у кінці тексту (строфи) звертання часто функціонують як примовки, напр.: *...Буковино, мамко моя, Вовік тобі слава!* (Ю. Федькович). Окрім того, звертання часто стає заголовком до поетичного твору.

Д і а л о г і ч н і з в е р т а н н я в контексті художнього твору, видозмінюючись, набувають оцінно-образних характеристик відповідно до розгортання ліричного сюжету, творять розлогу, надзвичайно динамічну канву художньої структури, як-от: *Кохана, будь щаслива! Коханий мій, бувай!* (В. Стус). Спостережено, що референт звертання у **функції умовної адресації** входить до інформативного обсягу висловлення і його можна розглядати як компонент речення (підмет),

Просторово-часовий зсув – наближення адресата до мовця – створює ілюзію збігу уявного діалогу з моментом мовлення, є риторичним засобом інтелектуальної та емоційної співпраці. Наприклад: *Вчися чекати, друже, вчися чекати* (В. Стус); *Тож пийте самоту, неначе бром, радійте смертним шалом, любі друзі* (В. Стус); *Як важко бути твоїм нерозважливим сином, моя рідна земле!* (В. Шевчук).

Цікавим є зауваження А. Мойсієнка: «У системі художнього тексту, зокрема поетичного, звертальний компонент нерідко виступає тим образно-композиційним осердям, довкола якого розходяться смислові кільця по всьому твору. На основі асоціативно-образного розгортання звертальних конструкцій вибудовується динаміка цілісної текстової структури» [4, с. 137]. Наприклад, у вірші Ю. Федьковича «Мій сардак»: *Я ж бо тебе не звержуся, руський мій сардаче! Тепер аж я заспіваю, тепер аж заплачу, бо я маю ся в що утерти: широкії поли. – Не скину тя, мій сардаче, ніколи, ніколи!* (Ю. Федькович) позиція звертань відкрита для вираження відношень номінації та предикації, через які виявляємо «загальну властивість поетичного мовлення – послаблення протиставлення синтаксичних позицій за їхнім семантичним наповненням та комунікативними функціями» [1, с. 104].

Різні форми звертання уможливають реалізацію прагматичних інтенцій комунікантів, спрямовують мовленнєву дію до прогнозованої мети (інтенційна функція). Вона притаманна всім мовним одиницям, зокрема й апеллятивним номінаціям, підпорядковує інші функції звертання для досягнення бажаного впливу на партнера під час спілкування. Називаючи адресата тим чи тим способом із відповідною інтонацією, мовець виражає свої почуття до нього, спонукає до дії. Мовні засоби взаємодіють із семантико-граматичними властивостями звертань, формуючи специфічну різноманітність їхніх функцій, гаму переходів між ними, значущість у процесі спілкування. Саме тому звертання як актуальний компонент комунікативної ситуації в одному вживанні може реалізовувати кілька функцій, що їх актуалізують залежно від конкретного комунікативного завдання.

Отже, у комунікативно-прагматичному аспекті звертання можна розглядати як засіб досягнення комунікативної мети: сконцентрувати увагу співрозмовника, продемонструвати повагу, спричинити симпатію, створити комфортну ситуацію. Ефективними чинниками дослідження звертань у комунікативно-прагматичному аспекті є 1) прагматичні характеристики мовця й адресата; 2) прагматична мета й результати висловлення; 3) інтенції, що зумовлюють вибір мовця оптимальної форми звертання з арсеналу можливих.

Література

1. Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис : монография / отв. ред. Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1986. – 206 с.
2. Корновенко Л. В. Звертання у прагмалінгвістичному аспекті (на матеріалі сучасної російської мови) мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Л. В. Корновенко. – К., 2001. – 21 с.
3. Крысин Л. П. Кодовые переключения в речевом поведении говорящего / Л. П. Крысин // Современный русский язык: Социальная и функциональная дифференциация. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – С. 375–379.
4. Мойсієнко А. Звертання: граматична природа, функціональний аспект / А. Мойсієнко // Verba Magistri : Мовознавство. Літературознавство. Журналістикознавство. Педагогіка. Методика : зб. наук. праць / за заг. ред. В. М. Терещенка. – Харків, 2008. – С. 128–140.
5. Райлянова В. Е. Семантичний простір звертання в сучасній російській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / В. Е. Райлянова. – Дніпропетровськ, 2001. – 17 с.
6. Скаб М. Прагматика апеляції в українській мові : навч. посібник / Мар'ян Скаб. – Чернівці : Рута, 2003. – 80 с.;
7. Українська система найменувань адресата мовлення : колективна монографія / відп. ред. Скаб М. С. – Чернівці : Рута, 2008. – 304 с.
8. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : монографія / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Букрек, 2014. – 412 с.
9. Щепин А. Н. Обращение в поэтической речи / А. Н. Щепин // Русская речь. – 1976. – № 2. – С. 46–51.
10. Языковая номинация (Виды наименований) : монография / отв. ред. В. А. Серебренников, А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1977. – 357 с.

Кульбабская Е. В.

КОМУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБРАЩЕНИЯ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье описана функциональная специфика обращений, которые в художественном тексте выполняют номинативную и коммуникативную функции (апеллятивную, фатическую, этическую, регулятивную, эмоциональную).

Ключевые слова: обращение, адресат, текст, функция, оценка.

Kulbabska O. V.

COMMUNICATIVE-PRAGMATIC ASPECTS OF APPEAL IN UKRAINIAN

In the article an author describes a functional specific appeals that execute in artistic text nominative and communicative functions (appellate, contact, ethic, adjusting, emotionally-expressive and other).

Key words: appeal, addressee, text, function, estimation.

УДК 81 373.611.811.161.2

В. П. Олексенко

Херсонський державний університет,
доктор філологічних наук, професор,
директор Інституту філології та журналістики,
завідувач кафедри журналістики

**СЛОВОТВОРЕННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ:
NOMINA ACTIONIS ІЗ ЗАПОЗИЧЕНИМ ФОРМАНТОМ
-АЦІЯ, -ІЗАЦІЯ/-ИЗАЦІЯ**

У статті проаналізовано особливості дериваційного та семантичного наповнення неодериватів із запозиченим словотворчим суфіксом –ація, –ізація/-изація, що в умовах глобалізації формує категорію nomina actionis.

Ключові слова: глобалізація, запозичений формант, інновація, інтернаціоналізація, неодеривати, nomina actionis, словотворення, словотвірний тип, спосіб словотворення, тенденція.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. характеризується активізацією динамічних процесів у сучасній українській мові, зумовлених тенденцією до підвищеної експресії виражальних можливостей мови, тісно пов'язаних зі стилістичною диференціацією мовних засобів, мовною естетикою тощо.

Зміна стану й статусу української мови зазначеного періоду сприяє активізації в ній інноваційних словотвірних процесів. Серед визначальних тенденцій порубіжжя дослідники беззаперечно називають інтернаціоналізацію і глобалізацію, що набули форми американізації і породили світову гібридну культуру.

Глобалізаційні процеси спричинили запозичення до українського лексикону, що кваліфікують як посилення чужомовного тиску на лексичну та словотвірну підсистему української мови, як загрозу для її подальшого органічного розвитку. Це впливає на сучасний стан мови, оскільки відбувається інтенсивне руйнування літературних норм і швидка активізація процесів запозичення, формується нова лінгвокультурна мода. Цю моду, що характеризується «англо-американоманією», диктують мас-медіа, бо саме вони є основними «постачальниками» неодериватів і неозапозичень. Наслідуючи цю моду, носії мови активно послуговуються в повсякденному спілкуванні медійними новотворами-інтернаціоналізмами, з-поміж яких чимало термінів, запозичених із англійської мови. Медійні неозапозичення стають частотними у спілкуванні, піддаються морфемізації, а потім слугують базою для утворення слів-гібридів, залучаючись до процесу деривації не тільки як мотивувальні основи, а й словотворчі форманти.

Словотворення, використовуючи морфемний інвентар мови, виконує суспільне замовлення на творення необхідних для комунікації найменувань. Зростання обсягів суспільного замовлення, пришвидшення темпів творення і запозичення нових слів зумовлює активізацію словотвірних засобів.

На матеріалі української преси кінця ХХ – початку ХХІ ст. можна простежити мікрозміни (термін О.А.Земської) у структурі слів, зокрема похідних, певні зміни в їхньому функціонуванні та сферах застосування. Значною мірою це зумовлено на-

явністю взаємозв'язку між тими змінами, що відбуваються в суспільстві та в мові: як правило, всі найважливіші події суспільного життя знаходять своє відображення у творенні нових слів, появі нових базових основ, нових словотвірних значень, активності певних словотвірних типів і засобів.

Мета нашої розвідки – проаналізувати неодеривати із запозиченим словотворчим формантом **-ація, -ізація/-изація**, що в умовах глобалізації формують категорію *nomina actionis* – найбільш активно поповнюваний клас субстантивів зі значенням предметності дії.

Джерелом фактичного матеріалу послуговували «Словник української мови» (т. I–XI, 1970–1980), «Словник іншомовних слів» (укл. С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К., 2000), неологічні словники А. Нелюби і С. Нелюби «Лексико-словотвірні інновації» (Харків, 2004–2006, 2007, 2008–2009), Д.В. Мазурик «Нове в українській лексиці: Словник-довідник» (Львів, 2002), Г.М. Віняр і Л.Є. Шпачук «Словник новотворів української мови кінця ХХ століття» (Кривий Ріг, 2002, вип. 2), а також приклади з картотеки автора.

Нові *nomina actionis* кваліфікуємо як форми реагування носіїв мови на зовнішні, культурно-історичні стимули, що на сучасному етапі глобалізації створюються засобами масової інформації, визначаючи стиль життя і світогляду.

Специфічність словотвірного значення девербативів із формантом **-ізація/-изація**, як наголошує Т.А. Коць, забезпечує їм високу активність у словотворенні 90-х років ХХ ст. Екстралінгвальний чинник активізації зазначеного словотвірного типу слід убачати в глобальності й масштабному поширенні сучасних суспільних процесів і явищ та адекватному передаванні їх похідними із суфіксами: **-ація** (*домінація, індексація, клановізація, конвертація, коренізація негація, сертифікація*); **-ізація/-изація** (*ваучеризація, екологізація, еротизація, жебракізація, іонізація, інформатизація, космізація, котеджизація, криміналізація, лібералізація, наркотизація, чорнобілізація, шухляндизація*) й под. [5, с. 138 – 139].

Висока продуктивність у сучасному словотворенні іншомовних словотвірних типів із формантом **-ація, -ізація/-изація**, за твердженням О.А. Стишова, «є виявом того, що в дериваційних процесах аналізованого періоду досить помітною є тенденція до європеїзації чи, за іншою термінологією, до інтернаціоналізації словотвірних типів, ...що виявляється в зростанні активності як твірних основ, так і афіксальних морфем, що мають загальноєвропейський або ширше – інтернаціональний характер...» [10, с. 132].

Широкий фактичний матеріал і лінгвістичні розвідки дослідників, за переконанням О.А. Стишова, дають змогу стверджувати, що процеси утворення похідних за допомогою інтернаціональних словотворчих засобів інтенсифікувалися не тільки на лексико-семантичному рівні української мови як найбільш динамічному, а й значною мірою на словотвірному. Поява великої кількості іншомовних слів, зростання питомої ваги спільних з іншими європейськими мовами словотворчих формантів і процесів свідчать про європеїзацію й інтернаціоналізацію її лексико-семантичних систем. На це впливають як екстралінгвальні, так і інтралінгвальні чинники, що нерідко перебувають у нерозривному взаємозв'язку і взаємопереплетенні. Визначальними інтралінгвальними чинниками в кінці ХХ – початку ХХІ ст., на думку О.А. Стишова, визнано такі: 1) демократизація всіх галузей суспільного життя в Україні, розширення контактів і зв'язків зі світовим товариством; 2) посилення прагматичного інтересу до вивчення іноземних мов; 3) активізація і розширення мережі Інтернет, зростання її впливу на носіїв мови; 4) інтенсифікація перекладацької практики, особливо з англійської мови; 5) закордонні відрядження,

наукові конференції, «круглі столи», а також туристичні, культурні зв'язки; 6) мода на слова й структурні елементи (певні морфеми) як відбиття естетичних смаків нашої доби; 7) науково-технічний прогрес, як наслідок – інтелектуалізація українського соціуму; 8) пошуки нових засобів вираження; необхідність, доцільність, практичні потреби в цьому носіїв мови; 9) зростання ролі культурних, економічних, науково-технічних досягнень інших народів, зокрема американського, а відповідно і їх мов; 10) роль української діаспори, яка проживає переважно в англomовних країнах; 11) тенденція до ускладнення, збагачення мовної структури; 12) принцип економії мовної енергії, мовних засобів; 13) дія аналогії; 14) лібералізація норм літературної мови тощо [11, с. 204 – 205].

Тенденція до глобалізації стає провідною в українській мові і найбільш переконливо експліцитно й імпліцитно діє на словотвірному рівні [3, с. 41], продукуючи велику кількість неолексем, що виконують номінативну, прагматичну й стилістичну функції.

Глобалізаційні процеси у словотворенні спостерігаємо передусім на рівні активного використання запозичених раніше, а також нових словотворчих ресурсів (як афіксів, так і твірних основ, що мають загальноєвропейський або інтернаціональний характер), а також способів словотворення.

Процес утворення похідних, що виражають загальне словотвірне значення опрeдметненої дії – *nomina actionis* – передбачає усвідомлене контролювання за когнітивними процедурами, зокрема й над використанням дериваційних засобів. Вибираючи питомі словотворчі засоби чи використовуючи запозичені форманти, оцінюємо їх, потрапляючи водночас під вплив т.з. мовної моди, а також тієї соціокультурної ситуації, якою ця мода зумовлена.

Значне зацікавлення викликають абстрактні іменники, виникненню яких сприяли соціальні чинники, оскільки аналізуючи такі похідні, матимемо уявлення не лише про національно-мовну картину сучасного світу, а й про лінгво-психологічне «обличчя» суспільства.

Аналізуючи неодеривати – українські *nomina actionis* на **-ація, -ізація/-изація**, необхідно з'ясувати залежність появи таких неолексем від соціальних чинників, що впливають на розвиток сучасної лінгвокультури; встановити, яким чином у семантиці похідних відображаються лінгво-психологічні особливості носіїв мови, зумовлені сучасною соціокультурною ситуацією.

Звернімося до характеристики тих соціальних чинників, що впливають на розвиток мови, на сучасну лінгвокультурну ситуацію.

Динамічний розвиток в українському суспільстві кінця ХХ – початку ХХІ ст. – розвал тоталітарного Союзу, утворення і розбудова держави, проникнення в Україну нових реалій західного світу після падіння «залізної завіси» змінює умови функціонування української мови: відбувається розширення її функційних сфер як мови зі статусом державної, прискорюються темпи мовних змін, відбувається процес активізації вживання іншомовних слів. Водночас дослідники зазначають появу «тенденції до перегляду, ревізії кодифікованих норм і відповідно до спроби їх змінити» [12, с. 158].

Динамічні процеси в лексичному складі мови тісно пов'язані з історією народу – її носія, з активними і пасивними його контактами з іншими мовами, а також із новими потребами мовців, з особливостями їх прагматично-комунікативної діяльності. Крім того, ці зміни пов'язані з внутрішніми постійно діючими загальномовними тенденціями, що зумовлюють появу нових знаків номінації чи «затирання» старих.

Мова як спосіб духовної консолідації етносу (О.О.Потебня) не лише об'єктивує форми її мислення, зумовлені культурно-історичним станом, – вона створює свої моделі «бачення світу», реагує на зміни і перетворення у соціальній, політичній, економічній, науковій і культурній сферах незалежної Української держави. Демократизація суспільного життя сприяє активному використанню емоційної та експресивної лексики, що змінює співвідношення між стилістично нейтральними та стилістично маркованими лексичними засобами в різних функційних стилях.

Зміни в суспільстві, що впливають на сучасну українську лінгвокультуру, зумовлюючи зміну лексичних парадигм, призводять до появи неолексем *буржуалізація, гривенізація, жесбракізація, комерціалізація, натуралізація, юценкізація, фірташизація, співдружнізація, фермеризація*, напр.: *Потрібна масова фермеризація, формування інфраструктури* (Персонал плюс № 52 (509) 19 – 25.12.12); *За словами політолога, «українізація і юценкізація» партійного списку може зіграти з рейтингом «злий жарт»* (О. Черненко); *Наразі, нещодавно спробу групи Фірташа використати СБУ з метою незаконного повернення у власність Рос-УкрЕнерго та переприватизувати ПР можна сміливо охарактеризувати словом «фірташизація»* (В. Шляпников).

Українські неолексеми поміняючі дієслівні формати *-ація, -ізація/ -изація* широко вживаються для номінування нових соціально значущих процесів у житті незалежної України (*суверенізація, екологізація, європеїзація, медіатизація, соборизація, приватизація, фермеризація, радикалізація* тощо, пор.: *Екологізація виробництва передбачає наявність взаємозв'язку і взаємозумовленості будь-яких дій з урахуванням екологічних вимог до розвитку НТП* (<http://uk.wikipedia.org/>); *Процеси європеїзації, що відбуваються у соціокультурній сфері ЄС, можна описати словами Л.Є. Седермана, на думку якого «перехід від одних кордонів до інших можливий тільки у разі соціальної трансформації* (Стратегічні пріоритети, №3 (8), 2008); *Процес медіатизації політики полягає в тому, що сучасні електронні масмедіа виступають потужним механізмом підтримання конкуренції у сфері публічної політики, впливають на систему представництва громадянських інтересів та віртуалізують політичний простір* (Актуальні проблеми політики, 2013, вип. 49); для позначення негативних суспільних явищ. Такі лексеми відзначаються високою частотою вживання і мають іронічне стилістичне забарвлення, пор.: *олігархізація, алкоголізація, наркоманізація, дебілізація, шизофренізація*, напр.: *Олігархізація влади – прямий шлях до перетворення на колонію* (Українська правда, 8 жовтня 2014р.); *Алкоголізація України – це страшний конвеєр знищення нації* (<http://golovko.info/>); *Ті, хто приходить..., це читають. Загалом в Україні рівень дебілізації дуже високий* (Д. Капранов); *Відбувається штучна шизофренізація, свідомості* (В. Погрібна).

Політичний плюралізм у суспільстві, демократизація суспільно-політичного життя, реальна політична боротьба партій і окремих кандидатів на виборах різних рівнів – ознака сьогоденної ситуації в державі. Це сприяє суттєвому поновленню, поповненню і структурній перебудові політичної лексики. Виробляється особлива політична мова тих чи тих партій, організацій і окремих політичних діячів, пор.: *бандеризація, хохляндизація, сатанізація, демеркуризація*, напр.: *Московська церква в особі батюшки Сидора роздає паспорти громадян «закарпатської Русі», а сьогодні ці сепаратисти вийшли на вулиці Ужгорода з гаслом «не допустити Бандеризації України»* (<http://una-unso.in.ua>); *Знищення інтелектуальних та духовних підвалин, хохляндизація в Україні – все це історичні реалії, яким треба дивитися у вічі, хоч як це не боляче* (Формат, 08.10.14); *Ідеться про сатанізацію*

особи, тотальну ліквідацію основної клітини суспільства, якою є сім'я, та про запланований автогеноцид цілих народів (Патріарх Візантійського Вселенського Патріархату, Львів, 21.11.13);... провели **демеркуризацію**... (Гривна, №43 (1033), 23-30.10.14, с. 5).

Мовознавці відзначають динамічні зміни внаслідок суспільних змін в аналізований період передусім у лексиці й словотворі [7; 8]. Особливо відчутним є ці зміни в мові засобів масової інформації та в різних формах усної комунікації.

У засобах масової інформації відображаються живомовні процеси, виразно простежуються тенденції розвитку мови. Характерною рисою мови преси дослідники називають «функціональний динамізм – використання одиниць з периферії літературної мови (розмовна літературна мова) і навіть з-поза її меж (просторіччя, жаргони) у тих галузях комунікації, які раніше входили лише в кодифіковану літературну мову». Отже, спостерігаємо вживання стилістично маркованої лексики у текстах ЗМІ, що пояснюється зниженням загальної лінгвокультури, а також бажанням журналістів знайти мовні засоби «не затерті» усталеними традиціями, пор.: *бомжизація, варваризація, дебілізація, ідіотизація, кайфізація, кретинізація, лохотронізація, плебеїзація, хамізація*, напр.: *Розрідження інтелектуальної атмосфери, волапюк, яким послуговуються наші публічні люди... – все це застерігає: в Україні розпочалася інтелектуальна **бомжизація** (ЛУ, 1/06, с. 6); **Варваризація** мови, особливо русифікація, а точніше – московізація, глобалізація, урбанізація руйнують нашу національну культуру і вселяють велику тривогу за майбутнє України (ЛУ, 19/06, с. 3); Деморалізація, **дебілізація** і денационалізація сучасної молоді (ЛУ, 26/06, с. 1); Одним – більшовізація, а іншим – центризація, Старим – комунізація, юнцям – приватизація. А корумповізація – для лисих **кайфізація** (Я. Ярош); ... програма ... **кретинізації** нашого народу (Ч-Т, 71/95, с. 6); **Хамізація** літератури почалася не сьогодні. Вона чітко простежується упродовж найкращого із століть – минулого (ЛУ, 48/06, с. 5).*

Така тенденція до запозичення пов'язана з надто тісними контактами українців із зарубіжними країнами. Помітною стала кількість іншомовних запозичень, особливо з англійської мови. Це пояснюється, по-перше, дією загальносвітової тенденції до інтернаціоналізації лексичного складу української мови, по-друге, необхідністю в домінуванні нових предметів і понять.

Аналізуючи неолексеми із суфіксом **-ація, -ізація/-изація**, відзначимо їхню семантичну і словотвірну неоднорідність. Такі іменники утворюються переважно від запозичених дієслів, пор.: *абсурдизація ← абсурдиз – ува(ти), голографізація ← голографіз – ува (ти)*, напр.: *... врешті переходить у найвищий ступінь художньої **абсурдизації** – у культивування «чорного абсурду», де змішуються комічне й трагічне, фарсове й трагікомічне, бурлескне й буфонадне ... (ЛУ, 25/06, с. 6); ... + **голографізація** всієї країни. Голографічна марка не стала захистом від фальсифікату (ПіК, 7/04, с. 21).*

Особливістю утворення аналізованих іменників, на думку Т.А. Коць, є деривація їх у мові здебільшого без опори на дієслова з суфіксом **-изува-/-ізува-**, з якими ці іменники структурно і семантично співвідносяться. Черезступінчате творення девербативів із суфіксом **-ація, -ізація/-изація** на ґрунті іменникові мотивації (*ліризація, регіоналізація, селянізація, стриптизація, суржикізація, тюрмізація, філологізація, філософізація, гібридизація, інтимізація, арміїзація, доларизація, економізація, епітетизація, металізація, брендизація, скандалізація*) підтримується характером вираження дії, яка, як правило, відбувається безвідносно до діяча, тому не завжди потребує дієслівного оформлення. Тенденція до зростання загальної

кількості віддієслівних іменників – назв дії вплинула на активізацію словотвірного типу з формантом **-ація, -ізація/-изація** у мові преси, зумовила процес перебування мотиваційних відношень: під впливом аналогії у словотвірному ланцюжкові «іменник, прикметник – відіменне дієслово – віддієслівний іменник (назва предметної дії)» спостерігається пропущення ступеня деривації дієслова і творення іменників – назв дії безпосередньо від мотивувальних імен [5, с. 139-140]. На рівні діакронії це засвідчує наявність мотиваційних відношень «іменник, прикметник – іменник з процесуальним значенням», що є фактом об'єднання в одному словотвірному акті лексичної і синтаксичної деривації, тобто процесом вербалізації й одночасної транскатегоризації назв дії до класу іменників» [4, с. 120].

У мові сучасної публіцистики фіксуємо чимало утворень на **-ація, -ізація/-изація** від назв континентів, регіонів, держав, народів, прізвищ, відомих діячів тощо: *африканізація* – поширення, розповсюдження всього африканського або такого, як в Африці (як правило, упослідженого, недорозвинутого); *монголізація* – впровадження, поширення всього, пов'язаного з монголами; *білорусизація* – поширення, нав'язування всього, що характерне для Білорусі, *молдовізація* – впровадження того, що було в Молдові; *малоросизація* – поширення ознак, властивостей малороса; *шенгенізація* – набуття ознак Шенгену (Шенгенської зони вільного пересування); *путінізація* – поширення всього, що пов'язано з В. Путіним. Ці іменники, на думку О.А. Стишова, поповнили потенціал експресивних виражальних засобів, що пожвавлюють, урізноманітнюють виклад інформації, надають йому розмовного характеру [10, с. 134]. Наприклад: *Нинішнє тотальне зросійщення органічно переплелось з глобалізацією, яка призводить не лише до американізації, а й до африканізації України, нівеляції національного життєвого середовища* (ЛГУ, 35/04, с. 4); *Не ображайте Орду. Це було не найгірше державне утворення... Ніякої тюркізації, монголізації, кочовизації, скотоводизації, шампанізації...* (<http://pravda.com.ua>, 14.08.07); *Захід розпочав нову політичну кампанію стосовно Києва. Умовно її можна назвати спробою запобігти «білорусизації» України* (ПіК, 25/01, с. 12); *Ми бачимо, як це вдалося імперському центрові реалізувати на практиці в Молдові. Тепер молдовізацію хочуть поширити на Україну* (ЛГУ, 44/90); *Чому вони вирішили боротися з малоросизацією напередодні виборів, незрозуміло* (5-ий канал: Час Новин, 11.02.06); *Як передбачається, найбільше від «шенгенізації» кордону постраждають мешканці прикордонних областей України, зокрема Галичини, Волині та Закарпаття, для яких робота в близькому для них закордонні є основним джерелом прибутку* (УМ, 01.08.07, с. 5); *День народження прем'єра, або путінізація всієї Русі* (1+1: ТСН, 07.10.08).

Переважає більшість іменників на **-ація, -ізація/-изація** зі значенням предметної дії називають соціальні процеси, пов'язані зі зміною суспільного ладу і глобалізацією й позначають:

- 1) процес перетворення в те, що назване мотивувальним іменником (*лапкизація, доларизація, метафоризація, епітетизація*);
- 2) процес утворення того, що назване мотивувальним іменником (*ліризація, комунікація, міфологізація*);
- 3) процес утілення (використання) того, забезпечення тим, що назване мотивувальним іменником (*арміїзація, мафіонізація, парламентаризація, регіоналізація, селянізація, тюрмізація*);
- 4) процес виконання дії особою, названою мотивувальним іменником (*путінізація, фірташизація, юценкізація*);

5) процес надання властивостей, названих мотивувальним прикметником (*африканізація, українізація, американізація*).

Переважає більшість аналізованих іменників – це інтернаціональні терміни, а в термінології спостерігаємо логічне підпорядкування понять, переданих дієслівними формами, поняттям, що відповідають іменникам зі значенням дії. Таке підпорядкування сприяє перетворенню суфікса **-ізація/-изація** в автономний процесуальний терміноелемент, за допомогою якого утворюються поодинокі оказіоналізми, пор.: *хамізація* ← *хамізувати* ← *хам* – предметнена дія (процес), спрямована на встановлення рис, поведінки, способу мислення і т. ін., притаманних хамові; *бомжизація* ← *бомжизувати* ← *бомж* – предметнена дія (процес), спрямована на поширення рис, ознак бомжа; *дебілізація* ← *дебілізувати* ← *дебіл* – предметнена дія, спрямована на формування дебіла чи дебільшого; *жандармеризація* ← *жандармеризувати* ← *жандармерія* – предметнена дія (процес), спрямована на встановлення і поширення таких порядків, дій, функцій, як у жандармерії (політична поліція, організована за військовим зразком); *фаворизація* ← *фаворизувати* ← *фаворит* – предметнена дія (процес), пов'язана з фаворитом; *кумиризація* ← *кумиризувати* ← *кумир* – предметнена дія (процес), спрямована на появу (становлення) кумира; *вундеркіндеризація* ← *вундеркіндеризувати* (*ти*) ← *вундеркінд* – предметнена дія (процес), спрямована на збільшення кількості вундеркіндів чи ознак вундеркіндів; *егоїзація* ← *егоїзувати* ← *егоїст* – предметнена дія (процес), спрямована на формування егоїста, людини, яка нехтує суспільними інтересами. Наприклад: ... *партійна поліцейщина і суцільна жандармеризація спрямовані не лише проти активних демократів* (ЛУ, 44/90); ... *колись вона стане основою книжки про письменників, ... про все те, що завжди супроводжує присудження премій: мотивації, рецепції творів, позалітературні фактори й фаворизацію певних імен ...* (ЛУ, 29/09, с. 6); «*Канатників*» *переважно цікавить не слава (із її аплодисментами, порожнею і правильною поведінкою об'єкта кумиризації, а повносице проживання кожної години чи року* (ЛУ, 28/09, с. 6); *Марія Пономарьова розкаже про масову вундеркіндеризацію* (5-ий канал: Час-підсумки); *Зараз масова егоїзація суспільства: люди думають про себе, а на те, що вони комусь заважають, їм, в принципі, плювати* (<http://kvartyraa.com.ua/>).

Продуктивність словотворчого форманта **-ізація/-изація** спостерігаємо в кінці ХХ – початку ХХІ століття, розширюються його виражальні можливості, зростає стилістичний потенціал, оскільки *nomina actionis* зі значенням предметненої дії широко вживаються не тільки в науково-технічному стилі, а й у розмовно-літературному і газетно-публіцистичному.

Аналіз *nomina actionis* на **-ізація/-изація** свідчить про те, що переважну більшість таких утворень становлять медійні і «постмедійні» неодеривати, що позначають предметнену дію (процес). Вони утворюються від іменників усіх лексикограматичних розрядів, якісних і відносних прикметників, а останнім часом – і від абrevіатур: *ЄЕПізація* ← *ЄЕПіз-ува* (*ти*) ← *ЄЕП* – предметнена дія (процес), пов'язана з запровадженням, становленням ЄЕП (Єдиний Економічний Простір), а також запозичень – трансплантантів (Internet-изація, PR-изація; пор.: транскрибований варіант – ПІАРизація (піаризація) ← піаризувати ← піар – предметнена дія, процес, спрямовані на запровадження, здійснення піару. Напр.: *Прихильники ЄЕПізації в уряді Януковича не мали чітких уявлень ...* (1+1, ТСН, 05.06.05); *Хтось сказав: політичне майбутнє дорівнює фінансовому сьогоденню. А я б уточнила: політичне майбутнє = фінансове сьогодення + піаризація усієї країни* (ПіК, 18/03, с. 12).

Інноваціями з-поміж *nomina actionis* із компонентом **-ізація/-изація** є утворення медійних і «постмедійних» пейоративів, на позначення процесів, що призводять до морального і фізичного виродження, а також до соціально-політичних катаклізмів. Пейоративи – мутаційно-модифікаційні абстрактні іменники зі значенням опредметненої дії (процесу) – активно утворюються від основ особових і абстрактних іменників та прикметників, що мають переносне пейоративне значення (*бандитизація, дебілізація, ідіотизація, кретинізація, манкуртизація, маргіналізація, плебеїзація, скотинізація, шизофренізація* тощо). Експресивне навантаження семантики неолексем *nomina actionis* на **-ізація/-изація** формується за рахунок мотивувальної іменної основи. Та негативна оцінка, що міститься в цій основі, переноситься на процес, з яким пов'язаний об'єкт або ознака.

Підсумовуючи, зазначимо, що зростання продуктивності *nomina actionis* на **-ація, -ізація/-изація** в кінці ХХ – початку ХХІ ст. зумовлено передусім специфікою інформаційного середовища, в якому з'являються і функціонують аналізовані неодеривати. Це специфічне інформаційне середовище тяжіє до моделей теоретичних знань, що покликані впорядкувати практичний досвід використання похідних. Нові реалії сьогодення є причиною активізації іншомовних словотворчих формантів, що спостерігаємо в широкому функціонуванні іменників, утворених за допомогою запозичених суфіксів. Зростання загальної кількості віддієслівних дериватів вплинуло на регулярність словотвірного типу з формантом **-ація, -ізація/-изація**, зумовили процес творення іменників із значенням абстрактної дії (процесу) безпосередньо від мотивувальних імен, тобто процес вербалізації й одночасної транскатегоризації назв дії до класу іменників.

Література

1. Ажнюк Б.М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна / Б.М. Ажнюк. – К.: Рідна мова, 1999.
2. Ажнюк Б.М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації / Б.М. Ажнюк // Мовознавство. – № 3. – 2001. – №3. – С. 48 – 54.
3. Баранник Д.Х. Українська мова на межі століть / Д.Х. Баранник // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 40 – 47.
4. Віняр Г.М. Новотворення в словотвірній системі української мови / Г.М. Віняр // Мовна дійсність в Україні (проблеми, перспективи). Тези доп. і повідомл. наук. конф. Ч. 1. – Вінниця, 1994. – С. 119 – 121.
5. Коць Т.А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі / Т.А. Коць. – К.: Логос, 2010. – 303 с.
6. Ландер М.А. Глобалізаційні процеси в словотворі назв знарядь праці та засобів дії / М.А. Ландер // Ономастика і апелятиви. – Вип. 26. – 2006. – С. 53 – 56.
7. Сербенська О., Волошак М. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем / О. Сербенська, М. Волошак. – К., 2001. – 204 с.
8. Smolkova Tereza. Neologizmy we wspolczesnej leksyce polskiej / T. Smolkowa. – Krakow, 2001. – 195 s.
9. Стишов О.А. Глобалізаційні процеси в сучасному українському словотворі / О.А. Стишов // Ономастика і апелятиви. – Вип. 21. – 2004. – С. 15 – 24.
10. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О.А. Стишов. – К.: Пугач, 2005. – 388 с.
11. Стишов О.А. Глобалізаційні вияви в словотворенні української і російської мов кінця ХХ – початку ХХІ ст. / О.А. Стишов // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка. Філологія. – Вип. XV – XVIII. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – 730 с.
12. Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада / Г.М. Яворська. – К., 2000. – 288 с.

Олексенко В. П.

**СЛОВООБРАЗОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ:
NOMINA ACTIONIS С ЗАИМСТВОВАННЫМ ФОРМАНТОМ
-АЦИЯ, -ИЗАЦИЯ/ -ІЗАЦІЯ**

В статье проанализированы особенности деривационного и семантического наполнения неударных с заимствованным словообразовательным суффиксом -ация, -изация / -ызация, что в условиях глобализации формирует категорию nomina actionis.

Ключевые слова: глобализация, заимствованный формант, инновация, интернационализация, неударные, nomina actionis, словообразование, словообразовательный тип, способ словообразования, тенденция.

Oleksenko V.

**WORD BUILDING IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION:
NOMINA ACTIONIS WITH BORROWED FORMANT –ATION,
-ISATION AND ITS VARIATIONS**

Peculiarities of derivative and semantic content of neoderivant with the borrowed word building suffix –ation, -isation and its variations analyzed in the article. In conditions of globalization it forms the category of nomina actionis.

Key words: globalization, borrowed formant, innovation, internationalization, neoderivant, nomina actionis, word building, word building type, means of word building, tendency.

УДК 81'373.46

Т. С. Пристайко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри загального і російського мовознавства

ТАКСОНОМИЧЕСКАЯ НОМИНАЦИЯ ОБЪЕКТА В УЧЕБНОМ ПРОИЗВОДСТВЕННО-ТЕХНИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

В статье проанализированы способы представления собственно классифицирующей (таксономической) номинации в учебных текстах по металлургии. Выделены композиционные типы классифицирующих контекстов, описаны типизированные синтаксические структуры, с помощью которых реализуется таксономический подтип классифицирующей номинации.

Ключевые слова: учебный текст, функциональные типы номинации, таксономическая номинация, профессионализация языковой личности.

Актуальность статьи. Совокупность специальных текстов, представляющих ту или иную область знания, является, как известно, материальным воплощением языка для специальных целей, который, в свою очередь, «используется и реально существует в соответствующей метаречи» [2, с. 297] – среде «языкового существования» специалиста [1]. Метаречь в отличие от обычной языковой среды (среды естественного языка), имеет более жесткие законы, известные как «норма научного стиля» (языка науки), и поэтому она должна специально формироваться в процессе профессионализации личности [7, с. 101].

Вопрос о формировании особой коммуникативной компетенции будущего специалиста заключается, прежде всего, в возможности для человека, в нашем случае для студента, «производить и понимать тексты, ранее ему не известные, им не производившиеся и им не слышанные» [6, с. 5]. Студент в процессе профессионализации постоянно сталкивается с абсолютно новой информацией, с абсолютно новыми, не заложенными в естественном языке знаками, с новыми правилами «языковых игр» (Л. Витгенштейн) с этими знаками, т. е. с новой, чужой для него языковой средой, которая должна стать средой и его существования как специалиста-профессионала [7, с. 102].

В процессе освоения языка науки происходит включение языковой личности в целый ряд новых для нее коммуникативных ситуаций, контекстов, где субъект речи должен активно оперировать терминами. Следует отметить, что освоение терминологии принципиально отличается от постоянного процесса освоения обычных слов: новые слова нетерминологического характера «по мере поступления» вписываются в уже существующую концептуальную структуру тезауруса языковой личности [7, с. 160]. Освоение же терминологии, «в особенности научной, требует специального обучения» «в сфере... профессии» [3, с. 43]. На эту же особенность усвоения терминологической лексики обращает внимание и В. П. Даниленко, отмечая, что «определяющей чертой термина нужно считать с о з н а т е л ь н о е введение их в научный и практический оборот» [4, с. 57].

Описание некоторых речевых механизмов такого сознательного использования терминов в учебном тексте, играющем огромную роль в процессе профессионализации языковой личности, является **целью данной статьи**, продолжающей и развивающей немногочисленные исследования в этой области [5; 8; 9 и др.]. В **задачи** настоящей статьи входит выявление и описание наиболее типичных способов представления таксономической (собственно классифицирующей) номинации специального объекта в учебниках по металлургии (см. Список сокращений).

Классифицирующая номинация выделяется нами в рамках предикатной номинации, второй разновидностью которой является дефинитивная номинация [9, с. 122–125]. В свою очередь, предикатная номинация, наряду с вводной (интродуктивной) и повторно-отождествляющей (идентифицирующей), относится к основным функциональным типам специальной номинации, которые реализуются в специальных контекстах, объединенных наличием в них номинативных знаков, выполняющих однотипные функции и характеризующихся определенными формами синтаксического оформления.

Классифицирующий контекст репрезентирует сущностные признаки специального объекта или же характеризует его по месту в классификационном ряду. В зависимости от направления классификации (признаков, лежащих в основании разбиения классифицируемых понятий) и ее совмещения в другими функциями (в частности, оценки) мы выделяем следующие разновидности классифицирующей номинации: собственно классифицирующая (таксономическая), косвенно классифицирующая, уточняюще-классифицирующая и оценочно-классифицирующая.

Материалом для исследования послужило около 2000 классифицирующих контекстов, извлеченных из учебных текстов для студентов вузов, техникумов и для обучения рабочих на производстве. Таксономические контексты, являющиеся непосредственным объектом нашего исследования, составляют третью часть всего проанализированного материала.

При собственно классифицирующей (таксономической) номинации объектами номинации являются разновидности предметов, понятий, явлений и т. д., находящиеся в отношениях соподчинения. Классифицирующая номинация причисляет называемый объект к некоторой категории, классу, определяет его место в общей иерархии определенной совокупности объектов.

Обычно формой выражения этого подтипа номинации в специальных текстах являются контексты-классификации, представляющие собой многокомпонентное сверхфразовое единство. Первый и обязательный их элемент – предложение (одно или несколько) с лексико-грамматической конструкцией, классифицирующей описываемые объекты (с указанием или без указания классификационных признаков).

Классификация может составлять содержание главы или параграфа, что определяется уже самим заголовком этих рубрикаций. Например, название глав: «Классификация прокатных станов и общие схемы производства» (ПП); параграфов: «Классификация проволоки и калиброванного металла», «Классификация алюминиевых сплавов» (ММ), «Классификация прокатных станов (ХП) и т. д. В более мелких рубрикациях может указываться и классификационный признак: «Классификация прокатных станов по назначению», «Классификация прокатных станов по числу и расположению валков», «Классификация прокатных станов по расположению рабочих клетей», «Классификация прокатных станов по режиму работы» и т. д. (ПП, с. 15–17).

В классифицирующих контекстах одновременно с интродукцией видовых понятий может раскрываться и их семантика с различной степенью полноты. В зависимости от способа представления классифицирующих и дефинитивных компонентов можно выделить две разновидности классифицирующих контекстов. Первая из них, которую условно можно назвать *классифицирующим микроконтекстом*, представляет собой одно предложение, включающее в свой состав и классифицирующий и дефинитивный компоненты. Ср.: «*В практике прессования металлических порошков известны два вида вибрационного уплотнения: по схеме «вибрирующего контейнера», когда вибрированию подвергается контейнер, в котором порошок уплотняется под действием собственной массы; по схеме «вибрирующий пуансон», когда уплотнение порошка происходит под действием вибрации верхнего или нижнего пуансона или обоих пуансонов одновременно*» (НПД, с. 81).

Классифицирующий микроконтекст-предложение может включать указание на классификационный признак и перечень видовых наименований. Ср.: «*По назначению бандажепрокатные станы делят на черновые, подготавливающие бандажную заготовку к чистой прокатке; чистовые, придающие бандажу окончательные размеры...*» (ПК, с. 168).

Микроконтексты могут включать несколько классификационных рядов, выделяемых при делении одного классификационного объема по разным основаниям. Ср.: «*Нагревательные печи классифицируют по следующим признакам: ИСТОЧНИКУ ЭНЕРГИИ – пламенные, в которых теплоту получают за счет горения топлива, и электрические; НАЗНАЧЕНИЮ – кузнечные и прокатного производства; ПРИНЦИПУ ДЕЙСТВИЯ – с периодической (камерные) и непрерывной (методические) загрузкой и выгрузкой*» (МП, с. 45).

Вторая разновидность, условно названная нами *классифицирующим макроконтекстом*, представляет собой параграф, абзац или сложное синтаксическое целое, назначением которого является классификация и последующая семантизация (определение, дефинирование, описание) ряда соподчиненных понятий по одному или нескольким классификационным признакам. Структура классифицирующих макроконтекстов зависит от количества смысловых элементов, представленных в них и обусловленных числом оснований классификации, а также характером чередования классификационных предложений с дефинитивными контекстами. Классифицирующие макроконтексты, как правило, включают в свой состав классификационное предложение (чаще всего с глаголами-предикатами *классифицировать* : *классифицироваться*), в котором место дополнения или субъекта занимает родовое имя, называющее классифицируемый объект, а место обстоятельства – слова, обозначающие признаки классификации. По количеству последних макроконтексты могут быть одноуровневыми, в которых классификация осуществляется по одному признаку, и многоуровневыми, в которых исходный объект классифицируется по разным основаниям (*радиально классифицирующие макроконтексты*) или последовательно разбивается на подвиды, в свою очередь подвергаемые дальнейшей классификации (*последовательно классифицирующие макроконтексты*).

Для ввода классификационных номинаций последующих уровней внутри многоуровневых макроконтекстов используются односоставные или двусоставные предложения с глаголами-предикатами *различать* : *различаться*, *подразделять* : *подразделяться*, *делить* : *делиться*, *относить* : *относиться*, *включать* и т. д. Видовые наименования могут вводиться в рамках классификационного пред-

ложения с помощью предикатов *существовать, бывать, иметься* и составных сказуемых *могут быть, известны* и т. д. Ср.: «*Бризантные ВВ делятся на две группы – иницирующие ВВ и вторичные ВВ*» (НПД, с. 173); «*Шлаки бывают основные и кислые*» (ПК, с. 23); «*...в металле имеются макродефекты объемного характера: поры, газовые пузыри, микротрещины*» (ММ, с. 62).

Особенностью многих классификационных предложений является наличие в них количественно-именного комплекса, включающего родовые термины в сочетании с количественными конкретизаторами и словами *разновидность, тип, вид, способ, показатель, группа* и т. д. Как правило, видовые наименования по отношению к такому комплексу занимают позицию однородных членов предложения. Ср.: «*Известно два вида горелок: сопловые и щелевые*» (ПП, с. 241); «*Существуют четыре основные разновидности отрезки сдвигом: открытая, неполная открытая, неполная закрытая, полная закрытая*» (ММ, с. 24).

Для учебных текстов производственно-технического профиля характерны классификационные предложения с предикатами-глаголами, имеющими значение производственного действия: *применять : применяться, использовать : использоваться, производить : производиться, выполнять : выполняться, получать, вести, осуществлять* и т. д. Ср.: «*Для резки металла при его движении предназначены летучие ножницы. В цехах холодной прокатки применяют следующие их типы: барабанные и кривошипно-шатунные (для резки поперек) и дисковые (для резки вдоль)*» (ХП, с. 126); «*Сталь производят тремя способами : конвертерным, мартеновским и электрическим*» (ПК, с. 23).

Особую разновидность классификационных предложений составляют двусоставные предложения с глаголом-связкой *являются*. В качестве именной части предиката здесь могут выступать общенаучные слова широкой семантики *вид, разновидность, способ* и др. в сочетании с родовыми терминами, а наименования элементов классификации занимают позицию подлежащего. Ср.: «*Разновидностью процесса литья по газифицируемому моделям является так называемая магнитная формовка*» (ММ, с. 310).

Описанные типы классификационных предложений могут стоять в начале макроконтэкстов любой разновидности: одноуровневых и многоуровневых.

С помощью собственно классифицирующей номинации в специальных текстах обозначаются и репрезентируются системы соподчиненных понятий, объединенных отношениями рода и вида, принадлежности к одному классу объектов и т. д. Логическим основанием собственно классифицирующей номинации является систематизация соподчиненных понятий (классов объектов) по их существенным признакам.

Собственно классифицирующие контексты являются обязательным компонентом учебных текстов любой адресации. По нашим данным, таксономические контексты составили 26,2 %, 38,2 % и 30,6 % всех классифицирующих контекстов, извлеченных из учебных текстов для студентов вузов, студентов техникумов и из текстов для обучения рабочих на производстве соответственно.

Как показало проведенное исследование, собственно классифицирующая (таксономическая) номинация реализуется в учебных текстах с помощью типизированных композиционных структур, а именно: мини- и макроконтэкстов (одноуровневых и многоуровневых), обязательным компонентом которых являются предложения с предикатами *классифицировать : классифицироваться, различать : различаться, делить : делиться, относить : относиться* и др. Типо-

логия синтаксического оформления таксономических структур, представленная в нашей работе, призвана содействовать эффективному восприятию специального текста, процессу профессионализации студентов и рабочих-производственников, она может быть использована в методике обучения студентов-иностранцев языку специальности. Перспективы дальнейших исследований видятся нам в применении процедуры представленного анализа к специальным текстам других профилей (гуманитарным, естественнонаучным), описании других разновидностей классифицирующих контекстов учебных текстов.

Литература

1. Гаспаров Б. М. Язык. Память. Образ. Лингвистика языкового существования / Г. М. Гаспаров. – М. : Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.
2. Гвишиани Н. Б. Метаязык / Н. Б. Гвишиани // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
3. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 105 с.
4. Даниленко В. П. Как создаются термины? / В. П. Даниленко // Русская речь. – 1967. – № 2. – С. 57–65.
5. Зотова В. П. Семантизация терминов в учебном тексте и словаре (на материале терминологии робототехники) : дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук / 10.02.02 – русский язык / Зотова Валентина Петровна. – Днепропетровск, 1998. – 185 с.
6. Караулов Ю. Н. Словарь Пушкина и эволюция русской языковой способности / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1992. – 168 с.
7. Куликова И. С. Введение в металингвистику (системный, лексикографический и коммуникативно-прагматический аспекты лингвистической терминологии) / И. С. Куликова, Д. В. Салмина. – СПб. : Сага. – 2002. – 352 с.
8. Неженец Э. В. Вариантность русских терминов юриспруденции в системном и коммуникативно-прагматическом аспектах : дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук / 10.02.02 – русский язык / Неженец Элла Владимировна. – Днепропетровск, 2003. – 224 с.
9. Пристайко Т. С. Лексико-номинативная организация специального текста [монография] / Т. С. Пристайко. – Днепропетровск : Видавництво УкО ІМА-прес, 1996. – 200 с.

Список сокращений

ВП – Красильников Л. А. Волочильщик проволоки : [учеб. пособ. для СПТУ] / Л. А. Красильников, А. Г. Лысенко. – М. : Metallurgia, 1987. – 320 с.

НПД – Новые процессы деформации металлов и сплавов : [учеб. пособ.] / А. П. Коликов, П. И. Полухин, А. В. Крупин [и др.]. – М. : Высш. шк., 1986. – 350 с.

ММ – Солнцев Ю. П. Металловедение и технология металлов : [учеб. для вузов] / Ю. П. Солнцев [и др.]; под ред. Ю. П. Солнцева. – М. : Metallurgia, 1988. – 512 с.

ПК – Бахтинов В. Б. Прессовщик колес и бандажей : [учеб. пособ. для проф. обучения рабочих на пр-ве]. – М. : Metallurgia, 1989. – 206 с.

ПП – Бахтинов В. Б. Прокатное производство : [учеб. для техникумов]. – М. : Metallurgia, 1987. – 416 с.

ХП – Зотов В. Ф. Холодная прокатка металла : [учеб. пособ. для ПТУ] / В. Ф. Зотов, В. И. Елин. – М. : Metallurgia, 1988. – 288 с.

Пристайко Т. С.

ТАКСОНОМІЧНА НОМІНАЦІЯ ОБ'ЄКТА У НАВЧАЛЬНОМУ ВИРОБНИЧО-ТЕХНІЧНОМУ ТЕКСТІ

У статті проаналізовано способи подання власно класифікуючої (таксономічної) номінації у навчальних текстах з металургії. Виділено композиційні типи класифікуючих контекстів, описано типізовані синтаксичні структури, за допомогою яких реалізується таксономічний підтип класифікуючої номінації.

Ключові слова: навчальний текст, функціональні типи номінації, таксономічна номінація, професіоналізація мовної особистості.

Prystaiko T. S.

TAXONOMIC NOMINATION OF AN OBJECT IN ACADEMIC INDUSTRIAL TECHNICAL TEXT

The article analyzes the ways of representation of strictly classifying (taxonomic) nomination in academic texts on metallurgy. Compositional types of classifying contexts are distinguished, typed syntactic structures are described, due to which a taxonomic subtype of classifying nomination is implemented.

Key words: academic text, functional types of nomination, taxonomic nomination, professionalization of linguistic personality.

УДК 81'367:81'373.7=161.2

Г. В. Ситар

Донецький національний університет (м. Вінниця),
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики, докторант

ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНІ РЕЧЕННЯ, ПОБУДОВАНІ ЗА МОДЕЛЛЮ N1 Є N1: СЕМАНТИЧНИЙ ТА ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті проаналізовано особливості семантики й прагматики фразеологізованих речень, побудованих за моделлю N1 є N1, в українській мові. Виявлено типові значення та додаткові семантичні відтінки, реалізовані цими реченнями; простежено особливості лексичного наповнення обов'язкового компонента моделі речень; з'ясовано прагматичний статус мовця; встановлено функції, виконувані цими фразеологізованими реченнями.

Ключові слова: модель речення, прагматика, семантика, синтаксичний фразеологізм, українська мова, фразеологізоване речення, функція.

Актуальність статті. Численні питання, пов'язані із системною організацією мови, міжрівневою та між'ярусною взаємодією, статусом і закономірностями будови одиниць, що виникають на перетині різних мовних рівнів, привертають пильну увагу сучасних лінгвістів. Фразеологізовані речення (або синтаксичні фразеологізми, фразеосхеми) як особливий тип речення, у якому фіксовано розташовані постійний і змінний компоненти пов'язані ідіоматично, граматичні зв'язки і прямі лексичні значення слів послаблені [1; 2; 6; 10; 15 та ін.], є втіленням взаємопроникнення двох мовних ярусів – синтаксису і фразеології: *Що за дитина! Оце пісня так пісня! Чим не зірка! Чоловік як чоловік. Успіх так успіх! Яке там добре!* (про ознаки та статус синтаксичних фразеологізмів у системі фразеологічних одиниць див. у праці [11]). Л. Л. Іомдін слушно зауважує, що кожна фразеологізована модель речення є унікальною, тому потребує здійснення окремого аналізу [7: 216]. В українському мовознавстві відомі ґрунтовні дослідження, присвячені аналізу формальної і змістової організації фразеологізованих речень [8; 9 та ін.], проте у прагматичному аспекті вони до сьогодні лишаються не вивченими. Усе це зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті – з'ясувати семантичні та прагматичні властивості фразеологізованих речень, побудованих за моделлю N1 є N1, в українській мові. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) встановити типові значення й додаткові семантичні відтінки, виражені цими синтаксичними фразеологізмами; 2) з'ясувати наявність/відсутність обмежень на лексичне наповнення обов'язкових змінних компонентів фразеологізованих речень; 3) виділити функції, виконувані фразеологізованими реченнями аналізованого типу в мовленні; 4) простежити прагматичний статус мовця.

Семантику фразеологізованих речень, побудованих за моделлю N1 є N1, лінгвісти визначають по-різному. За М. І. Личук, В. Д. Шинкаруком, такі речення позначають «загальноновизнаність певного факту, статичність певних міркувань», а

також за умови відповідного лексичного наповнення (див. про це нижче) актуалізують «значення жорсткої необхідності визначених дій, станів тощо» [9, с. 45].

Т. С. Водоватова кваліфікує російську модель *A есть A* {*р имеет [f]*} (тут і далі зберігаємо запис структурних схем авторів) як один із семи виявів закону тотожності: «Ця модель імплікує наявність в об'єкта р ознаки, характерної для класа А» [4, с. 19].

Авторка відомої семантичної класифікації синтаксичних фразеологізмів А. В. Величко зараховує еквівалентні російські речення до групи зі значенням 'так – ні' [3, с. 42]. Водночас дослідниця наголошує, що в таких реченнях нерозривно поєднано два значення – згоди (визнання) та характеристики: «Подібні речення вказують, що названий об'єкт поруч із категорійними, сутнісними, постійними властивостями має також додаткові, конотативні, які входять до його змісту, але виявляються не завжди, не обов'язково, а якщо виявляються, то з ними варто погоджуватися, оскільки вони можливі, природні або типові для цього роду об'єктів» [3, с. 46]. Здійснений аналіз фактичного матеріалу підтверджує коректність наведеної кваліфікації, пор.: *Село є село – кожна ніби незначна подія тут набуває світової ваги* (Володимир Дрозд. Усе – про секс); *9 лютого. Опозиція створила Фронт національного порятунку. Сильно сказано: Фронт. Та ще й національного порятунку. Але поки дійшло до діла, перейменували його на Форум. Залишилась тільки літера Фе. Бо фронт це фронт, це треба боротися. А Форум якось м'якше, комфортніше – побалакали, сіли та й заплакали* (Ліна Костенко. Записки українського самашедшого). Речення з нульовою дієслівною зв'язкою та введеними частками *це, то, таки* або прислівниками *всюди, скрізь* розглядаємо як варіанти моделі N1 є N1 (див. про це у праці [9, с. 47-48]). Отже, типове значення розглядуваної моделі можна сформулювати так: «постійність та очікуваність властивостей особи / явища або поведінки особи».

А. Вежбицька запропонувала розмежування трьох значень англійських тавтологічних конструкцій типу *Boys will be boys* у зіставленні з польськими, російськими та іншими еквівалентними реченнями [16]. Вона диференціює такі основні значення речень з повторюваними іменниками (у термінології дослідниці – «тавтологічних патернів», або «суб-конструкцій»).

1. «Розсудливе ставлення до складної людської діяльності» разом з її негативними аспектами, які мають бути зрозумілі та прийняті. Це значення реалізується у реченнях, побудованих за зразком *Nabstr is Nabstr*, де *Nabstr* – абстрактний іменник: англ. *Business is business*. Подібні приклади частотні і в українській мові: «*Війна є війна, діти мої, не уперше люди воюють і не востаннє, – заспішила Дарина, намагаючись погасити іскру, яка загрожувала великою пожежею. – А на війні смерть і каліцтво – звичайні речі, на жаль*» (Володимир Дрозд. Дума про Дарину, матір дітей людяцьких).

2. «Толерантність до людської природи» виражається реченнями типу *Nhum. pl. are Nhum. pl.*, де *Nhum. pl.* – іменник у формі множини на позначення людини: англ. *Children are children*. В українській мові реалізація цього значення є типовою для речень з такими самими граматичними й лексичними обмеженнями: *Люди є люди і завжди будуть людьми. Навіть найкращі з нас хіба такі вже кришталеві чисті?* (Володимир Дрозд. Книга про любов і ненависть).

3. Значення обов'язку (облігаторності) втілюють речення, що мають структурну схему (ART) N is (ART) N, де (ART) позначає артикль: англ. *Law is law*. У позиції повторюваного іменника, що має форму однини, типово вживаються іменники типу *парі, обіцянка, угода, закон, рідше* – назви спорідненості: англ. *Father is*

father (=треба виконувати свої обов'язки перед батьком). Пор. подібні українські речення: *Теплоту мого чудового настрою відчула і донька. Користуючись нагодою, задала про давно обіцяні мною тенісні ракетки. Відмовити я просто не міг, обіцянка є обіцянка* (Хрещатик. – 22.05.2008) (речення *Обіцянка є обіцянка* позначає обов'язковість виконання обіцянки батьком).

Привертає увагу, що розмежовані А. Вежбицькою значення безпосередньо співвідносяться з особливостями лексичного та граматичного наповнення моделі речення. Водночас цікавим видається той факт, що заповнення позиції змінного компонента власними іменами не викликає зміни типового значення моделі (пор. для моделі N1 як N1 Corpf введення власного імені є одним із чинників видозміни типового значення [13]): *По довгих роздумах я вирішив, що захищати своє ім'я від численних обмовників – справа не для мене, заняття і марне, і невдячне. З мене цілком досить, що є кілька людей, які не піддають сумнівові, що Василь є Василь – такий, як завжди, їм я наперед дякую за віру в мене, в мою непохитність і незламність* (Василь Стус. Лист до друзів, 30.07.1978); *...ідея лондонського форуму прямо перегукувалася з «Клезкемпамі», що проводяться у США. За своєю суттю це великий і веселий табір, осіб так на п'ятсот, до якого можна приїхати всією сім'єю і долучитися до єврейської музичної культури. Але Америка є Америка. Сучасна клезмерська музика там сьогодні тісно переплітається з джазом* (День. – 22.08.2002).

За умови заповнення позиції N1 онімами виникає гра слів, що ґрунтується на взаємодії прямого і конотативного значень лексеми: *Кума чекала кума, чекала, але бачить, що всі її сподівання марні, знову сіла на підводу і їдуть далі. Але ж куми хочеться і вона знову до кума:*

– *А давайте йще позасмагаємо. Ото бачите, кумчику, куцик, що під дубочком, так ото я буду там. Тільки ж ви, дивіться, мене не того самого, ну ви розумієте мене?..*

– *А я такий, – знову вигукнув чоловік, і далі їдуть.*

Дивиться, і ліс вже кінчається. Вона і втретє йому те саме... але Іван є Іван, вухами хлопає. Тут кума піднялась і до кума:

– *Е, куме, якби я знала, що ви такий – то я б з вами і не поїхала в ліс* (valide.com.ua/lib/derzhi-planku/kropiva-ch-42.html).

Ще одним чинником виникнення додаткового семантичного відтінку є входження простого фразеологізованого речення до складного, коли мовець актуалізує значення позитивної оцінки реалії: *Наразі – цвинтар Орлят польських у Львові. Танками й бульдозерами пройшла радянська влада по їхніх могилах. Як і по могилах наших Січових стрільців. Взагалі вона мала звичай прокладати шлях у майбутнє по кістках. Але поляки це поляки, це нація честі. Вони хочуть віддати шану своїм полеглим. «Відкриємо цвинтар у Львові, – сказав президент Польщі, – і будемо говорити на тому цвинтарі про польсько-українську дружбу»* (Ліна Костенко. Записки українського самашедшого).

Ступінь злитості компонентів у моделі N1 є N1 Corpf є високим. Розмежування трьох типів синтаксичних конструкцій за ступенем фразеологізації в російській мові обґрунтоване Н. Ю. Шведовою, при цьому дослідниця спирається на характер незмінного компонента і спосіб його поєднання зі змінною частиною речення, відповідно виділяє непояснювані за сучасними синтаксичними нормами, побудовані за застарілими або ж чинними синтаксичними правилами речення [14 та ін.]. В українській синтаксичній науці цю диференціацію підтримують М. І. Личук та

В. Д. Шинкарук, які виділяють високий, частковий і низький ступінь фразеологізації речення за синтаксичною злитістю компонентів і роллю

постійного компонента в організації речення, що відповідає таким трьом типам: фразеологізовані речення закритої структури, напівфразеологізовані речення і фразеологізовані речення змішаного типу [8; 9]. За цією класифікацією, модель N1 Corpf N1 входить до групи фразеологізованих речень закритої структури.

Важливим параметром опису фразеологізованих речень є наявність / відсутність обмежень на лексичне наповнення обов'язкового змінного компонента моделі. За класифікацією М. В. Всеволодової [5: 47-50], іменники поділяються на п'ять основних семантичних класів, урахування можливості / неможливості вживання яких є релевантним для аналізу синтаксичних одиниць. Для речень аналізованого типу характерною є «спеціалізованість» на особовій і подійній лексиці, пор. для інших синтаксичних фразеологізмів, наприклад, для моделі Яке там N1, типовими є подійні та ознакові іменники [12], для моделі N1 як N1 Corpf – особові та предметні іменники [13] та ін. Водночас варто констатувати відсутність лексичних обмежень на заповнення позиції обов'язкового компонента, що, за нашими спостереженнями, є властивим синтаксичним фразеологізмам загалом. Отже, позицію змінної частини моделі N1 Corpf N1 можуть заповнювати такі семантичні типи іменників (порядок розташування перерахованих класів відбиває їхню продуктивність в аналізованій моделі речень):

1) назви осіб: *Нині наша держава переживає складні часи, та діти є діти, свято є свято, і мені дуже хочеться, аби кожен маленький співвітчизник у четвер вранці засявав від очікуваної несподіванки, знайшовши під подушкою подарунок* (Україна молода. – 19.12.2013);

2) подійні імена: *Цьогорічне відзначення жіночого дня відбувається під гаслом ООН «Обіцянка є обіцянка: час діяти, щоб припинити насильство над жінками»* (Дзеркало тижня. – 06.03.2013);

3) ознакові імена: *Мій досвід підказує мені: сила – є сила, і ніяка мужність і волелюбство не зможуть протидіяти їй. Ми зберемо незчисленне військо, підемо війною на скитів і в навальному бою розіб'ємо й поневолимо тих зухвальців* (Олександр Виженко. Розповідь про славетну війну скитів проти війська могутнього перського царя Дарія);

4) предметні імена: *На ділянці міжнародної автотраси Київ – Чоп, де через негоду був неможливий проїзд, знову утворюється великий затор. Про це повідомив заступник командувача Західного оперативного командування з логістики генерал-майор Сергій Ніколаєв. «Там знову піднялася заметіль і утворюється корок. На цій дорозі дуже сильний вітер. Він задуває сніг. А машина є машина. Одна застрягла, а за нею ціла колона», – розповів Ніколаєв* (<http://zik.ua/ua/news/2012/12/17/384379>);

5) зооніми: *Прийде, кажуть вам, час і всі, як один, встануть і синів своїх дадуть, а дочок заставлять робити те, що робили сини... От у такий час, як сьогодні, і ще раз встанемо. Думаєте, я сам не був темний, як пень. Думаєте, коли прийшла війна, ота-о сама, що стільки народу нашого вичавила, я не йшов за царя?.. Йшов. Бо був рускій, і дід мій був рускій... Хто знав, що москаль вкрав ім'я наше... Який чорт міг одразу помітити його овечу шкуру. А вовк є вовк, і з вовком одна розправа... Бий і все!.. Всяк це мусить знати!..* (Улас Самчук. Волинь).

Прагматичний аспект аналізу синтаксичних фразеологізмів передбачає з'ясування низки особливостей їхнього вживання у процесі комунікації, до яких,

на нашу думку, варто зарахувати такі: 1) функції синтаксичного фразеологізму (його комунікативне призначення); 2) прагматичний статус мовця, або тип відношення мовця до ситуації; 3) прагматичний статус адресата, або тип відношення адресата до ситуації; 4) тип прагматичного зв'язку з іншими репліками в діалозі; 5) комунікативні прийоми, що посилюють вплив фразеологізованого речення на адресата. Розглянемо докладніше перший та другий параметри.

Фразеологізовані речення належать до так званих «неінформативних» [4], тобто їхнє вживання у процесі спілкування вмотивоване не потребою повідомити певну інформацію, а іншими чинниками, передусім прагненням досягти бажаного впливу на адресата повідомлення.

Аналіз зібраного фактичного матеріалу дає змогу визначити такі функції фразеологізованих речень, побудованих за моделлю N1 є N1 (у мовленні кілька функцій переважно поєднуються, хоча одна з них може домінувати):

а) генералізаційна функція, яка загалом характерна для «сентенцій (прислів'їв, «крилатих слів», афоризмів і под.), які у своїй асертивній частині виражають певну загальновідому істину, «загальне місце»» [4, с. 24]: ... якщо судити з трьох останніх місяців, то з трьох лідерів опозиційних партій, здається, жоден не проявив себе як лідер Нації, і це є певна біда для українців. Утім, політика є політика. Спочатку треба подивитися, хто піде. Власне, коли йдеться про люстрацію, зміни в державі, то тут треба ставити на молодь (Український тиждень. – 27.02.2014);

б) аргументативна функція – цю функцію виконують фразеологізовані речення, які вживаються мовцем як обґрунтування (або одне з обґрунтувань) істинності, правильності власної думки або дії:

– Генеральне Консульство Республіки Польща у Львові вважається найбільш лояльним в Україні, таким, що найбільше видає шенгенські і національні польські візи українцям. Чи були якісь зауваги – прямі чи завуальовані – до Вашої установи з боку Вашої держави чи Євросоюзу за таку лояльність, особливо після зміни політичної ситуації в нашій країні?

– Жодних зауважень, рекомендацій, вказівок не було. Тим більше ми зробили дуже добру програму на єврочемпіонат з футболу, і ні польський Уряд, ні польський Президент не прихилилися до концепції бойкоту України.

– На Вашу думку, це було правильне рішення?

– Я вважаю, що так. Бо спорт є спорт, а політика є політика (Ратуша. – 23.08.2012);

в) маніпулятивна функція – фразеологізоване речення використовується з метою заплутування співрозмовника, введення його в оману: *І казав він [жандарм Владов] до мене миролюбним голосом: «Попереджав я вас, панянку, ще в Пакулі, у помісті вашого батечка. Ось – догралися ви у революцію. Те, що ми у вашій квартирі знайшли, не ваше, знаємо це напевно, даремно державних харчів не їмо. Але закон є закон. Речові докази: шрифти, листівки, література. Єдиний для вас вихід – признатися, хто усе це залишив вам на схорон. У разі щирого вашого зізнання відбудетеся легко – відправимо у родинне ваше гніздо, під нагляд поліції. Я вам обіцяю. Потроху забудуться гріхи юності, вийдете заміж, народите діток і житимете як людина. А інакше каторга і на довгі-довгі роки загублене життя. Не дивіться на мене як на ворога, дивіться як на щирого друга вашого шанованого мною батька. Я хочу вас порятувати...»* (Володимир Дрозд. Книга про любов і ненависть);

г) фатична функція, яка може набувати різних виявів – контактовстановлення, підтримки або завершення контакту:

Талант є талант

Анімаційний фільм Стівена Спілберга «Пригоди Тінтіна» – це захопливе шоу, помножене на мистецьку якість (Український тиждень. – 27.10. 2011) (назва статті, функція встановлення контакту);

д) експресивна функція – фразеологізоване речення передає суб'єктивне відношення мовця до змісту повідомлення або до будь-якого учасника спілкування: Словом, за якихось два дні я повністю порятував Череватого. Але свиня є свиня. На третій день воно завітало до мене і сказало:

– А з тою студією ти того. Мона було без неї (Валерій Нечипоренко. Молодий мільйонер бажає познайомитись (Сердите покоління));

е) ігрова функція, що передбачає виникнення гри слів як наслідку взаємодії прямого й конотативного значень імені: Печерський районний суд міста Києва не задовольнив клопотання захисту Юрія Луценка про зміну запобіжного заходу. Суддя Сергій Вовк після годинної наради у нарадчій кімнаті прочитав рішення про те, що судді не підтримали заяву захисту Луценка. [Коментар до статті:] Вовк є вовк, але вовки теж не вічні (Коментар до статті: Вовк залишив Луценка лікуватись у СІЗО // Газета по-українськи. – 19.09.2011: http://gazeta.ua/articles/politics/_vovk-zalishiv-lucenka-likuvatis-u-sizo/400296).

Прагматичний статус мовця в реченнях, побудованих за моделлю N1 є N1, має два вияви:

а) мовець є учасником ситуації: У нашому полку зв'язку служили переважно жінки – сімдесят молодих дівчат, які виконували суто чоловічу, важку роботу. Але ніхто не скаржився: війна є війна (Голос України. – 19.02.2014);

б) мовець є спостерігачем ситуації: Татари бояться Росії, вони протестували у березні 2014 р. проти її агресії, солідарно бойкотували референдум. Нині вони мовчать і чекають на подальший хід подій, усвідомлюючи, що інші до Криму приходять і йдуть собі, а вони тут у себе вдома. Головне, щоб не сталося нової депортації. Росія є Росія (За вільну Україну плюс. – 22.05.2014).

На відміну від багатьох інших фразеологізованих речень (зокрема, оцінних моделей N1 як N1 Copf, Що за N1 Copf, Оце так N1 Copf, Чим не N1 та ін., для яких переважає перший варіант відношення мовця до дійсності), обидва варіанти відношення мовця до дійсності реалізовано однаковою мірою.

Отже, фразеологізованим реченням, побудованим за моделлю N1 є N1, властиві багатозначність і багатофункційність. Аналіз зібраного фактичного матеріалу дає змогу стверджувати, що виділення семантичних відтінків, реалізованих синтаксичними фразеологізмами цього типу, спирається на такі чинники, як особливості лексичного наповнення обов'язкових змінних позицій, їхня граматична (числова) форма та можливість входження до структури складного речення. Серед виділених функцій основними є генералізаційна, аргументативна та маніпулятивна.

Подальший етап дослідження передбачає з'ясування таких прагматичних особливостей фразеологізованих речень, як тип адресата, різновид прагматичного зв'язку з іншими репліками в діалозі, комунікативні прийоми, використані для посилення впливу фразеологізованого речення на адресата, а також зіставлення виявлених властивостей з відповідними ознаками інших фразеологізованих моделей.

Література

1. Балобанова Л. А. Семантико-прагматический потенциал синтаксических фразеологизмов и их лексикографическое представление в словаре учебного типа : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (русский язык как иностранный)» / Л. А. Балобанова. – М., 2004. – 28 с.
2. Величко А. В. Синтаксическая фразеология для русских и иностранцев: Учебное пособие / А. В. Величко. – М. : Изд-во МГУ, 1996. – 96 с.
3. Величко А. В. Фразеологизированные структуры русского предложения / А. В. Величко // Книга о грамматике: Русский язык как иностранный : Учеб. пособие / Под ред. А. В. Величко. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2004. – С. 37-54.
4. Водоватова Т. Е. Инференциальный смысл высказываний с пониженной и повышенной информационной емкостью: автореф. дисс. на соискание учен. степени докт. филол. наук: 10.02.19 «Теория языка» / Т. Е. Водоватова. – Волгоград, 2007. – 41 с.
5. Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка / М. В. Всеволодова: Учебник. – М. : Изд-во Московского ун-та, 2000. – 502 с.
6. Всеволодова М. В., Лим Су Ён. Принципы лингвистического описания синтаксических фразеологизмов: На материале синтаксических фразеологизмов со значением оценки / М. В. Всеволодова, Ён Лим Су. – М. : МАКС Пресс, 2002. – 164 с.
7. Иомдин Л. Л. Большие проблемы малого синтаксиса / Л. Л. Иомдин // Труды международной конференции по компьютерной лингвистике и интеллектуальным технологиям Диалог'2003. – М. : Наука, 2003. – С. 216-222.
8. Личук М. І. Ступені фразеологізації речень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. І. Личук. – К., 2001. – 16 с.
9. Личук М. І., Шинкарук В. Д. Ступені фразеологізації речень [Текст] / М. І. Личук, В. Д. Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2001. – 136 с.
10. Русская грамматика 1980: Русская грамматика : В 2-х т. – Т. 2. Синтаксис / Под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Наука, 1980. – 709 с.
11. Ситар Г. В. Статус синтаксичних фразеологізмів у системі фразеологічних одиниць / Г. В. Ситар // Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – Донецьк: ДонНУ, 2011. – № 2. – С. 66-74.
12. Ситар Ганна. Моделі фразеологізованих речень з незмінним комплексом яке там: структура й семантика / Г. Ситар // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – Вип. 27. – С. 107-117.
13. Ситар Ганна. Фразеологізовані речення, побудовані за моделлю N1 як N1 Corp: структура, семантика й прагматика / Г. Ситар // Мовний простір граматики : актуальні студії : зб. наук. праць / наук. ред. М. О. Вінтонів. – Донецьк : ДонНУ, 2014. – На честь 60-річчя член-кореспондента НАН України А. П. Загнітка. – С. 194-202.
14. Шведова Н. Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи / Н. Ю. Шведова. – М. : Изд-во АН СССР, 1960. – 377 с.
15. Шмелёв Д. Н. Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке / Д. Н. Шмелёв. – М. : URSS, 2006. – 148 с.
16. Wierzbicka Anna. Boys will be boys: «radical semantics» vs. «radical pragmatics» / А. Wierzbicka // Language. – 1987. – Vol. 63. – № 1. – Pp. 95-114.

Ситарь А. В.

ФРАЗЕОЛОГИЗИРОВАННЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ, ПОСТРОЕННЫЕ ПО МОДЕЛИ N1 € N1: СЕМАНТИЧЕСКИЙ И ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

В статье проанализированы особенности семантики и прагматики фразеологизированных предложений, построенных по модели N1 € N1, в украинском языке. Выявлены типовое значение и дополнительные семантические оттенки, реализо-

ванные этими предложениями; прослежены особенности лексического наполнения обязательного компонента модели предложений; определён прагматический статус говорящего; установлены функции данных фразеологизированных предложений.

Ключевые слова: модель предложения, прагматика, семантика, синтаксический фразеологизм, украинский язык, фразеологизированное предложение, функция.

Sytar Hanna

SENTENCES WITH PHRASEOLOGICAL STRUCTURES BUILT ACCORDING TO THE MODEL N1 € N1: SEMANTIC AND PRAGMATIC ASPECTS

In the article there were analyzed peculiarities of semantics and pragmatics of sentences with phraseological structures built according to the model N1 €N1 in the Ukrainian language. There were revealed typical meaning and additional semantic tinges realized by these sentences; specifics of lexical content of obligatory component of sentence model was highlighted; the pragmatic status of speaker was determined; the functions realized by these sentences with phraseological structures were identified.

Key words: sentence model, pragmatics, semantics, syntactical phraseologism, typical meaning of sentence, Ukrainian language, sentence with phraseological structures, function.

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ
ТА ДИСКУРСЛОГІЯ

УДК 81'42'371

Завальська Л. В.Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
аспірант кафедри української мови**КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ АГРЕСИВНОЇ
МОВЛЕННЄВОЇ ПОВЕДІНКИ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИКІВ**

Статтю присвячено аналізу мовленнєвої поведінки українських політиків, які демонструють схильність до вербальної агресії та послуговуються відповідними комунікативними стратегіями і тактиками. Дослідження орієнтовано на спонтанне усне політичне мовлення в умовах політичних ток-шоу. представлено мовленнєві портрети українських політиків І. Богословської та О. Ляшка.

Ключові слова: політична комунікація, вербальна агресія, комунікативна стратегія, комунікативна роль.

Актуальність статті. Політична комунікація належить до актуальних проблем дослідження сучасної науки, зокрема лінгвістики. Окремі питання, пов'язані з комунікативною взаємодією політиків, умовами спілкування, комунікативними стратегіями і тактиками в політичному дискурсі перебувають у центрі уваги лінгвопрагматиків (Ф. Бацевич [1], О. Иссерс [4], О. Паршина [6], Т. Янко [9] та ін.). Зв'язки між мовленнєвою структурою повідомлень і відповідною ситуацією спілкування визначають напрям дослідження комунікації як стратегічного процесу. Одним з важливих аспектів цього процесу є вибір комунікативної поведінки, реалізований за допомогою стратегій і тактик.

Політична комунікація відбувається в межах різних типів взаємодії, серед яких домінують принцип кооперації (співробітництва), виокремлений П. Грайсом [10] та принцип суперництва, який призводить до суперечок, полеміки, конфліктам тощо [3, с. 37]. Для української політичної комунікації більшою мірою характерний другий принцип, зважаючи на те, що «політичний дискурс є агональним за своєю природою» [8, с. 223], що і зумовлює виникнення конфліктів та вияви вербальної агресії.

Під вербальною агресією ми розуміємо таку мовленнєву поведінку, що передбачає одновекторну комунікацію, без врахування мовленнєвої діяльності інших комунікаторів, проте скеровану на пониження співрозмовників в агресивній формі. Серед українських політиків така поведінка властива, на нашу думку, І. Богословській та О. Ляшку, хоч і реалізована за допомогою різних вербальних прийомів і комунікативних тактик. **Метою** нашої розвідки є аналіз комунікативної поведінки зазначених політиків.

Порушення норм і правил комунікації здебільшого призводить до виникнення скандалу або переходу комунікативного конфлікту в стадію скандалу. Конфлікт визначають як один з типів комунікативної взаємодії разом з кооперацією і суперництвом. Проте якщо конфлікт належить до нормативних форм репрезентації політичної комунікації, то скандал пов'язаний з порушенням певних норм. О. Шейгал розглядає скандал як «складну комунікативну подію, що містить тексти різних жанрів, які об'єднані денотативною єдністю – певним дійством або подією,

що порушує етичні норми та, з огляду на певні причини, набуває розголосу» [8, с. 272]. За загальним уявленням, скандалом може ставати будь-яка подія, що набуває широкого розголосу і ганьбить її учасників, на відміну від конфлікту, який лише передбачає зіткнення протилежних політичних позицій. Масштабність скандалу не єдина його характерна риса: сюди потрібно уналежнити наявність аудиторії як необхідного компонента, актуалізацію ролі каналу комунікації та очікувану результативність [5, с. 14]. На думку Г. Г. Почепцова, скандал ґрунтується на «розповсюдженні інформації про діяльність, що не лише порушує карні норми, а й норми морального устрою» [7]. Учасники політичного скандалу виявляють такі риси мовної особистості, як недотримання правил комунікації, порушення максим спілкування Г. П. Грайса і Дж. Ліча, схильність до епатажної мовленнєвої поведінки і дискредитації співрозмовника, зокрема, й через використання образ. Саме такий тип комунікативної поведінки, на нашу думку, демонструє І.Г. Богословська.

Для виявлення сутнісних характеристик комунікативного портрета І.Г. Богословської ґрунтовно проаналізуємо відомий скандал у прямому ефірі ток-шоу «Свобода слова» з А. Куликовим між першим українським президентом Л.М. Кравчуком та І.Г. Богословською. Напередодні останніх президентських виборів в прямому ефірі відбулася дискусія між цими комунікантами. Наведемо її фрагментами з нашими коментарями.

Початок діалогу характеризується дотриманням правил мовленнєвого етикету, хоч Л.М. Кравчук і наголошує на тому, що спілкування з І.Г. Богословською для нього є вимушеним, оскільки зумовлене лише її статусом кандидата в президенти: **Л. Кравчук:** *Інно Германівно, їй-богу, я би з Вами не вступав у дискусію, **аби Ви не були кандидатом у президенти...** Це тільки Ваш ранг дозволить мені з Вами трішечки подискутувати.* **І. Богословська:** *Вам прийдеться. Якщо Ви будете Тимошенко вести до влади, то Вам прийдеться зі мною стикатися...* **Л. Кравчук:** *Ви знаєте, навіть жінка не повинна хаміти тут, на цьому... Не потрібно.* **І. Богословська:** *Ви знаєте, після того, що зробила Тимошенко з країною. Знаєте, це як у Жванецького: «Після того, що ця власть с нами зробила, она должна на нас жениться».*

Агресивна риторика І.Г. Богословської виражається насамперед у декларативних заявах, не підтверджених жодними аргументами. З цією метою вона вдається до цитування та риторичних запитань. Проте її співрозмовник спочатку поводить стримано, нагадує про правила комунікативної поведінки і неможливості хамства під час інтерактивного спілкування в прямому ефірі, тому що сприймає особистісні нападки І.Г. Богословської як образи. Зважаючи на це, Л.М. Кравчук обирає активну комунікативну позицію, намагаючись нав'язати І.Г. Богословській нерівноправну комунікативну роль відповідача. Спочатку відповідно до назви ток-шоу «Свобода слова» він ставить пряме запитання: **Л. Кравчук:** *Я хочу задати запитання. Ви знаєте, що, скажімо, свобода слова означає це і відповідальність за неї?* **І. Богословська:** *Безумовно.* Після стверджувальної відповіді Л.М. Кравчук одразу переходить до образи: **Л. Кравчук:** *Так ось тут **Ви стоїте і Ви жодного відповідального слова не сказали...** На прикладі, скажімо, Кравчука. Ви спочатку сказали, що мій кабінет поряд з кабінетом Тимошенко. Потім чогось почали збирати для мене гроші... Чого?* **І. Богословська:** *Так. Леоніде Макаровичу, це люди підтримують. Вони теж приєднуються. Вони зберуть, щоб Ви краще стали знову першим президентом, аніж шістькою у Тимошенко... Вибачте.*

Тут маємо симетричність комунікативної поведінки: на комунікативну тактику образи співрозмовник обирає таку ж тактику образи. Однак Л.М. Кравчук за-

значає, що І.Г. Богословська не сказала «жодного відповідального слова», наголошуючи на її політичній безвідповідальності, тобто не вживає прямих образ. Його співрозмовниця, навпаки, ображає Л.М. Кравчука, називаючи його «шісткою Тимошенко», а не першим президентом: **Л. Кравчук:** *При чому тут гроші? Я можу Вас купити повністю. Без Тимошенко, так.* **І. Богословська:** *Так Ви що? І у Вас є декларація для цього?* **Л. Кравчук:** *Я ще раз повторюю: я можу Вас купити з вашим президентством...* **І. Богословська:** *Ви уявляєте собі ці розмови? Як це? Це як епідемія... Політичне хабарництво і політична корупція стають епідемією. Навіть перший президент не соромиться сказати політику: «Я вас куплю без грошей Тимошенко». Це така багата людина?* **А. Куликов:** *Як говорив один батько російської демократії, «я вважаю, що торг тут не до місця».*

Цей відомий фрагмент демонструє обурення Л.М. Кравчука та його неадекватну вербальну реакцію. Обрана ним комунікативна позиція не дала очікуваних результатів, тому словесна провокація І.Г. Богословської одразу досягла мети: натяки на матеріальну зацікавленість Л.М. Кравчука, а не на його ідеологічні вподобання щодо позиції Ю.В. Тимошенко, викликали бурхливу реакцію. Поєднання в подальшому тактики висміювання з образами і звинуваченнями повною мірою реалізують стратегію дискредитації, скеровану як на безпосереднього опонента Л.М. Кравчука, так і на постійного опонента – Ю.В. Тимошенко. І саме це в комплексі остаточно виводить Л.М. Кравчука з рівноваги: **І. Богословська:** *Так якщо ж вона воровка, то що з цим робити?* **Л. Кравчук:** *Ви знаєте, якщо ви будете показувати через це, то покажіть це і через це... (непристойний жест).*

Коли вже інших аргументів не залишилося, І.Г. Богословська використовує примітивний комунікативний хід: приписує людині (у цьому разі Ю.В. Тимошенко) певні риси або певну поведінку без жодних підстав, називає екс-прем'єрку «воровкою». Цей факт і викликав непередбачувану реакцію завжди спокійного та врівноваженого Л.М. Кравчука, який вжив непристойний жест, еквівалентний нецензурній лексиці. Однак він не адресує цей жест І.Г. Богословській, а радить їй так вчинити, якщо у неї вже немає інших аргументів. Саме цей жест виявився вищою точкою емоційного напруження для Л.М. Кравчука та його реакції на застосовану опонентом стратегію дискредитації з усіма комунікативними тактиками, що їй притаманні.

Наслідком цієї комунікативної взаємодії став комунікативний конфлікт, що також завершився взаємними звинуваченнями та образами. У продовженні діалогу було вжито мовний прийом образи: найменування безпосереднього співрозмовника у формі 3-ої особи однини за його присутності, тобто порушення принципу ввічливості (Дж. Ліч [11]). Крім того, ця форма була вербалізована за допомогою словосполучення «вказівний займенник+іменник»: *цей пан і така панночка*: **І. Богословська:** *Я сьогодні абсолютно офіційно заявляю на всю країну, що після того, що зробив цей пан сьогодні, він для мене особисто перестав бути першим Президентом України...* **Л. Кравчук:** *Це для мене робить честь... Що така панночка вже не вважає мене першим президентом. Може, це і добре.* Використання граматичної форми в поєднанні з лексичними засобами (образа із вживанням зниженої лексики) вказує на неприховану агресивну поведінку та розгортання комунікативного конфлікту. Реалізація стратегії дискредитації наявна з боків обох співрозмовників, які намагаються одне одного звинуватити, образити та принизити, апелюючи при цьому як до ведучого, так і до аудиторії.

Як мовна особистість І. Г. Богословська вона виявила себе здебільшого в агресивній комунікативній взаємодії, провокуючи агресію інших комунікантів за до-

помогою звинувачень (часто безпідставних і немотивованих), образ і висміювань. Обравши тактику звинувачення як реалізацію стратегії дискредитації, І.Г. Богословська порушує максими спілкування П.Грайса та Дж. Ліча, вживає знижену лексику, тисне на емоції партнера за допомогою вербальних прийомів тощо. Наслідком такої поведінки у спілкування завжди є комунікативний конфлікт, цілком свідомо вибудований мовцем. Зважаючи на це, пропонуємо визначати такий комунікативний тип як «скандальна мовна особистість» – «скандаліст».

«Скандаліст» висловлює тільки свою комунікативну позицію, не бажає нікого слухати, перебиває, принижує та звинувачує. Його мета – дискредитувати співрозмовників та нав'язати власну думку аудиторії, не враховуючи жодну іншу позицію і точку зору. Проте свою комунікативну роль «скандаліст» бачить як роль «очишувача» суспільства від аморальних політиків, він декларує високу мету, якій нібито слідує, звинувачуючи своїх політичних опонентів. Цьому типу притаманні мовленнєві риси: домінування стратегії дискредитації з тактиками образи, звинувачення та висміювання; переважна монологічність мовлення; відсутність аргументативності; використання зниженої лексики; підвищена емоційність; немотивована вербальна агресія.

Інший український політик, що демонструє агресивну мовленнєву поведінку, – О. Ляшко, лідер Радикальної партії України. Його поведінка часто нагадує блазенаду, тому і сприймається як засіб політичного піару. Олега Ляшка часто запрошують до участі в «Шустер-Live», де він стає одним з активних комунікантів у прямому ефірі. В одній з телепрограм він вступив у дискусію з І. Г. Богословською, яка також вдається до вербальної агресії. О. Ляшко, нехтуючи будь-якими етикетними правилами та комунікативними конвенціями, використав стратегію дискредитації за допомогою реалізації тактик звинувачення та образи. На мовному рівні це було виражено у вигляді зниженої лексики та метафор інвективної природи: *«Пані Богословська, про те, що Ви чорнорота, знає вся країна і про те, що Ви брехуха безсовісна. І саме Ви фальсифікуєте... Ви розкажіть про суди, які посадили Тимошенко і за що вона сидить, і Ви чорнорота відьма бігали отам, під тими судами. Ви про те розкажіть. Ви розкажіть, як Ви Медведчука захищали... А потім будете розказувати про фальсифіковані матеріали. Банда така регіоналівська бреше!»*. У цьому фрагменті О. Ляшко тричі образив І. Богословську, назвавши її «чорноротою», «безсовісною брехухою» та «чорноротою відьмою». А в кінці виступу узагальнив образу, об'єднавши свою опонентку з її політичною силою, назвавши її «регіоналівською бандою». На відміну від інших політиків, О. Ляшко надає перевагу прямим мовним засобам репрезентації комунікативної стратегії дискредитації: він не вдається до мовної гри, підтексту, іронії, а прямо ображає та принижує своїх опонентів. Його політичним кредо є викриття нечесних політиків, він декларативно виступає за чесність і відвертість у політиці. Але разом з тим він не дотримується і жодних максимум спілкування, постійно порушуючи комунікативні правила, зокрема принцип кооперації П. Грайса та принцип ввічливості Дж. Ліча. Його мовленнєвий епатаж дратує усіх присутніх саме через відсутність будь-яких обмежень. Однак для О. Ляшка така поведінка є скоріше комунікативною грою: він не підвищує тону, не дратується, не хвилюється, а лише намагається вивести з рівноваги комунікативного партнера, тобто його метою є провокація.

Знаковим виступом О. Ляшка в тій самій програмі у Савіка Шустера був черговий скандал, що спричинив бурхливе обговорення в ЗМІ і навіть приписування програмі схильність прихованих політтехнологій. Ведучий програми був змушений зробити офіційну заяву про те, що участь О. Ляшка у ток-шоу, через поведінку

якого студію залишили і представники влади, і представники опозиції, не є політ-технологією.

Власне конфлікт відбувся між О. Ляшком і скандально відомим журналістом, письменником та публіцистом О. Бузиною, при цьому спровокував його саме останній. О. Бузина, перервавши обговорення питань у студії, вирішив поставити питання О. Ляшку як одному з ораторів. Але це питання не мало відношення до предмета розмови: **О. Бузина:** *Пусть лучше Ляшко ответит, почему он свою жену убил... в декларации. Почему нет, господин депутат Ляшко, в Вашей декларации жены и ребенка? Вот Вы не указали. Вы не женаты официально, получается? ... Мне, как писателю хочется привести господина Ляшко в какое-то чувство, что вести себя нужно вежливо. И обвиняя других, не забывать, что и о нем могут вспомнить. Все! То, что он не захочет вспомнить ни днем, ни ночью.*

Агресивна налаштований мовець, що позиціонує себе як письменник, вирішив вжити заходів щодо унормування комунікативної поведінки Олега Ляшка, тому звинуватив його в приховуванні доходів у податковій декларації. Проте зробив це у специфічний спосіб, звинувативши О. Ляшка у вбивстві дружини. Через відсутність у декларації О. Ляшка інформації про доходи його дружини, О. Бузина вирішив, що той свідомо щось приховує. Для звинувачення було обрано досить агресивний тип комунікації: тактика звинувачення.

Такий спосіб питання вразив навіть епатажного О. Ляшка. Спочатку він іронічно вжив назву професії свого опонента і негативно прокоментував його діяльність, однак той не заспокоївся. На що О. Ляшко у притаманній йому провокативній манері переакцентував розмову про наявність дружини як у нього, так і в свого опонента: **О. Ляшко:** *Я хочу цьому «писателю», який Шевченка, до речі, «вурдалаком» називав, я хочу відповісти. (...) О. Бузина:* *Вы лучше скажите, почему Вашей жены нет в декларации! По декларации Вы убили свою жену. У Вас нет жены Роситы в декларации! Или вы никогда не женились?* **О. Ляшко:** *Бузина, у мене пропозиція: Ви краще на свою жінку заглядайте, якщо у такого урода, як Ви, вона може бути!* В останній репліці О. Ляшко вдається до характерної для себе мовленевої поведінки, вживаючи пряму образу на адресу свого опонента. Він не одразу почав ображати свого опонента, скоріше за все він просто розгубився, але потім перейшов до прямих образ. Після цього діалогу О. Ляшко вирішив довести аудиторії, що його дружина жива і вийшов за нею, щоб привести до студії. Така поведінка обурила інших присутніх, не причетних до конфлікту, і тому опозиція покинула ток-шоу. О. Ляшко практично перетворив комунікативну взаємодію на власне шоу, змінивши тему діалогу та образивши опонента, який сам і розпочав суперечку.

Зважаючи на це, комунікативну поведінку О. Ляшка тлумачимо як провокативну, а його комунікативну роль визначаємо як «**провокатор**». Цій комунікативній ролі притаманні такі риси: порушення принципу ввічливості; експлікація прагматичної інтенції в комунікативній взаємодії; надання переваги прямим формам мовного вираження інтенції; реалізація стратегії дискредитації через прямі образи та звинувачення; порушення прагматичних конвенцій.

Отже, основними комунікативними ролями, що виконують українські політики в ситуації інтерактивної взаємодії, вважаємо ролі «скандаліста», «провокатора та «хама». Саме для цих ролей характерна реалізація комунікативної стратегії дискредитації. Комунікативна роль «скандаліста» має такі ознаки: домінування стратегії дискредитації з тактиками образи, звинувачення та висміювання; переважна монологічність мовлення; відсутність аргументативності; використання зниженої лексики; підвищена емоційність; немотивована вербальна агресія. Комунікативна

роль «провокатор» має такі ознаки: порушення принципу ввічливості; експлікація прагматичної інтенції в комунікативній взаємодії; надання переваги прямим формам мовного вираження інтенції; реалізація стратегії дискредитації через прямі образи та звинувачення; порушення прагматичних конвенцій.

Література

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
2. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 16. – М. : Прогресс, 1985. – С. 217–237.
3. Земская Е. А. Городская устная речь и задачи ее изучения / Е. А. Земская // Разновидности городской устной речи. – М. : Наука, 1988. – С. 5–44.
4. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М. : УРСС, 2003. – 286 с.
5. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс : текстуалізація реальності / Н. В. Кондратенко. – Одеса : Чорномор'я, 2007. – 156 с.
6. Паршина О. Н. Российская политическая речь : Теория и практика / О. Н. Паршина. – М. : ЛКИ, 2007. – 232 с.
7. Почепцов Г. Г. Теория скандала / Г. Г. Почепцов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://old.russ.ru/culture/20050809_poch.html.
8. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.
9. Янко Т. Е. О понятиях коммуникативной структуры и коммуникативной стратегии / Т. Е. Янко // Вопросы языкознания. – 1999. – № 4. – С. 28–53.
10. Grice G. Logic and conversation / Grice G. // Languages. – 1975. – № 17. – P. 431–439.
11. Leech G.N. Principles of Pragmatics / Leech G.N. – L.N.Y. : Longman Inc., 1983. – ch.6. – P. 132–156.

Завальская Л. В.

КОММУНИКАТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ АГРЕССИВНОГО РЕЧЕВОГО ПОВЕДЕНИЯ УКРАИНСКИХ ПОЛИТИКОВ

Статья посвящена анализу речевого поведения украинских политиков, которые демонстрируют склонность к вербальной агрессии и пользуются соответствующими коммуникативными стратегиями и тактиками. Исследование ориентировано на спонтанную устную политическую речь в условиях политических ток-шоу. Представлены речевые портреты украинских политиков И. Богословской и О. Ляшко.

Ключевые слова: политическая коммуникация, вербальная агрессия, коммуникативная стратегия, коммуникативная роль.

Zavalskaya L. V.

COMMUNICATION STRATEGY OF AGGRESSIVE SPEECH BEHAVIOR UKRAINIAN POLITICIANS

The article is devoted to the analysis of speech behavior Ukrainian politicians who show a tendency to verbal aggression and use appropriate communication strategies and tactics. The research focused on the spontaneous verbal political speech under conditions of political talk shows. This article presents speech portraits Ukrainian politicians I. Bohoslovska and O. Lyashko.

Key words: political communication, verbal aggression, communicative strategy, communicative role.

УДК 81'42'371:659.1.01

Кондратенко Н. В.Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доктор філологічних наук,
завідувач кафедри прикладної лінгвістики**ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ СПОРТИВНОЇ ЛЕКСИКИ
В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ КОМУНІКАЦІЇ**

Стаття містить аналіз спортивної лексики і спортивної метафори, що функціонує в українському політичному дискурсі. Представлено типологію спортивної метафори в політичній комунікації за тематичними групами здійснено аналіз семантичного наповнення та функціонального навантаження спортивної лексики в політичному дискурсі.

Ключові слова: політична комунікація, політична метафора, політичний дискурс.

Виявлення параметрів політичної комунікації передбачає створення типології характерних ознак політичного дискурсу, серед яких засадничими вважаємо ритуальність, міфологізацію, театралізацію та агональність [2, с. 28–50]. Одним з найважливіших серед цих параметрів є агональність, що актуалізує аспект боротьби за владу в політичній комунікації. Це визначає **актуальність** нашої розвідки.

Мета статті – аналіз вербальних засобів реалізації агональності як параметра політичної комунікації. **Завдання** роботи: визначити параметри політичної комунікації, схарактеризувати агональність як один із засадничих параметрів функціонування політичного дискурсу, виявити вербальні засоби репрезентації агональності і текстах ЗМІ політичної тематики.

У політичній комунікації використання спортивної лексики зумовлено прагненням внести елементи змагання та прагнення перемоги. Проте у спорті головною є не власне перемога, а участь у спортивних змаганнях, тоді як у політиці перемога – головна мета учасників політичних перегонів. Порівняння політики зі спортом є частотним на шпальтах сучасних видань та Інтернет-джерел.

Зважаючи на це, термінологічні сполуки, як-от «політична гра», «правила гри», політичні гравці» підкреслюють не лише ігровий характер політичної комунікації [2, с. 32], а й її агональність. При цьому активно вживають й лексику на позначення політики як гри загалом, безвідносно до спорту, що доводить загальне уявлення про політичну комунікацію як гру, напр.: *За великим рахунком, великі гравці розглядають Україну як трофей. Хтось – як політичний, хтось – як ресурсно-ідеологічний* (Дзеркало тижня. 25.11.2011). Змагальний аспект ігрової взаємодії передбачає першість, тобто певні дії, що мають своїми наслідками перемогу, зокрема в політичних та виборчих перегонах. Прагнення перемоги зумовлене агональністю політичної комунікації.

Саме агональність актуалізує змагальний аспект політичної гри, ототожнюючи її зі спортивними змаганнями, напр.: *Ця влада розуміє, якщо не змінити умови подальшої політичної конкуренції – вона приречена. І тому головне чим вона займається набагато ефективніше, ніж виробництвом, соціальними стандартами, ніж міжнародною політикою – змінити умови гри, щоб наступні вибори пройшли*

з одними воротами і з м'ячем, приклеєним до ноги Партії регіонів, а опозиція взагалі не мала б права **виходити на поле**. Такий **футбол** вони намагаються робити» (Захід.нет. 09.07.2010). У наведеному прикладі витлумачення політики як гри підкреслено порівнянням з футболом та його обов'язковими атрибутами – м'ячем, воротами, футбольним полем. Вживання словосполучення «правила гри» може бути застосовано щодо різних типів ігрової діяльності, але вживання футбольних термінів звужує семантику ігрової природи політичної комунікації, висуваючи агоніальний аспект на перший план.

А. П. Чудінов, аналізуючи російську політичну метафору, виокремлює низку фреймів, що характеризують сферу спорту, актуалізовану в політичній комунікації [4, с. 122–129]. Насамперед йдеться про спортивні змагання та виняткову роль спорту у житті сучасної людини. У згаданій праці А. П. Чудінова запропоновано такі фрейми метафор: «види гри та спорту», «кваліфікація спортсменів та результати змагань» і «правила гри та покарання», у кожному з яких представлено відповідні слоти [там само]. Ми ґрунтуємося на семантичному критерії, розглядаючи виключно спортивну лексику в політичному дискурсі, тому кваліфікуємо матеріал за тематичними групами і підгрупами.

Ми проаналізували спортивну лексику в українському політичному дискурсі й виокремили декілька тематичних підгруп (ТПГ). Перша ТПГ охоплює найменування **стадій та етапів спортивних змагань**, зокрема початку і завершення, які у спорті мають термінологічні назви «старт», «фініш», «раунд», «тайм» тощо залежно від специфіки виду спорту. Ю. М. Кирилова стверджує, що спортивні метафори на позначення етапів і результатів спортивних змагань становлять 25% від загальної кількості спортивних метафор [1, с. 16]. Лексика на позначення початку і завершення спортивних змагань представлена лексемами «старт» і «фініш», напр.: *Політичний старт євроінтеграційного осіннього забігу відбувся дуже мляво* (День. 21.10.2013); *Фініш для экс-прем'єра: румунський варіант* (УкрІнформ. 10.01.2014). Лексеми «старт» і «фініш» характеризують насамперед бігові види спорту та деякі командні, проте їх використовують і на позначення початку і завершення спортивних дій та змагань загалом.

Частотним є вживання лексем «старт» і «фініш» у політичному дискурсі щодо виборчих перегонів та політичної кампанії різних політиків. Початок виборчої кампанії асоціюється зі стартом, а є завершення, зокрема передчасне, з фінішем, напр.: *Старт президентської кампанії-2015 ознаменувався одним заявленим учасником на полі так званого «біло-синього» електорату проти щонайменше трьох бігунів на «помаранчевому» полі* (Українська правда. 4.07.2013). У наведеному прикладі актуалізовано семантичний зв'язок лексеми «старт» з біговими видами спорту, а вжито її щодо президентських виборчих перегонів. Саме в такому значенні, для найменування політичного процесу напередодні чергових виборів переважно і вживають лексему «старт», що характеризує початок спортивних і політичних змагань.

На позначення завершення політичних процесів, як синонім до слова «фініш» вживають і лексему «фінал», напр.: *Більше року тому я попереджала Віктора Андрійовича Ющенка, що ми дійдемо до такого фіналу. Я говорила: якщо партія не пройде ребрендинг, у нас не буде ні яскравих особистостей, які, як вважалося, придуть у наш список, ні довіри людей», – пояснила Григорівич* (Українська правда. 9.11.2012). Лексема «фінал» не належить до спортивної лексики, проте вживається як синонім до «фінішу» у політичному тексті.

Припинення або перерва у спорті має термінологічну назву «тайм-аут» – це «перерва в спортивній грі на вимогу команди, передбачена правилами гри» [3, Т. 5,

с. 432]. У політичній комунікації цей спортивний термін вживають на позначення перерви у політичній діяльності, напр.: *Звільнена з ув'язнення лідер партії «Батьківщина» Юлія Тимошенко прийняла мудре рішення – взяла політичний тайм-аут, щоб зрозуміти настрої українського суспільства та намітити подальшу стратегію дій* (Преса України. 25.02.2014). Політичний тайм-аут також передбачений правилами політичної гри, цю лексему вживають як політичну метафору, проте стрижневе значення зберігається.

Крім позначень хронологічних меж політичної комунікації – початку, кінця та перерви, вживають номінації на позначення проміжків політичних перегонів або діяльності. Це номінації, що мають значення інтервалів, стадій спортивних змагань, напр., *тайм, тур, сет, етап* тощо. В аналізованому матеріалі частотним є використання лексеми «тур» у значенні «етап якої-небудь гри, якогось змагання, конкурсу, що становить окрему їх частину // етап розвитку якої-небудь події, окрема дія або захід як частина чого-небудь» [3, Т. 10, с. 323]. Саме в такому значенні лексему «тур» вживають на позначення етапів виборчої кампанії, напр.: *«Перемога Петра Порошенка вже у першому турі засвідчить єдність українського народу, сприятиме суспільній згоді і торуватиме шлях до європейського майбутнього України», – йдеться у зверненні* (УНІАН. 30.04.2014). Отже, у політичній комунікації політичній метафори загального характеру ґрунтуються на спортивній термінології на позначення хронологічних проміжків спортивних змагань – це назви початку, завершення, перерви та етапів політичних перегонів (в аналізованому матеріалі 16%).

Тематична підгрупа «**номінації суб'єктів спортивних змагань**» загальної спортивної лексики охоплює номінації політичних гравців, тому переважають найменування учасників командних видів спорту та спортивних ігор. Проте семантичного зв'язку з конкретними видами спорту тут не зафіксовано, тому уналежнюємо цю підгрупу до загальної спортивної лексики.

Насамперед потрібно зазначити поширення в політичному дискурсі термінологічної сполуки «політичні гравці», що активно використовують сучасні ЗМІ для коментування політичної ситуації в країні, напр.: *«Під час дискусії була висловлена підтримка української територіальної цілісності і суверенітету. Рада вважає важливим стриманість всіх політичних гравців в Україні і закликав до політичного діалогу», – сказала литовський дипломат* (Дзеркало тижня, 2014, 1 березня). А. П. Чудінов стверджує, що вживання «у політичному мовленні метафори гри переважно має негативний прагматичний потенціал: вважають, що політичний діяч, який поважає себе, свою справу та оточуючих, має бути щирим» [4, с. 124]. Найменування суб'єктів спортивних змагань і спортивних ігор поширене в політичних текстах, де їх називають «політичними гравцями» або «учасниками політичної гри», напр.: *Це не означає, що всі українські країні праві політичні гравці є підробкою* (Критика. 10.04.2014).

На позначення групи політичних гравців або сукупності політиків зі спільними політичними поглядами використовують поняття «команда», що вживають як спортивний термін для найменування учасників командних спортивних ігор – футболу, баскетболу, волейболу тощо, напр.: *«Це провокація з метою дискредитувати Верховну Раду автономії, позбавити її легітимності. На жаль, ця провокація організована і підтримана макіївською командою в кримському уряді, яка заради збереження влади готова пожертвувати суспільно-політичною стабільністю на півострові», – цитує Константинова прес-центр ВР Криму* (ВВС Україна 26.02.2014). Інтерес українських політиків до командних видів змагань зумовлює

активне використання таких збірних номінацій, як «команда» та «збірна», напр.: *Новостворений Кабмін може починати виводити країну з кризи хоч завтра. Можливо, в ньому недостатньо зірок, які забивають під будь-яким кутом, але зрештою гру роблять не зірки, а спрацьована команда* (Українська правда. 23.02.2013). Номінації суб'єктів спортивних змагань, вжиті як політичні метафори становлять нечисленну групу в проаналізованому матеріалі (9%).

У політичній комунікації, крім загальної спортивної лексики, вживають спортивні терміни, пов'язані з конкретними видами спорту – як назви видів спорту, так і понять, пов'язаних з окремими видами спорту. Загальна кількість таких лексем становить 75% у проаналізованому матеріалі. Ми поділили їх на підгрупи за належністю до сфери спортивних змагань або ігор.

Найбільша підгрупа – це **футбольна лексика** (34 %). Сюди насамперед належить вживання назви виду спорту – футболу, напр.: *«Йому, як нікому іншому, повинно бути відомо, що український політичний футбол у виконанні команди Януковича відбувається за іншими правилами»*, – сказав Соболев (Форум. 18.02.2010). Метафори, побудовані на використанні футбольної термінології, настільки поширені, що журналісти навіть створюють цілісні тексти на підставі аналогії політики і футболу, напр.: *Замість того щоб тренуватись, займатись законотворчістю, ВР чубиться, з'ясовуючи, хто ж буде головним тренером – прем'єр-міністром. Народ-уболівальник незадоволений. Він сидить на трибунах голодний, а матч все не починається. Власник команди – президент – професійним рівнем гравців не переймається. Схоже, він махнув на всіх рукою і думає лише про те, як заробити на ній побільше грошей, а потім вигідно продати. Наявний склад команди знає про політичний футбол небагато. Їм сказали, що по м'ячу треба бити, а правила не з'ясували, от і виходить, що б'ють вони у ті ворота, що ближче, часто попадаючи у свої* (2000. 30.06.2006). Наслідком такого широко вжитку метафори футболу в політичній комунікації є наявність похідних слів: *Одна за одною країни відфутболюють экс-співробітника ЦРУ Едварда Сноудена, який просить про політичний притулок внаслідок шпигунського скандалу* (Європ. 23.07.2013). Такі лексеми вже не належать до сфери футболу, вони сприймаються як метафоричні утворення і можуть вживатися як у політичній комунікації, так і в звичайному побутовому спілкуванні. Проте саме футбольна лексика належить до домінуючих груп у політичному дискурсі.

Це зумовлює й активне використання футбольної термінології, що позначає стадії футбольної гри, гравців, окремі дії та ситуації тощо. Так, місцем проведення футбольних матчів є футбольне поле. Метафору поля як простору для політичної гри активно вживають у політичній комунікації, напр.: *Віктор Янукович вирішив свою головну політичну проблему – на його електоральному полі так і не з'явилося жодної йому альтернативи. І він добре розуміє: яким би не був його рейтинг, виборець Сходу та Півдня, прийшовши на дільницю в першому турі, змушений буде голосувати за нього, бо всі інші кандидати видаватимуться йому ідеологічно чужими* (Українська правда. 4.07.2013). У зв'язку з цим поширені такі термінологічні сполуки, як «політичне поле», «електоральне поле», а також протиставлення «своє поле» / «чуже поле», напр.: *Відповідаючи на запитання журналістів, щодо результатів першого туру голосування, Прем'єр-міністр зауважив: «Ці результати є такими, як є. Але я б хотів сказати, що у першому турі я грав на чужому полі. А у другому – я вже буду грати на своєму, тому і результати будуть іншими»* (Урядовий портал. 1.11.2004). Найменування ігрового простору в

політичній комунікації завжди пов'язано з певними видами спорту, передусім це футбольне поле.

Серед таких спортивних термінів, як «офсайд», «плей-офф», «гол», «штанга», «штрафний удар» тощо у політиці активно вживають метафори на позначення порушення правил гри у футболі або найменування можливих наслідків подібних дій. Метафоризація спортивної термінології ґрунтується на спільності ігрової природи політики та футболу як ігрового виду спорту. Зважаючи на це, спортивні терміни вживають у політичному дискурсі в таких прагматичних контекстах:

– порушення правил політичної гри, для чого вживають метафори «жовта картка», «червона картка», напр.: *Причини, через які представникам парламентської опозиції було показано «жовту картку», мають стати предметом аналізу, результатом якого буде зміна форм і способів політичної роботи, а також і корпусу партійних спікерів, які доносять позиції партії до громадян* (Українська правда. 27.12.2013);

– помилкові дії політиків – «гравців» політичного процесу, вживають метафори на позначення частотних помилок у футболі «потрапити в штангу», «гра в одні ворота» тощо, напр.: *Це, з моєї точки зору, було «в штангу» для влади, хоча вона, напевно, цього не розуміє, бо цими своїми діями вона фактично зачепила той пласт «покоління незалежних» вже набагато більше, ніж це було до цього, коли вони вийшли захищати свою гідність, коли 30 листопада побили їхніх ровесників* (Голос столиці. 21.01.2014); *Європейські політики затіяли гру в одні ворота – проти української Феміди* (Закон і бізнес. 10.05.2012);

– запасний склад футбольної команди, так звана, «лава запасних», напр.: *Однак «лава запасних» у Януковича досить обмежена. Зазвичай, він вдається до методу ротації чи рокіровки: людину з одного місця пересувають на інше. Знайти абсолютно нових людей не так просто* (Радіо Свобода 27.12.2013); *Лави запасних не просто коротка – вона порожня. Причому, в усіх діючих політичних сил з Партією регіонів включно* (Ріо. 17.01.2012).

Використання термінології **легкої атлетика** здебільшого пов'язано з біговими видами спорту, що зумовлено ототожнення політичних перегонів із забігом на певні, зокрема великі відстані, тому використовують поняття «марафон», «забіг», «естафета».

Частотним є порівняння виборчих перегонів із марафоном. Марафон – це «змагання з бігу на велику дистанцію (понад 40 км); марафонський біг» [3, Т. 6, с. 693]. У політичній комунікації лексему «марафон» вживають на позначення тривалих політичних дій або процесів, напр.: *Перший політичний блок. Старт передвиборчого марафону* (Всеукраїнська експертна мережа. 26.07.2007). Передвиборчі перегони часто асоціюються з марафоном: ця метафора вказує на важкість і тривалість політичних подій.

При цьому учасників політичних перегонів здебільшого називають «спринтерами», тобто бігунами на короткі дистанції. Спринтер – це «бігун, плавець і т. ін. на коротку дистанцію» [3, Т. 9, С. 598]. Маємо своєрідний семантичний парадокс: з одного боку, політичній події сприймаються як марафон, тобто довгі дистанції, а з іншого боку – учасники таких марафонів є спринтерами, тобто не можуть витримати біг на довгі дистанції. У цьому, власне, і полягає причини невдалої участі деяких політиків у передвиборчих перегонах, напр.: *«Я не один раз заявляв, що Юлія Володимирівна Тимошенко – це політичний спринтер. На короткій дистанції вона діє рішуче і жорстко, на довгій – губиться в штурмі соціально-економічних хвиль! В команді Уряду Тимошенко немає жодного марафонця, який би не міг роз-*

ставити економічні цілі хоча б на 5-10 років», – вважає Станіслав Ніколаєнко (Тиждень. 3.03.2010). Порівняння політиків зі спринтерами, а не зі стаєрами характеризує стан сучасної політичної комунікації, який є комфортним лише для «коротких забігів»: **Спринтери** – адміністрація президента, кабмін, керівництво ВРУ та фракцій партій у парламентів – ніби заснули на старті або займаються бігом на місці, у той час як годинник судді вже давно відмотує хвилину за хвилиною (Українська правда. 05.09.2013). Отже, серед номінацій учасників легкоатлетичних змагань переважає «спринтер», що зумовлено специфікою української політичної комунікації.

Серед бігових легкоатлетичних видів до творення спортивної метафори залучено й номінацію «естафета», напр.: *На старт! Увага! Марш! Нова політична естафета! Яким буде новий політичний сезон і чого від нього чекати?* (Голос столиці. 1.04.2014). Лексема «естафета» має два значення: «1. заст. Гінці, звичайно вершники, які, змінюючи один одного, передають термінове повідомлення; // Термінове повідомлення, доставлене таким способом. 2. Вид командних змагань з бігу, плавання і т. ін., у якому члени команди передають на визначених етапах з рук в руки паличку, поки останній не доставить її до фінішу» [3, Т. 2, с. 488]. У політичному дискурсі актуалізовано друге значення слова, при цьому його переважно поєднано з ад'єктивом «політичний», напр.: **Політична естафета** по-українськи: *п'ятивідсотковий бар'єр, Сергій Львовичкін – прем'єр?* (Волинська правда 24.10.2011). При цьому мають на увазі передачу повноважень від одного політика до іншого, тобто політичну метафору утворено на підставі спільності механізму дії і процесу. Отже, легкоатлетична спортивна лексика становить у нашому матеріалі 8 % і здебільшого пов'язана з біговими видами спорту.

Лексика **боксу** почала широко використовуватися в політичній комунікації у зв'язку з тим, що в українській політиці з'явився новий діяч – колишній боксер В. Кличко, який очолює власну політичну силу «УДАР» та балотується на пост мера Києва. Так, українські ЗМІ часто вживають політичні метафори спортивної семантики, коли йдеться про діяльність В. Кличка, напр.: *Лідер партії УДАР, чемпіон світу в суперважкій вазі за версією WBC Віталій Кличко впевнений, що нинішнього президента Віктора Януковича на виборах в 2015 році чекає «політичний нокаут».* Сам Кличко дає зрозуміти, що не збирається відступати від своїх президентських амбіцій. *«Ми зробимо все для того, щоб в 2015 році під час президентських виборів президент Янукович був відправлений у нокаут. І нокаутом буде завершення його політичної діяльності», – заявив політик в ефірі української служби «Радіо Свобода», повідомляє прес-служба партії УДАР* (Голос столиці. 14.11.2013). Під час спортивної кар'єри В. Кличко здебільшого завершував свої боксерські поєдинки нокаутами, що і дало підстави для порівняння його спортивної і політичної кар'єри.

Саме лексема «нокаут» є найпоширенішою серед боксерської термінології в політичній комунікації. Тлумачний словник фіксує обмеження функціонування лексеми спортивною сферою вжитку: «Нокаут – спорт. Стан боксера під час бою, коли він після удару супротивника падає, протягом 10 секунд не може звестися на ноги, щоб продовжувати бій, і вважається переможеним» [3, Т. 5, с. 440]. Утворення метафори «політичний нокаут» також пов'язано з назвою політичної сили В. Кличка, тому його ідейні опоненти намагаються вжити лексеми для характеристики позиції боксера в політиці: *«Не встиг Віталій Кличко відновитися після політичного нокауту, у який, на думку політологів, його відправив Арсеній Яценюк поправкою до закону, що «перекриває кисень» на шляху балотування в президенти,*

як другого «**нокаутуючого удару**» завдав ще один його конкурент з опозиційного табору – Олег Тягнибок: на будівлі Київської міської ради був вивішений портрет Бандери (ФорУМ. 15.01.2014). Терміни «нокаут» і «нокаутуючий удар» характерні для політичних текстів, де йдеться про діяльність В. Кличка та його партії.

З боксерської термінології в політичній комунікації застосовують й іншу лексику, зокрема номінації суб'єктів на боксерському рингу, напр.: *На боці Тягнибока – його зручність для влади. Він – просто мрія Януковича як спаринг-партнер, єдиний з опозиційних кандидатів, хто у випадку виходу в другий тур програє Януковичу* (Українська правда. 4.07.2013). При цьому номінації суб'єктів вжито щодо різних політиків, безвідносно до політичних партій та професійної діяльності.

Також у політичній комунікації використовують поняття «удар нижче пояса», що вважають забороненим прийомом у боксі. У політичному дискурсі цю метафору вживають на позначення порушень правил політичної гри, напр.: *«Сьогодні Віталію Кличку не позаздриш. Арсеній Петрович може пити шампанське – його політичний удар нижче пояса легенді українського боксу, який зник боротися чесно, досяг мети. Кличко в політичному нокауті, а пан Яценюк торжествує», – резюмував «регіонал»* (Українська правда. 13.01.2014). Порушення правил у політичній грі є поширеним і відповідно частотні подібні номінації.

До останньої ЛСГ політичних метафор, поширених у політичній комунікації, належать найменування спортивного простору для проведення боксерських поєдинків – рингу, напр.: *Кличко готовий поміняти спортивний ринг на політичний* (Українська правда. 17.12.2011); *Всі кандидати в президенти України сьогодні взнали своїх противників в політичному рингу під час дебатів* (День. 24.04.2014). Номінації простору частотні в спортивній термінології різних галузей.

Отже, лексика боксу становить в аналізованому матеріалі 11 % від загальної кількості лексем. У цій підгрупі виокремлено номінації спортивних прийомів, результативної частини поєдинків, назви учасників боксерських поєдинків та простору проведення змагань.

Єдиний інтелектуальний вид спорту, термінологія якого використовується в політичній комунікації, – це **шахи**. Однак семантичне поле шахових термінів обмежено. Насамперед це найменування результатів шахових партій, які завершуються матом чи матом, як називається перемога одного з учасників шахових змагань. Обидві лексеми мають закріплене у словнику термінологічне значення: «Мат. – спорт. 1. Положення в шаховій партії, при якому король, що перебуває під ударом фігури супротивника, не може захиститися, і партія вважається програною. 2. кому, чому, перен., розм. Безнадійне, безвихідне становище, кінець» [3, Т. 4, с. 644]. Переносне значення і використовують у політичному дискурсі, напр.: *«Політичний мат, в якому ми знаходимося протягом тривалого часу, може перейти в політичний мат», – наголосив Яценюк* (Українська правда. 15.09.2008); *Є ситуативна більшість, але всі політичні гравці на політичній шаховій карті перебувають у стані мата – мат не можуть поставити ані білі, ані чорні* (Голос України. 10.07.2008). Пат на відміну від мату має таке значення: «Положення в шаховій грі, при якому гравець не може зробити чергового ходу, не підставивши під удар свого короля, і при якому партія вважається нічиєю» [3, Т. 6, с. 92]. У політичній комунікації і пат, і мат розглядають як метафори, вжиті на позначення політичного програшу.

Крім цих термінів, активно вживають і вираз «хід конем», напр.: *У Луганську влада вирішила заборонити проведення всіх масових акцій. Такий «хід конем» вони вирішили зробити після того, як отримали багато заявок на проведення акцій,*

їдеться в сюжеті (ТСН. 27.11. 2013); *Черговий хід конем від парламенту* (Лівий берег. 9.11.2012). У шаховій грі «зробити хід конем» значить пересунути певну фігуру певним способом, різко відмінним від руху всіх інших. Річ у тому, що у шахах кінь ходить по ламаній лінії, що ускладнює спостереження за ним, робить його удари важче передбачуваними і несподіваними, як би «підступними». Саме ця особливість і дала спеціальному вираженню можливість одержати вторинне, переносне значення. Воно стало позначати хитро, може бути, навіть із деяким відтінком підступництва задуманий випад, удар, обхідний маневр у якій-небудь боротьбі. Таке тлумачення дає підстави для відповідного вживання фразеологічного зрощення в політичній комунікації. Отже, загальна кількість шахових термінів і фразеологізмів становить в аналізованому матеріалі 10 %.

Екстремальні види спорту набувають в Україні все більше популярності. А політична гра завжди асоціювалася з небезпекою і непередбачуваним результатом, тому не випадковим є і вживання відповідної лексики в політичному дискурсі, хоч і достатньо обмежено (5%). Насамперед це лексика, пов'язана зі стрибками з парашуту: *Президент України видається людиною, яка ніби вистригнула з парашутом із літака й довго не смикає за шворку, насолоджуючись викидами адреналіну. Ціла країна чекає, коли парашут розкриється й куди приземлиться керівник держави. Захопившись видовищем, ми забули про головне: стрибок настільки затягся, що, коли парашут розкриється, гарантові він не допоможе. Янукович перехитрив самого себе* (Тиждень. 14.11.2013). тут наведено різні лексеми з термінології парашутного спорту: *парашут, затяжний стрибок, смикати за шворку* тощо. Ці терміни вживають під час характеристики серйозних політичних подій та ризикованих кроків відомих політиків, напр.: *Затяжний стрибок президента. Чому зволікає Янукович?* (Тиждень. 14.11.2012). Проте інші лексеми зі сфери парашутного спорту не використані в аналізованому матеріалі.

Поодинокі випадки й вживання спортивних термінів з інших екстремальних видів спорту, при цьому це переважно номінації видів спорту, напр.: *Чому мер відмовився від новорічної ялинки, або політичний серфінг по-Івано-Франківськи* (Версії. 12.12.2013); *Майдан – це також спробі різкого джампінгу в інший вимір життя, де більшості явищ, з якими ми вже зжились, могло би бути повернено їх первісні назви, і де б компроміси зі злом стали значно болючішою практикою, ніж досі* (Українська правда. 2.04.2014) тощо.

Вважаємо, що термінологія екстремальних видів спорту лише буде поповнювати політичну лексику і політичну метафору через те, що подібність за рівнем ризику між спортом і політикою стає все сильнішою.

Крім наведених лексем, у політичній комунікації ми зафіксували лексику, що вживається в різних спортивних галузях на позначення певних дій, етапів або знарядь змагань, напр., *стрибок, бар'єр, перемога, результат* і под., напр.: *У новому законопроекті, який пропонується для розгляду ВР, закладено 5-відсотковий прохідний бар'єр для політичних партій* (Українська правда. 10.05.2011); *Ми здійснили стрибок з царства необхідності у царство свободи* (Тиждень. 25.02.2014); *Впевнена перемога опозиція на майбутніх київських виборах може стати каталізатором змін влади в країні* (Лівий берег. 28.12.2012). Таких лексем зафіксовано 7% в аналізованому матеріалі. Така лексика вказує на конкретні спортивні процеси і результати й може бути вжита в різних спортивних галузях, тому поширена і в політичних метафорах.

Отже, політичні процеси в Україні значною мірою орієнтовані на політичні змагання, що є складником виборчих перегонів та політичної агітації. Через це

в рекламних і мас-медійних текстах політичної проблематики використовують вербальні маркери агональності, що актуалізують змагальний характер політичної комунікації. До таких маркерів належить спортивна термінологія і загальна спортивна лексика. Порівняння політики зі спортом є частотним на шпальтах сучасних видань та Інтернет-джерел, тому термінологічні сполуки «політична гра», «правила гри», «політичні гравці» підкреслюють не лише ігровий характер політичної комунікації, а й її агональність.

Література

1. Кириллова Ю. Н. Концептуальная сфера «спорт» как источник метафорической экспансии (на материале немецких печатных СМИ) / Ю. Н. Кириллова // Мир науки, культуры, образования : научный журнал. 2010.6. – № 6 (25). – С. 52–56.
2. Кондратенко Н. Український політичний дискурс : текстуалізація реальності / Кондратенко Н. В. – Одеса : Чорномор'я, 2007. – 156 с.
3. Словник української мови в 11 томах. – Т. 1–11. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
4. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале : когнитивное исследование политической метафоры (1991 – 2000) : [монография] / А. П. Чудинов. – Екатеринбург : УрГПУ, 2003. – 238 с.

Кондратенко Н. В.

ТЕМАТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ СПОРТИВНОЙ ЛЕКСИКИ В УКРАИНСКОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ

Статья содержит анализ спортивной лексики и спортивной метафоры, функционирующей в украинском политическом дискурсе. Представлена типология тематических групп спортивной лексики в политической коммуникации. Осуществлен анализ семантического наполнения и функциональной нагрузки спортивной лексики в политическом дискурсе.

Ключевые слова: политическая коммуникация, политическая метафора, политический дискурс.

Kondratenko N. V.

THEMATIC GROUPS UKRAINIAN SPORTS VOCABULARY IN POLITICAL COMMUNICATION

This article contains an analysis of the vocabulary of sports and sport metaphors functioning in Ukrainian political discourse. Presents a typology of sports metaphors in political communication on the thematic groups, semantic content and functional loading sports vocabulary in political discourse.

Key words: political communication, political metaphor, the political discourse.

УДК 007 : 304 : 001

Г. Я. Полещук

Київський національний університет культури і мистецтв,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри видавничої справи та мережових видань
Інституту журналістики та міжнародних відносин

**ЗАСОБИ ПСИХОЛОГІЗМУ ПИСЬМОВОГО МОВЛЕННЯ
МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО**

У статті автор розглядає проблему використання у творах Миколи Вінграновського засобів психологізму. Дослідниця доходить висновків про те, що письменник психологічно точно унаочнив особливості чоловічої і жіночої психології, творчого процесу, виникнення бойового трансу, психіки дітей різної вікової категорії, а також приділив особливу увагу відтворенню емоційних станів представників флори і фауни.

Ключові слова: засоби психології, Микола Вінграновський, прозові твори, чоловічі засоби, жіночі засоби.

Проблема дослідження

Посилений інтерес науковців до проблем психологізму й психологічного аналізу обумовлює необхідність осмислення історії й теорії питання, ґрунтовного аналізу творів «під кутом зору традицій і новаторства в плані психологізму й психологічного аналізу» [5, с. 4].

На відміну від збірника «Радянська література і світовий літературний процес. Зображення людини», праць З. С. Голубевої («Нові грані жанру: Сучасний український радянський роман»), В. В. Тимофєєвої («Шляхи художнього дослідження особистості»), у яких частково аналізуються проблеми психологізму, у колективній праці «Проблеми психологізму в радянській літературі», монографіях Л. О. Гінзбург («Про психологічну прозу»), В. В. Компанійця («Художній психологізм у радянській літературі (1920-і роки)»), М. П. Кодака «Психологізм соціальної прози», А. Б. Єсіна «Психологізм в оповідному творі (до поставлення проблеми)» простежується нова тенденція у вивченні художнього психологізму – перехід від висвітлення окремих аспектів психологізму у творчості того чи іншого письменника (М. П. Пивоваров «Майстерність психологічного аналізу», М. Б. Храпченко «Лев Толстой як художник», С. Є. Шагалов «Художній світ І.С. Тургенева») до обґрунтування теоретичних питань і розкриття специфіки психологізму як у літературному процесі в цілому, так і в літературі певного етапу.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні засобів психологізму мовлення Миколи Вінграновського.

Хід дослідження

Особливу увагу науковці приділяють з'ясуванню дефініцій «психологізм» і «психологічний аналіз». А. Іезуїтов визначав психологізм як родову ознаку літератури, результат художньої творчості й вираження авторської та соціальної психології, як свідомий естетичний принцип. А. Б. Єсін наголошував на необхідності

розмежування психологічного зображення як родової ознаки літератури й психологізму, як естетичного принципу створення образу персонажа, а також однозначного вживання терміна «психологізм».

В. В. Компанієць, трактуючи у своїй праці «Художній психологізм у радянській літературі (1920-і роки)» психологізм як родову ознаку мистецтва слова, а психологічний аналіз як свідомий естетичний принцип відображення людини, вважає за доцільне розмежовувати поняття «психологізм» і «психологічний аналіз». М. П. Кодак визначає психологізм як домінуючий естетичний принцип зображення людини, а в психологічному аналізі вбачає метод образно-логічного осягнення соціально-психологічної суті людини в художній творчості. Ю. А. Андреев вважав, що психологізм і психологічний аналіз є засобами реалістичного відображення. С.Г. Бочаров формулює психологічний аналіз як специфічний спосіб художнього відображення людини, розкриття характеру. На думку С. Є. Шаталова, психологізм – спосіб розкриття характеру в процесах внутрішнього життя героїв. Н. І. Гноєва визначила психологізм «як своєрідний естетичний принцип зображення людини, вираження індивідуальної й суспільної психології, а психологічний аналіз як специфічний спосіб розкриття людського характеру, внутрішнього світу людини».

Особливу увагу науковці приділяють дослідженню типології психологізму. Так, М. Б. Храпченко в праці «Лев Толстой як художник», ґрунтовно дослідивши своєрідність творчого методу письменника, визначив чотири принципи розкриття внутрішнього світу людини: 1) динамічний, суть якого полягає в нерозривній єдності лаконічної характеристики переживань героїв із динамічним розвитком сюжету; 2) типологічний, згідно з яким психологія розкривається через висвітлення соціально-побутового середовища; 3) аналітичний, у якому поєднується відтворення психології героїв через вчинки та дії з аналізом думок і почуттів; 4) «діалектика душі», тобто розкриття динаміки внутрішнього життя людини. М. П. Кодак у праці «Психологізм соціальної прози» визначив діалектико-синтетичний, аналітико-інтроспективний, філософсько-епічний, соціально-філософський, соціальний різновиди психологізму. В. В. Фащенко, дослідивши сучасну прозу, окреслив оповідний і експресивний типи психологізму. Проаналізувавши багато наукових праць, Н. І. Гноєва у своїй статті «Художній психологізм як об'єкт літературознавчого дослідження» перерахувала засоби психологічного аналізу: психофізичний, психологічний, психофізіологічний паралелізм, самоаналіз, прямі авторські роздуми, жести, учинки, монолог, ситуація катаклізмів, психічний стан, діалог, інтроспекція, портрет, роздуми, ліричні відступи, інтер'єр, біографічні передісторії, вибір, роль внутрішніх протиріч у духовній еволюції героя, вплив дії на зміни в душі людини.

Беручи за основу твердження Ю. І. Коваліва про те, що психологізм – «передавання художніми засобами внутрішнього світу персонажа, його думок, переживань, зумовлених зовнішніми і внутрішніми чинниками [8, с. 292]», й урахувавши думку А. Б. Єсіна, який вважав проблематику, «найбільш активний вирішальний бік художнього змісту [61, с. 23]», визначальним фактором особливостей репрезентації внутрішнього стану персонажа, тобто вибору форм (пряма, непряма, сумарно-позначальна) і засобів психологізації, з'ясуємо особливості психологізму оповідань, повістей, кіносценаріїв М. С. Вінграновського.

Осмилюючи у своїх творах війну як кризову форму буття й використовуючи для цього різні форми психологізму, М. С. Вінграновський особливу увагу зосередив на внутрішніх станах персонажів, які перебували в психотравмуючих ситуаціях.

У творах «Кінь на вечірній зорі», «Первінка» джерелом образів і ситуацій яких є сприйняті й художньо осмислені письменником воєнні реалії, М. С. Вінграновському вдалося з максимальною психологічною достовірністю репрезентувати емоційні стани дітей-персонажів, які стали свідками трагічних подій воєнного лихоліття.

У повісті «Первінка» динаміка емоційних станів (від астеничних (тривога, страх) до стеничних (радість, щастя)) Миколки зумовлена хронотопом дороги, що у творі експлікується в системі двох опозиційних знаків: дому (денотує «дім-фортецю») і світу (небезпечне місце), а також демобілізацією батька, після якої в головного персонажа з'явилися впевненість у майбутньому («Батько з мамою і хату викриють [2, с. 157]»), душевна рівновага й бажання зупинити час, яке у творі має імпліцитне вираження («І Собака хай не росте [2, с. 157]»). Сугестуючи приблизний вік («На цю осінь до школи [2, с. 133]») головного персонажа й частково увиразнюючи його за допомогою морфемної структури антропоніма Миколка, М. С. Вінграновський знову акцентує увагу на суттєвій різниці між фізичним і психологічним віком головного персонажа. Реалізуючи функції дорослої людини, Миколка не тільки усвідомлює відповідальність перед родиною, а й сумлінно виконує свої обов'язки. Під час небезпечної подорожі причинами його астеничних емоцій, що у творі репрезентуються завдяки жестовій конкретизації («лапнув себе за груди [2, с. 132]»), фізіологічній реакції організму («Миколка похолов [2, с. 135]»; «по Миколчиній спині сипонуло морозом» [2, с. 138]), виразу очей («сухим нервовим поглядом він придивлявся» [2, с. 131], «пильно почав придивлятися» [2, с. 138]), особливостям пересування («навшпиньки підійшов» [2, с. 138]), була не загроза власній безпеці, а усвідомлення важливості своєї місії й хвилювання за долю рідних.

Особливу увагу М. С. Вінграновський приділив зображенню психологічного стану хлопчика в епізоді з листоношею Василюю, яка під час війни приносила похоронки. Внутрішня напруженість хлопчика, увиразнена переважно контамінацією рухів і виразу очей («тривожно озирався на двері та вікна, де лежала мати» [2, с. 145], «злякано позирав» [2, с. 145], «злякано оглянувся» [2, с. 146]), голосом («гостро скрикнув» [2, с. 145], «прошепотів» [2, с. 146]), а також програванням очікуваної ситуації («Миколка чекав, Миколка вже приготувався, що ось тітка Василюя підійде, мовчки постоїть, вийме із сумки похоронку і тяжко скаже: «Нема вже в тебе, синочку, батька» [2, с. 146]), драматизується спочатку очікувальним мовчанням жінок і дітей, а потім їхнім голосінням.

Важливу роль в оприявненні емоційних станів хлопчика і його думок виконує у творі невластива пряма мова, переважно репрезентована риторичними питаннями, уривчастим синтаксисом, повторами. Психологічно точно змодельована реакція голодного хлопчика на запах ковбаси, якої він ніколи у своєму житті не їв. Так, Миколка спочатку «остовпів» [2, с. 134], що є звичайною фізіологічною реакцією на здивування, яке через деякий час трансформувалося в зацікавленість, потім у нього «потекла під щоками слина» [2, с. 134], виникло миттєве абстрагування від усього, що не стосується предмета уваги («не стало ні духів, ні корів, ні базару від запаху того кілечка» [2, с. 134]), і, як результат, з'явилося бажання і вдень, і вночі їсти ковбасу, оформлене внутрішнім монологом. Контрастним за емоційною реакцією («Таким щасливим Миколка ще не був ніколи – тонке дзюркотіння молока сповняло його душу небесною мелодією» [2, с. 145]) є епізод слухання «голосу молока» [2, с. 145] Первінки.

Незважаючи на передчасне дорослішання, Миколка все ж залишається дитиною з анімістичним світосприйняттям, здатністю до фантазування («А над садом

у синьому небі цвіли білі молоді хмари. Миколка зіперся на граблі і пішов очима до них, до їхніх білих і чистих облич... Он мати стоїть з братом і сестричкою на руках. А це ось він сам Миколка, веде Первінку степом з базару в село додому. Ось дід Рятушняк шкандибає... [2, с.150]»), еклуофобією (страхом темряви – «А тут звечоріло просто на очах, і почало ввижатися, наче у покинутих німецьких танках і машинах хтось є [2, с.137]»).

У повісті «Первінка» динаміка («Іще до вечора усі тітки з їхнього кутка були мовчазні, печальні, згорблені. Але варто їм було почути, побачити і заносити пшеницю, як де взялися у них сили і ноги: забігали, заговорили, засміялися дівчатка, здавалося навіть, що їй горе повеселішало на обличчях вдів [2, с.154]»; «дід Рятушняк ще важче став припадати на ногу [2, с.152]» – «як молодий, побіг до села [2, 154]») психічних станів другорядних й епізодичних персонажів репрезентується контрастністю емоцій (сум – радість), опозицією (мовчазність – комунікативність; кваліть – фізична сила), оксимороном («горе повеселішало [2, с.154]») під час перенесення пшениці, яка всю війну зберігалася в Розритій могилі.

Як і люди, тварини-персонажі, зокрема Нерик (плакав через трагічну смерть телятка) з оповідання «Бинь-бинь-бинь...», собака («голосно плакав татові в поранене обличчя [2, с. 152]») і Первінка («По її чорненькому обличчю з темно-голубого, як слива, ока теж котилась темно-голуба, як слива, сльоза... [2, с. 152]») з однойменної повісті, у вищепроаналізованих творах здатні до емпатії та виявлення почуттів.

Докладний осінній пейзаж, розташований на початку повісті «Кінь на вечірній зорі» і створений за допомогою зорових («одинокі біла цятка дорога [2, с. 93]», «чорна роззорена земля лежала на спині і мовчала дорога [2, с. 93]», «рябою латкою по ній скакала сорока, ніби комусь на згадку дорога [2, с. 93]», «покинута підвісна дорога [2, с. 93]») і звукової деталей («журавлиний клич» [2, с. 93]), увиразнення емотивною лексикою («печально [2, с. 96]», «сумно [2, с. 96]») та кольоропозначеннями («чорний [2, с. 93]», «сизий [2, с. 93]»), суголосний сумному настрою наратора, який прийшов на могилу своїх батьків. Саме осінній пейзаж рідного села, зокрема такий його елемент, як річка, образ якої одразу ж з'являється в графічно відокремленій ретроспекції, виконує у творі функцію катализатора спогадів. Із нею пов'язані важливі події дитинства наратора, зокрема невдалий досвід катання на ковзанах, присланих батьком із фронту, і спроба врятувати лисеня від загибелі. Детально змальовуючи ці епізоди, М.С. Вінграновський акцентує увагу на зміні емоційних станів (тривога – «затремтіли руки [2, с. 98]», «пересохли губи [2, с. 98]», радість – «весело відповів я [2, с. 102]», страх – «мимоволі пригнувся, зігнувся і відчув, як у роті зсохся язик [2, с. 103]») хлопчика, зумовленій динамічним пейзажем (скресання річки), який створюється градацією дієслів руху («завдвигтіло [2, с. 101]», «закришилось [2, с. 101]») і звуконаслідувальних дієслів («хряснуло [2, с. 99]», «зарипіло [2, с. 99]», «хльоснуло [2, с. 99]», «кляцнуло [2, с. 99]»). Для увиразнення внутрішньої напруги Микитки М. С. Вінграновський психологізує його сприйняття часу. Так, для хлопчика, який, вслухаючись у рух річки, утрачає надію на катання по кризі, час іноді зупиняється («...невже пішла, невже все, бо від того річного дикого похльосту, як був з піднятою над калюжею лапою, так і завмер задрипаний кіт, і горобці, як летіли, так і повисли в повітрі простертими мокрими крильцями, балакучі струмки і ті зупинилися й перестали говорити [2, с. 99]»), а іноді плине дуже повільно («Вітька Блоха нестерпно довго розв'язував зубами на мотузці гудза [2, с. 98]», «...здається, що хлопці несуть мене занадто повільно [2, с. 101]»). Побачивши лисеня на крижині, Микитка одразу забув про свої ковзани

і, незважаючи на небезпеку, кинувся його рятувати. Потрапивши в екстремальну ситуацію, провісницею якої була поступова динамізація пейзажу, безпосередньо пов'язана зі зміною темпоритму нарації, хлопчик поводить себе як дорослий чоловік. Після аналізу ситуації, драматизм якої увиразнюється градацією дієслів руху та відповідною кольорово-звуковою орнаментациєю («чорно-бура крижина [2, с. 104]», «коричневе місиво [2, с. 105]», «реве, тріщить [2, с. 103]»), він намагається самотужки знайти вихід зі скрутного становища.

Особливу увагу М. С. Вінграновський звертає на розкриття психологічних станів дітей, які виникли в результаті зіткнення з воєнною дійсністю. Свідченням неможливості повної адаптації дитячої психіки до жахливих реалій воєнного часу став епізод із баштою від танка. Різні психічні реакції дітей на її появу унаочнюються завдяки діям («... сестра і брат, а з ними й Пуп... кинулися тікати [2, с. 103]»), інтонаційному оформленню прямої мови («Німці, німці ідуть, – кричала сестра, захлиналася ревом. – Мамо! [2, с. 103]»), рухам («... мимоволі пригнувся, зігнувся, відчув, як у роті зсохся язик [2, с. 103]»). Наслідком побаченого та пережитого (голод) стала сюрреалістична образність сну Микитки («Худі і голі сидять Блоха і Пуп і жовтими конячими зубами обгризають з гілок вишневий глей. Над нами з воронячими дзьобами, крильми летять і каркають танки [2, с. 110]»), яка свідчить про максимальну чутливість його душі до жахливих реалій воєнної дійсності. Невипадковим у сновидінні є виникнення образу ворона-танка, оскільки ворон, за народними уявленнями, вважався символом смерті, нещастя, носіями яких у реальному житті були танки.

Потужною психологічністю також пройняті епізоди нічної подорожі Микитки й матері в Голованівськ і зустріч зі здичавілим конем. У них і в проаналізованих вище епізодах не тільки домінує зображення страху, а й продемонстровано такі психічні стани наляканих персонажів, як ажитація («... всі кинулися притьма тікати очеретом під гору [2, с. 101]») і ступор («руки мої, як і мої черевки, зробилися дерев'яні [2, с. 99]», «шмайсер» аж залип у моїх руках [2, с. 117]). М. С. Вінграновський у повісті «Кінь на вечірній зорі» завдяки автодієгетичній нарації більш наочно, використовуючи діалогізований монолог («На кого ж я наступив? Заець? Не заець. Він би почув мене здалеку. Заець спить чутко. Вовк? І не вовк. Вовк відкусив би ногу. Птиця? Птиця би полетіла... Тоді хто? [2, с. 108]»), продемонстрував такі особливості дитячої психіки, як еклуофобію та схильність до фантазування («Видно, будяки воювали вночі, і тепер, коли він виводив у степ своє будякове військо – якраз ми з матір'ю йшли... [2, с. 108]»).

Контрастними за емоційним забарвленням є останні епізоди повісті, у яких за допомогою зовнішніх проявів радості («Людей – море, і всі наче найрідніші родичі: обнімаються, цілуються, плачуть, і всі якісь наче відмолоділи, і наче світяться [2, с. 129]») відтворено реакцію персонажів на перемогу у Великій Вітчизняній війні.

Прикметним є те, що в повісті «Кінь на вечірній зорі» М. С. Вінграновський психологічно достовірно продемонстрував особливості міжособистісного спілкування хлопчиків із їхнім прагненням лідерства, першими ревнощами (любовний трикутник – Микитка-Галя-Пуп), нерозважливостю (татування), прагненням ризикувати (епізод із німецькими авіабомбами). Підкреслюючи невимуженість їхнього спілкування, М. С. Вінграновський використовує прізвиська (явище антропомічної синонімії), тлумачення яких дозволяє простежити особливості асоціативного мислення дітей. Так, Блохою Вітька Осадчий був названий за вміння ставати на руки й ходити на них, а Пупом Михайло Варецький – за його анатомічну особливість, зокрема великий пуп. Лише прізвисько головного персонажа (Ліс Микитка)

у творі залишилося без пояснення. Однак завдяки існуючому в українській літературі варіативному аналогу (І. Я. Франко «Лис Микита»), опосередкованій характеристиці («Хитрий який! Біжи сам», – сказав мені Пуп [2, с. 126]») оприявнюється логіка цього найменування.

Художньо осмислюючи в «повісті-феєрії» (жанрова авторська дефініція) «Президент» тему війни, зокрема національно-визвольної боротьби африканського народу, М. С. Вінграновський акцентує увагу не на батальних сценах, а внутрішньому стані персонажів і наслідках психотравмуючих ситуацій. Використовуючи у творі апоіопезу, експресивні діалоги, відповідні синтаксичні конструкції, зокрема односкладні, двоскладні прості речення із мінімальною кількістю другорядних членів речення, а також антитезу, що репрезентується динамікою темпоритму (напружений – спокійний), відповідним звуковим (кулеметні черги, крики, плач, зойки – музика, пісні), образним (діти, вимазані кров'ю батьків, палаюче небо, танки, негри зі списами, вогонь, жінка з дитиною та сокирою – закохані, відпочиваючі на пляжі, зоряне небо) оформленням, М. С. Вінграновський не тільки відтворив емоційно напружену мілітаристичну атмосферу, а й максимально увиразнив драматизм подій.

Намагаючись уникати детального зображення кривавих сцен, М. С. Вінграновський не тільки психологічно точно змальовує бойовий транс негрів-повстанців, перебування в якому дозволяє їм безстрашно кидатися зі списами й ножами на танки й солдат із кулеметами, а й художньою деталлю («... вони на якусь мить заплющують очі, ніби для молитви [4, с. 168]») демонструє особливості входження в бойовий транс завдяки «якорю». У такому ж стані знаходиться й головний персонаж твору Могула Гула, який безстрашно «падає у темні на голову битві, що клекоче під літаком [4, с. 168]», і мужньо приймає страждання (епізоди з привселюдним приниженням – вертольот, розп'яття на скелі; сім поранень) під час боротьби за незалежність свого народу.

З огляду на особливості психології жінок, яким переважно притаманні зовнішні прояви емоцій, М. С. Вінграновський намагається максимально репрезентувати динаміку емоційних станів Марії, страдницька доля якої увиразнюється за допомогою антропоніма, що апелює до однойменного Біблійного образу. Емоційний шок, у якому Марія перебувала після побачених нею кровопролиттів й арешту коханого, призвів до появи деперсоналізації, тобто психічного відчуження, для якого притаманне порушення афективної сфери свідомості, зокрема згасання емоцій. Так, знаходячись у степу поряд із генералами й полковниками, «Марія дивилася, щоб дивитися. Потім вона заплющила очі, щоб заплющити їх, і так стояла [4, с. 170]». Реперсоналізації Марії сприяв голос прив'язаного до вертольоту Могули Гули. Найбільшим репрезентантом психічних станів Марії в епізоді знування з Могули є її рухи («метнула Марія [4, с. 170]», «руки її летять до нього [4, с. 170]», «під цими колами метастеється Марія [4, с. 170]», «вона падає, б'ється в риданнях [4, с. 170]», «схоплюється, підлітає до батька, чіпляється за гудзики [4, с. 170]», «якимось тигрячим стрибком Марія відривається від землі і чіпляється за Могулу [4, с. 170]»). Ця та й інші психотравмуючі ситуації («розп'яття» Могули на скелі, псевдосмерть коханого, тривале перебування в епіцентрі воєнних дій) призвели до появи психічних відхилень, зокрема виникнення галюцинаторних видінь, образна система яких («Якби от не ці літаки. Літають і літають... Сідають зі мною вечеряти і розплітають моторами коси. Два літаки я вже видала заміж. Залишилося ще три... [4, с. 182]») детермінована подіями минулого, і неадекватної поведінки («Вона пестила і цілувала свої коліна і руки, набирала в пригоршні сонячне світло і

виливала на голову [4, с. 172–173]»). Частковому відновленню її душевної рівноваги сприяла зустріч із Могулою. У цьому епізоді М.С. Вінграновський психологічно точно продемонстрував емоційні реакції закоханих, які тривалий час не бачилися і вважали один одного померлими. Побачивши Могулу, Марія майже повністю абстрагувалася від навколишньої дійсності («Стадіон німо реве. Німо, бо Марія нічого не чує: все відбувається, як під водою [4, с. 181]») і зосередила свою увагу лише на коханому («Її очі біжать на протилежну центральну трибуну [4, с. 181]», «Очі її на тій, на центральній трибуні [4, с. 181]», «Тиха, безмовна Марія дивиться на нього [4, с. 181]»). Якщо нервування Марії унаочнюється тремтінням рук, то в Могули, стриманого («очі спокійні, тверді [4, с. 182]»), загартованого в боях чоловіка, – за допомогою градації дієслів руху («встає [4, с. 182]», «починає швидко-швидко пробиратися [4, с. 182]», «збігає [4, с. 182]», «перескакує [4, с. 182]», «пробігає [4, с. 182]»). Вимушена розлука з коханим, яка для Марії є новою психотравмою, призводить до виникнення фізичного знесилення («В аеропорту Петро і дядько Данило підтримують Марію [4, с. 190]») і повторення галюцинаторних видінь, образній системі яких притаманна варіативність.

До речі, Є. П. Гуцало, моделюючи образ Гальки (оповідання «У полях»), яка збожеволіла після звістки про смерть чоловіка, і акцентуючи увагу на її поведінці (постійно сміялася або співала, не впізнавала свого чоловіка Семена), також увиразнює драматизм подій твору, презентативним часом якого є війна, і демонструє негативні наслідки психотравмуючих ситуацій.

Увагу на художньому дослідженні жіночої екзистенції М. С. Вінграновський акцентує й у творі «Світ без війни». Марія, як і головна героїня з вищепроаналізованого твору, також потерпає від тимчасової неможливості відновити свою цілісність за допомогою з'єднання з іншим «я».

Страждання через вимушену самотність, яка у творі знайшла символічне втілення в образі тополі, і неможливість реалізувати жіночі функції («Тіло моє співає ночами. Я хочу дітей [4, с. 150]») призвели до екзистенційної розщепленості особистості Марії, наслідками чого стали емоційний антагонізм («Хто ти і навіщо – вже стільки літ я з тобою не сплю і не знаю ні радості, ні тиші, і ти жорстокий, і я ненавиджу тебе!... Візьми від мене хоч що-небудь!» – цілувала Марія Дмитра у траві [4, с. 144]») і видіння («Вона розплющила очі і побачила перед собою себе. Тільки ця вже Марія була щаслива і тиха. У білому платті, у блакитній косинці, майже торкаючись землі, вона підійшла до тополі й сказала собі прив'язаний: «Прощай. Я іду з ним. Я щаслива!»[4, с. 144]»).

Про гостру первинну потребу бути разом з іншим «я» (коханою Марією) свідчить діалогізоване видіння Дмитра Синьокрила, що є вербалізацією чоловічої (бажання реалізуватися в роботі) та жіночої (реалізація в сімейному житті) психологій. Їхня опозиційність, неодноразово увиразнена М. С. Вінграновським в експресивних діалогах між Марією і Дмитром, є важливою психологічною колізією кіносценарію, через яку закохані ніби рухаються колом (зустріч – розлука), відчуваючи полярні емоції (радість – сум). Її подолання спричинило потужний емоційний «вибух», що досяг космічних масштабів завдяки взаємному щирому оспівченню закоханих перед весіллям.

Діалогізованим монологом другорядного персонажа Градова, який опинився під магічним впливом золота, М. С. Вінграновський унаочнює людську природу з її бівалентністю, спрямованою як на творення (модус буття), так і на руйнацію (модус володіння). Його напружений психологічний стан, що спричинив деформацію свідомості («... ромашка повернула до нього голову і розрослася до розмірів

тарілки [4, с. 145]»), досягає апогею в епізоді знищення квітів, який умотивовує антропонім Градов.

Для застереження сучасників від кривавого фіналу «холодної» війни між Радянським Союзом і США М.С. Вінграновський у своєму творі психологічно точно моделює посттравматичний синдром скалічених під час Великої Вітчизняної війни ветеранів. В агресивній поведінці («Все було порубане й поламане. На підлозі сидів безногий Михайло Крук. Логвин стояв біля вікна з сокирою і плакав [4, с. 162]») осліплого Логвина й безногого Михайла Крука, які страждають від усвідомлення власної фізичної неповноцінності, вбачається синдром гіперактивації.

Психологічно достовірно М. С. Вінграновським змодельовано образ опроміненого Слов'янова, благородна місія якого логічно вмотивовує використаний письменником антропонім, що апелює до історіософської концепції месіанізму слов'ян, зокрема українського народу.

Поступово підкреслюючи портретними деталями («сухі довгі руки [4, с. 154]», «блідий Слов'янов [4, с. 154]», «худий і високий [4, с. 154]», «у сірих очах присутня мовчазлива таємниця життя і смерті [4, с. 154]») фізичний стан Слов'янова, М.С. Вінграновський завдяки його емоційному внутрішньому монологу розкриває особливості психології смертельно хворої людини, яка, гостро відчуваючи проминальність часу, усвідомлює необхідність цінувати кожну хвилину життя. Слов'янов, як і Адам, учений-атомник із твору В. С. Близнеця «Звук павутинки», хоче реалізувати свої найзаповітніші мрії, насолодитися красою світу, яку вбачає у звичайному – яблуках у колодязі.

Висновки

Утверджуючи у своїх творах онтологічний підхід до війни як кризової форми буття й використовуючи різні форми та засоби психологізму, М. С. Вінграновський максимально достовірно репрезентував емоційні стани дітей-персонажів, які стали свідками трагічних подій воєнного лихоліття, наслідки перебування в психотравмуючих ситуаціях – деперсоналізацію, зумовлене психічними відхиленнями виникнення галюцинаторних видінь, неадекватну поведінку, синдром гіперактивації. У своїх прозових творах М. С. Вінграновський психологічно точно унаочнив особливості чоловічої і жіночої психологій, виникнення бойового трансю.

Література

1. Вінграновський М.С. Білі квіти / М.С. Вінграновський // Прапор. – 1967. – № 10. – С. 32–37.
2. Вінграновський М.С. Манюня / Вінграновський М.С. – К. : Літопис, 2003. – 319 с.
3. Вінграновський М.С. Собака / М.С. Вінграновський // Піонерія. – 1968. – № 1. – С. 16.
4. Вінграновський М.С. У глибині дощів : Повісті, оповідання / Вінграновський М.С. – К. : Рад. письменник, 1985. – 225 с.
5. Гноєва Н.І. Художній психологізм як об'єкт літературознавчого дослідження / Н.І. Гноєва // Вісник Харківського університету. – 1983. – № 245. – С. 3–9.
6. Есин А.Б. Художественный психологизм как теоретическая проблема / А.Б. Есин // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – 1982. – № 1. – С. 17–24.
7. Компанец В.В. Художественный психологизм в советской литературе (1920-е годы) / Компанец В.В. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1980. – 113 с.

Полещук А. Я.

СРЕДСТВА ПСИХОЛОГИЗМА ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ НИКОЛАЯ ВИНГРАНОВСЬКОГО

В статье автор рассматривает проблему использования в произведениях Николая Винграновського средств психологизма. Исследовательница приходит к выводу о том, что писатель психологически точно наглядно показал особенности мужской и женской психологии, творческого процесса, возникновения боевого транса, психики детей разной возрастной категории, а также уделит особенное внимание воссозданию эмоциональных состояний представителей флоры и фауны.

Ключевые слова: средства психологии, Николай Винграновський, прозаические произведения, мужские средства, женские средства.

Poleschuk H. Y.

FACILITIES OF PSYCHOLOGY WRITING SPEECH OF MYKOLA VINGRANOVSKY

In the article an author examines the problem of the use inworks of Mykola Vingranovsky's facilities of psychology. A researcher reaches conclusions that a writer psychologically exactly showed evidently the features of masculine and woman psychology, creative process, origin of battle trance, psyche of children of different age category, and also spared the special attention to the recreation of the emotional states of representatives of flora and fauna.

Key words: facilities of psychology, Mykola Vingranovsky, prosaic works, masculine facilities, woman facilities.

УДК 811.161.2'367

С. Т. Шабат-Савка

Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича,
доктор філологічних наук,
професор кафедри сучасної української мови,
заступник декана філологічного факультету

ТИПОЛОГІЧНІ ВИЯВИ ІНТЕНЦІЙ У ДИСКУРСІ ФАТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті проаналізовано метакомунікативні інтенції, що відображають дискурс фатичної комунікації і супроводжують перебіг основного процесу інтеракції, мають соціально-регулятивний характер, детерміновані категорією ввічливості й експліковані в ситуаціях мовленнєвого ритуалу. До основних інтенційних виявів метакомунікації, що їх вербалізують фразеологізовані конструкції, реченнєві еквіваленти, дискурсивні висловлення, уналежнено інтенції привітання, поздоровлення, побажання, прощання, дякування, запрошення, вибачення, люб'язності, співчуття тощо.

Ключові слова: комунікативна інтенція, мовець, дискурс, фатична комунікація, метакомунікація, етикет, ввічливість, висловлення, фразеологізовані конструкції, реченнєві еквіваленти.

Антропоцентрична переорієнтація сучасної лінгвістичної науки актуалізує якісно нові підходи до вивчення й аналізу мовних одиниць, а передусім до осмислення мови як національно-культурного феномену, що розкриває ментальність та етнопсихологію народу, відображає інтенційний простір мовної особистості. У такому ракурсі в дослідницьке поле потрапляють категорійні величини, що мають безпосередній стосунок до мовця – антропоцентра людської комунікації й автора того чи того висловлення, до мовних засобів, їхніх функційно-валентнісних можливостей втілювати мовленнєві потреби. До категорій, детермінованих суб'єктивним чинником, належить **комунікативна інтенція** – універсальна лінгвістична субстанція, що має міжрівневий характер і репрезентує широкий діапазон намірів мовця: одні з них експлікують основні інтенції суб'єкта комунікації (розповісти, переповісти, запитати, попросити, заборонити, застерегти, порадити тощо), інші – регулюють процеси мовленнєвої діяльності (привітати, подякувати, попрощатися, вибачитися та ін.) [11, с. 70].

Вільну реалізацію мовленнєвих намірів забезпечує не тільки безпосередній процес інтеракції, а й метакомунікація – дискурс фатичної комунікації, що супроводжує основний перебіг інтеракції і призначений «регулювати мовленнєве спілкування засобами мови» [6, с. 52]. До інтенцій метакомунікативного вияву вналежнюємо ті, що мають місце в ритуально-етикетних ситуаціях привітання, прощання, дякування, знайомства, вибачення, побажання, люб'язності. Такий спектр соціально необхідних інтенцій увиразнює не тільки поведінкові приписи вихованої та культурної людини, а насамперед риси національного характеру й етикет певного народу. Як зауважує Н. Формановська, мовленнєвий етикет – це «вторинна система, надбудована над мовою», що охоплює широку зону комунікативних одиниць з особливими функціями і значеннями [9, с. 177].

Незважаючи на значні напрацювання в царині фатичної комунікації, її різновекторне (психо- й етнолінгвістичне, культурологічне і лінгвостилістичне) вивчення (А. Акішина, С. Богдан, А. Вежбицька, Н. Гуйванюк, В. Жайворонок, Н. Журавльова, С. Єрмоленко, В. Литовченко, Є. Малікова, О. Мельничук, Г. Почепцов, Я. Радевич-Винницький, Н. Формановська та багато інших вітчизняних і зарубіжних лінгвістів), структурно-семантичний аналіз конструкцій мовленнєвого етикету, які й дотепер не мають єдиного термінологічного позначення (їх називають по-різному: етикетними, стереотипними, традиційними формулами; стилістичними трафаретами, реченнєвими еквівалентами), усе ж потребують глибшого студіювання етикетні висловлення як засоби вербалізації інтенцій мовця, репрезентанти категорії ввічливості, маркери метакомунікації.

Мета нашої розвідки – визначити основні вияви метакомунікативних інтенцій у дискурсі фатичної комунікації, з'ясувати особливості їхньої вербалізації та змістового наповнення в ритуально-етикетному спілкуванні.

Термін «метакомунікація» увів до наукового вжитку в 60-х роках ХХ ст. П. Вацлавік, який розглядав метакомунікацію як комунікацію про комунікацію [14, с. 40]. На думку Р. Якобсона, суть метакомунікативної функції полягає у встановленні, підтриманні або перериванні комунікації, перевірці каналу зв'язку, привертанні уваги співрозмовника, а також у прагненні впевнитися в тому, що він уважно слухає [12, с. 198]. Ця спрямованість на контакт, або, у термінах Б. Маліновського, фатична функція, здійснюється за допомогою обміну ритуальними формулами, навіть цілими діалогами, загальна мета яких – підтримання комунікації [13, с. 298].

На наше переконання, метакомунікативна – це функція мовлення, що забезпечує соціально прийнятне й ситуативно детерміноване спілкування в процесі реалізації глобальної інтенції мовця. Метою фатичної комунікації є підтримання контакту, метакомунікація спрямована на регулювання цілісного перебігу інтеракції. О. Ахманова говорить про «контактовстановлювальну функцію», що виявляється в ситуаціях, у яких мовець не прагне одразу передати співрозмовникові певну інформацію, а хоче підготувати слухача до сприйняття інформації, привернути до себе увагу і т. ін. [1, с. 508].

Комплексне вивчення дискурсу фатичної комунікації заторкує проблему толерантності, що експлікується в процесі мовленнєвої діяльності й пов'язана з комунікативною стратегією кооперації та гармонії: спілкувальники проводять відкритий діалог, налагоджений баланс стосунків, взаємні рольові й поведінкові очікування виражають доброзичливу тональність спілкування. Дослідники зараховують толерантність до: а) явищ індивідуальної психіки; б) рис кооперативної комунікативної поведінки мовної особистості; в) особливостей культури спілкування соціуму [10, с. 339]. Вони розглядають цей концепт поряд із категорією ввічливості та етикетом народу.

На думку С. Богдан, для мовного етикету народу, почасти – українського, характерна ввічливість, міру вияву якої передають такі слова, як: гречність, чемність, шанобливість, обхідливість, приязнь, люб'язність, шанобливість, шляхетність [2, с. 31]. Очевидно, саме категорія ввічливості детермінує метакомунікативні інтенції, що передають комунікативні потреби мовця в ритуально-етикетному спілкуванні, а шанобливе, поштивне ставлення до співрозмовника, зичливість, прихильність та щирість є релевантними ознаками дискурсу фатичної комунікації.

До спеціалізованих синтаксичних репрезентантів метакомунікативних інтенцій належать конструкції мовленнєвого етикету: фразеологізовані структури, реченнєві еквіваленти та дискурсивні висловлення, що сформовані на основі розмовних

побудов і не потребують комбінування, не підлягають чіткому членуванню. Вони ґрунтуються на певній моделі, для якої характерне фразеологізоване словесне наповнення. Формули ввічливості мовець не використовують як нові для кожного мовленнєвого акту, а відтворюють як комплекс готових стереотипних фраз, зафіксованих у його свідомості, напр.: – *Добрий день, Михайле Михайловичу!* (І. Цюпа); – *До побачення, дорогесенька* (О. Довженко); – *До зустрічі в Києві! – Щасливої дороги!* (І. Цюпа); – *Спасибі, друже* (О. Довженко); – *Щастя тобі!* (А. Головка). Як бачимо, етикетні висловлення мають яскраво виражений прагматичний характер: устандують мікроклімат спілкування, його тональність, створюють необхідні передумови для успішного розв'язання основного комунікативного завдання.

Кожна людина, незалежно від віку, статі, національності, освіти, посади, повинна дотримуватися основних норм мовного етикету, адже рівень мовленнєвої культури свідчить про її вихованість, чемність. Це частина світу кожної особистості, що не тільки пов'язана з людиною, а й з її ставленням до інших людей. У «Словнику лінгвістичних термінів» О. Ганича та І. Олійника читаємо: «Мовний етикет – національно специфічні правила мовної поведінки, які реалізуються в системі стійких формул і виразів, що рекомендуються для використання в різних ситуаціях ввічливого контакту зі співрозмовником, зокрема під час привітання, знайомства, звернення до співрозмовника, висловлення подяки, прощання, вибачення, запрошення тощо» [3, с. 147]. Л. Кисельова зауважує, що контактна інтенція передбачає вимогу мовленнєвого ритуалу, здійснення певних соціальних ролей – привітання, прощання, представлення, звертання [4, с. 149], що є типовими, часто повторюваними в побутових ситуаціях. Отже, цілком логічно витлумачувати мовленнєвий етикет як мікросистему національно зумовлених стійких формул-висловлень, прийнятих і усталених суспільством для встановлення контакту між співрозмовниками, а конструції мовленнєвого етикету слід розглядати як засоби вербалізації метакомунікативних інтенцій, релевантних для дискурсу фатичної комунікації.

Вербальне вираження метакомунікативних інтенцій детерміноване категорією ввічливості та контекстом перебігу тієї чи тієї ситуації мовлення. До типологічних виявів комунікативної інтенції в дискурсі фатичної комунікації належать інтенції привітання, поздоровлення, побажання, прощання, дякування, запрошення, вибачення, люб'язності та співчуття. В етикетній ситуації зреалізовано принцип комунікативної кооперації, співробітництва, який характеризується, за словами О. Селіванової, узгодженістю намірів, стратегічних програм комунікантів, симетричними відношеннями між ними, балансом комунікативних статусів, ефективністю й оптимальністю [8, с. 603]. Власне, успішним можна вважати той комунікативний акт, що відбувається в доброзичливій атмосфері, коли вихідні та кінцеві інтенції досягають запланованого результату. Напр.: – *Як ся маєш? – Хвалити бога* (М. Стельмах); – *Доброго ранку, пані. – Доброго ранку* (В. Шкляр); – *Добрідень вам, панночко! – Дай вам, боже, здоров'я* (Є. Ярошинська); – *Боже помагай! – Дякую. Боже, і вам помагай* (М. Матіос).

Інтенцію привітання реалізують переважно стереотипні нечленовані комунікати, вигуківі формули, звернені до кого-небудь під час зустрічі на знак прихильного ставлення, вияву доброзичливості, приязні, напр.: – *Добрий день! Добрий день! Ви, може, і не чекали нас сьогодні* (Ірина Вільде); – *Добрий вечір добрим людям!* (В. Винниченко); – *Здоровенькі були!* – *Ну, здоровий будь* (В. Шкляр); – *Вітаю вас, пані добродійко, у своїй хаті* (Ірина Вільде); – *Слава Йсу! Боже помагай!* (Ірина Вільде). Неважко помітити, що зміст вітань формують добрі побажання. Фактично етикетні висловлення є усіченими формами побажальних кон-

струкцій, пор.: *Я бажаю вам доброго ранку! // Доброго ранку!* Відбувається еліптізація – цілком закономірне явище для уснорозмовної комунікації: *З неділею!; Доброї ночі!; Зі Святим Вечором!*

До синтаксичних засобів вербалізації інтенції привітання належать і питальні висловлення, що їх у фатичному дискурсі використовують як формули ввічливості для налагодження контакту між співрозмовниками, напр.: – *А-а, Бронко, – трусив Петро обома руками долоню молодого Завадки. – Як ся маємо?* (Ірина Вільде); – *А-а-а? Кого я бачу?* (Ірина Вільде). Адресат, вербалізуючи інтенцію привітання, намагається не тільки встановити контакт, а й стимулює адресата мовлення до продовження процесу спілкування. Використавши запитання на зразок *Кого я бачу?*, мовець не ставить за мету з'ясувати, кого саме він побачив. Це лише сигнал: «Я тебе пам'ятаю і радий бачити».

Структуру дискурсивних висловлень ускладнюють звертальні конструкції, виражені антропонімами або гоноративами, що відіграють важливу роль у процесі налагодження контакту між учасниками інтеракції. Синтаксична позиція звертання впливає на вираження конкретної комунікативної потреби мовця. Зокрема, препозиція реалізує типову фатичну функцію, напр.: – *Дарцю, як ся маємо?* (Ірина Вільде). Місце звертання в інтер– або постпозиції увиразнює емоційно-експресивну оцінку і соціально-рольовий статус комунікантів, напр.: – *Добрідень, сусідоньку! Як вас Бог милує?* (Марко Вовчок); – *Добрий вечір, брате!* (В. Шкляр).

Серед інтенцій привітання виокремлюємо **власне-вітання** (поздоровлення, віншування) з нагоди свята, напр.: – *Вітаємо тебе, наш дорогий Гордію Васильовичу, святим хлібом. Поздоровляємо зі святом обжників!* (І. Цюпа); – *Поздоровляю вас од усього серця* (П. Загребельний); – *І вам, дай Боже, добрий вечір, і вас із Різдом Христовим* (М. Вінграновський).

До інтенцій соціально-регулятивного характеру вналежнюємо ті, що передають бажання мовця **завершити розмову, попроситися**, напр.: – *Бувай здорова, Валюшо. – На все добре, пане Ястремський!..* (Ірина Вільде); – *Ну, я пішов... Бувай!* (Ірина Вільде); – *Бачу чекають на вас. До побачення!* (Ірина Вільде); – *Прощавайте! Нехай вас Бог має у своїй опіці!* (Б. Лепкий). Деякі висловлення стереотипні, уживаються як прощальні вигуки під час розлуки, пор.: – *Ну, їдь з Богом. – Ну, будь здорова, дитинко* (Ірина Вільде); – *На добраніч тобі, Вірунько* (О. Гончар); – *Прощайте, свату, най вся ненависть згорить з тим деревом!* (Є. Ярошинська).

Інтенцію прощання здебільшого реалізують висловлення з дієсловами у формі наказового способу, пор.: – *То й будь здоров, – прощаючись, подав велику, обплетену жилами руку* (М. Стельмах); – *Прощавай, мій світе білесенький, прощавайте, пташки ріднесенькі...* (В. Шкляр); зрідка – у конструкціях із дієсловами дійсного способу, напр.: *Та я уникну вашої помилки, пане-брате Агріно, тепер я прощаюся з вами...* (В. Шкляр). Прощання може супроводжуватися не тільки прощальними, а й подячними словами, напр.: – *Бувайте здорові, дорогі мої сини! Спасибі, що навідали, втішили старого* (І. Цюпа); ... *Спасибі вам усім, мої рідні, за розуміння. Гаряче цілую вас. Прощавайте і не журіться за мною, бо я свідомо обрав цей хрест* (В. Шкляр).

Інтенція дякування – це прагнення мовця подякувати, віддячити за якусь послугу, допомогу, за щось зроблене. Її реалізують конструкції на зразок: – *Ой, люба Мілечко, дякую тобі, сонечко, за племінничку* (Г. Тарасюк); – *Спасибі тобі, Василю, що хоч ти мене не цураєси* (І. Цюпа); дискурсивні висловлення з вигуківими інтенсифікаторами і редукованими словоформами, пор.: – *Ой спасибі, велике спасибі, Тимофію, тобі* (М. Стельмах); – *Дуже дякую, Гелю* (Ірина Вільде).

У ролі експлікаторів інтенції дякування і створення приязної атмосфери можуть бути лексеми *дякую, вдячний, спасибі, прийміть вдячність, прийми подяку*, напр.: – *Дякую тобі, Господи, що ти подарував мені таке довге життя із нею, заледве не тиждень* (В. Шкляр); – *Сонце! Я тобі вдячний! Ти сієш у мою душу золотий засів...* (І. Цюпа); – *Спасибі вам усім, мої рідні, за розуміння* (В. Шкляр); – *Прийміть мою щирю подяку за сі слова* (Є. Ярошинська); – *Хоч із великим запізненням прийміть від мене глибоку і щирю вдячність* (І. Цюпа) або гіперболізовані конструкції, пор.: – *О як же нам тобі віддячити, добродію наш* (С. Воробкевич); – *Ви не можете собі уявити, яка я вам вдячна* (Є. Ярошинська).

Зауважимо, що інтенція дякування здебільшого реалізується в діалогічному дискурсі, передусім у репліці-реакції, напр.: – *Пане Попель, це моя друга книжечка. Я написав її для вас.* – *О, дуже сердечно дякую* (Ю. Андрухович); – *Добре, я ставлю на обговорення твоє прохання.* – *Спасибі, товаришу* (В. Винниченко).

Інтенція запрошення передбачає звернення до адресата з проханням прибути до адресанта з певною метою – у гості, на якісь урочистості, збори. Напр.: – *Я хочу запросити вас на каву* (І. Роздубудько); – *Заходьте до хати, прошу...* (Є. Гуцало); – *Просимо, люди добрі, сідати у нашій хаті. Будьте гостями* (М. Вінграновський). Запрошення відзначається стереотипністю та сценарністю, коли має стосунок до традицій та звичаїв українського народу, напр.: – *Просили тато і мама, і ми вас просимо до нас на вечерю* (М. Вінграновський); – *Милості прошу до нашої хати* (І. Цюпа); – *Сідайте ж у нас, щоб старости сідали* (І. Нечуй-Левицький). Інколи інтенцію запрошення вводить контактне запитання, напр.: – *Чого ж ми тут? Заходьмо в хату* (В. Барка).

В українській мові комунікативну ситуацію запрошення експлікує багато стереотипних формул, найуживанішими з-поміж яких є такі: *Дозвольте Вас запросити; Я хочу запросити Вас до себе; Проходьте, будь ласка; Підійдіть, будь ласка, ближче!; Ласкаво просимо!;* напр.: – *Прожу сідати! Будь ласка* (В. Винниченко); – *Та вишійте-бо хоч чарочку! Вишійте-бо всю до дна! Та закусіть, будьте ласкаві!* (І. Нечуй-Левицький); – *Гей, добрі друзі наші! Завітайте до нас на свято* (І. Цюпа). Зрозуміло, що запрошення з вдячністю приймають: – *Сідай тут, ближче до каміна, до вогню! – З охотою, будь ласка* (В. Винниченко); – *Ми запрошуємо вас на завтра на вечір поезії. – Дуже радо прийду. Дякую за запрошення* (Ю. Андрухович).

Інтенцію вибачення реалізує висловлення, у якому мовець просить пробачення, усвідомлюючи свою провину. Напр.: – *Прости мене, що скалічив тобі життя* (Г. Тарасюк); – *Я неправий і прошу пробачити* (П. Загребельний). План змісту цієї інтенції становить прохання, а подекуди і благання адресанта про вибачення, план вираження – різноманітні за структурою висловлення: прості й складні, стереотипні, прямі й непрямі конструкції.

Етикетні формули *Вибач* (*Вибачте*), *Пробач* (*Пробачте*) виражають прагматичний зміст *Я прошу вибачення*, напр.: – *Вибач мені за маленькі жіночі примхи* (В. Шкляр); – *Вибачте, Олено Йосипівно, напевно, мені дали помилкову інформацію* (В. Шкляр); – *Пробач, що розбудив тебе* (І. Цюпа); – *Ви пробачте, я не хотів вас образити* (І. Цюпа).

Маркерами інтенції вибачення можуть слугувати й лексеми: **даруй** (**даруйте**): – *Даруйте за спізнення. Під Житомиром зламався автомобіль* (В. Даниленко); **звиняй** (**звиняйте**): – *Звиняй мені, Володимире, але не в той бік ти думаєш* (О. Гончар); **перепрошую**: – *Перепрошую, шановна, за цю невинну містифікацію* (Г. Тарасюк).

Формуючи висловлення вибачення, мовець переслідує певну комунікативну мету – попросити пробачення, щоб загладити провину перед адресатом, налагодити з ним контакт і відновити дружні стосунки. Напр.: – *Вибачайте, будьте ласкаві, що я знехотя... незумисне... розсипав ваші вишні...* (І. Нечуй-Левицький); – *Ти прости мені за прикроці і болі, яких я завдав тобі* (І. Цюпа). Такі конструкції, безперечно, є адресованими, оскільки майбутнє мовця значною мірою залежить від рішення співрозмовника, який може як вибачити, так і не вибачити йому.

Ситуація вибачення постає й тоді, коли мовець уживає висловлення з *вибач, пробач, пробачте, даруй* як із декларативними словами, аби підкреслити свою ввічливість, чемність, вихованість, пор.: – *Пробачте, будь ласка. Можна попросити Василя Романовича?* (І. Цюпа); – *Ой, пробачте. Ледь на ногу Вам не наступив* (Я. Вишиваний); – *Вибачте, будь ласка, ми на одну хвилиночку* (В. Винниченко).

Побаажальні інтенції експлікуються в стереотипних контекстах і спрямовані на вираження доброго чи поганого ставлення до співрозмовника, на демонстрацію ввічливого (приємного) чи агресивного (неприємного, злого) побажання, напр.: – *Хай тобі, дитино, завжди добре буде поміж людьми* (М. Стельмах). – *Пипоть тобі на язик, дурна курко!* (Г. Тарасюк). Висловлюючи волевиявлення-побаажання, вірячи в магію вимовленого слова, у небесні сили та Бога, мовці прагнуть повернути до людини здоров'я, щастя, добро або відвернути від неї всі людські блага і щедроти.

Метакомунікативні інтенції побажання становлять два амбівалентних типи: **інтенції-благопобаажання** та **інтенції-злопобаажання**, що їх використовують, з одного боку, у святковому, урочисто піднесеному дискурсі (– *Най ласкава доля дасть здоров'я та гаразди і вашим дітям!* (І. Чендей); – *Будь же, дочко, здорова, як риба; гожа, як рожка; весела, як весна, робоча, як бджола, а багата, як свята земля!* (І. Нечуй-Левицький), а з іншого – у дискурсі розмовно-побутовому, емоційно-оцінному (– *Щоб на тебе образи поспали!* (С. Воробкевич); – *А бодай тебе тая хмара утопила!* (В. Кучер). – *Святий Петре, угоднику, аби він сказився на старість* (М. Стельмах). За кожним таким висловленням глибина традицій, вірувань та обрядів українського народу.

Інтенції люб'язності вербалізують компліментарні конструкції і висловлення похвали, використання яких залежить від стосунків між комунікантами, пресупозитивних характеристик конситуації загалом, пор.: – *Ах, яка ви божественно граційна! Істинне чудо природи!* (Г. Тарасюк); – *Ти сьогодні схожа на кінозірку* (Ю. Андрухович); – *Ти танцювала сьогодні просто божественно!* (П. Загребельний); – *Молодець! З тобою варто дружити* (В. Шевчук). Комплімент ототожнюється з найбільшим виявом симпатії і спрямований на встановлення контакту, освідчення в коханні, підтримування добрих стосунків. Важлива ознака компліменту – явна демонстрація інтенції люб'язності – бажання мовця (чоловіка) сказати про щось приємне співрозмовниці (жінці), відзначити її вроду і красу. Напр.: – *Перед чарами такої дівчини, як ви, всі молодці поклони клали б, подібно як перед чудотворною іконою* (С. Воробкевич); [Оришевський:] *Що за краса! Що за уroda нишна! Що за постава горда і велична!* (П. Куліш).

Якщо комплімент демонструє прихильність, захоплення, то у висловленнях похвали мовець оцінює якості, знання та вміння адресата. Пор.: – *Голос симпатичний і гра майстерська!* (С. Воробкевич); – *А ти ж – талановита малярка, це – твій світ, твоє оточення* (І. Роздобудько). На нашу думку, мета компліменту, як і похвали, полягає в тому, щоб передати інтенційний стан мовця, зміст якого становить позитивна оцінка, експліцитно чи імпліцитно виражена у висловленні.

Інтенцію співчуття вербалізують тактики втішання, які використовують здебільшого для того, аби показати чуйне ставлення до чийого-небудь горя, висловити підтримку, жаль з приводу нещастя, горя, що спіткали когось. До синтаксичних засобів реалізації такої інтенції належать сентенційні висловлення узагальнено-особового характеру (– *Кинь лихом об землю! Веселому легко й лихо перебути* (С. Воробкевич) або узвичаєні синтаксичні конструкції (– *Я вам співчуюю. Важко залишатися самотньому на старість* (І. Цюпа); – *Висловлюю своє співчуття* (П. Загребельний).

Отже, метакомунікативні інтенції віддзеркалюють позицію мовця в дискурсі фатичної комунікації, увиразнюючи ту чи ту комунікативну потребу – привітати або попроситися, вибачитися або задекларувати повагу, висловити комплімент або похвалу, поспівчувати. Їхню парадигму становлять такі типологічні вияви: інтенції привітання, прощання, дякування, запрошення, вибачення, люб'язності та інтенції співчуття. До засобів вербалізації належать конструкції мовленнєвого етикету, що відображають риси української ментальності – толерантність, ввічливість, прихильність. Подальший аналіз комунікативно-інтенційного змісту етикетних висловлень із використанням найновіших прагматичних методів і методик (інтент-й дискурс-аналізу), створення лексикографічних праць, що ілюструватимуть моделі функціонування тих чи тих інтенцій метакомунікації, виформовує перспективу наших наступних наукових пошуків.

Література

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1969. – 608 с.
2. Богдан С. К. Мовний етикет українців : традиції і сучасність / С. К. Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 475 с.
3. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
4. Киселева Л. А. Вопросы теории речевого воздействия / Л. А. Киселева. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1978. – 236 с.
5. Малікова Є. О. Питальні речення в ритуальному спілкуванні / Є. О. Малікова // Синтаксис, семантика і прагматика мовних одиниць : [зб. наук. пр.]. – К. : НМК ВО, 1992. – С. 83 – 86.
6. Почепцов Г. Г. Фатическая метакоммуникация / Г. Г. Почепцов // Семантика и прагматика синтаксических единиц : [сб. ст.]. – Калинин : КГУ, 1981. – С. 52 – 59.
7. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Ярослав Радевич-Винницький. – К. : Знання, 2006. – 291 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
9. Формановская Н. И. Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 2002. – 216 с.
10. Формановская Н. И. Ритуалы вежливости и толерантность / Н. И. Формановская // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. – Москва : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – С. 337 – 354.
11. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : [монографія] / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : «Букрек», 2014. – 412 с.
12. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм : «за» и «против» : сб. ст. – М. : Прогресс, 1975. – С. 193 – 230.
13. Malinowski B. The Problem of Meaning in Primitive Language / B. Malinowski // С. К. Ogden, J. A. Richards. The Meaning of Meaning : 9thed. – New York, London, 1953. – P. 296 – 336.
14. Watzlawick P. Pragmatics of Human Communication / P. Watzlawick, J. Beavin, D. D. Jackson. – New York : W.W. Norton, 1967. – 382 p.

Шабат-Савка С. Т.

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ИНТЕНЦИЙ В ДИСКУРСЕ ФАТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ

В статье проанализированы метакоммуникативные интенции, что отображают дискурс фатической коммуникации и сопровождают ход основного процесса интеракции, имеют социально-регулятивный характер, детерминированы категорией вежливости и эксплицированы в ситуациях речевого ритуала. К основным интенциональным типам метакоммуникации, которые вербализируются фразеологизированными конструкциями, эквивалентами предложения, дискурсивными высказываниями, отнесены интенции приветствия, поздравления, пожелания, прощания, благодарения, приглашения, извинения, любезности, сочувствия и др.

***Ключевые слова:** коммуникативная интенция, говорящий, дискурс, фатическая коммуникация, метакоммуникация, этикет, вежливость, высказывание, фразеологизированные конструкции, эквиваленты предложения.*

Shabat-Savka S. T.

TYOPOLOGICAL MANIFESTATIONS OF INTENTIONS IN PHATIC COMMUNICATION DISCOURSE

The article presents analyzes of meta-communicative intentions that reflect discourse of phatic communication and accompany the development of the main process of interaction. Being of social and regulatory nature, these intentions are determined by the category of politeness and explicated in the situations of speech ritual. Intentions of salutation, greeting, optation, farewell, thanksgiving, invitation, apology, courtesy, empathy etc are subsumed to the main intention manifestations verbalized by phraseological units, sentence equivalents and discourse expressions.

***Key words:** communicative intention, speaker, discourse, phatic communication, meta-communication, etiquette, politeness, utterances, phraseologically charged constructions, sentence equivalents.*

ПРОБЛЕМИ МОВИ ЗМІ

УДК 81'271.16; 38; 276.11

С. П. Бибик

Інститут української мови Національної академії наук України,
доктор філологічних наук, професор,
старший науковий співробітник відділу стилістики

ВЗАЄМОДІЯ УНІВЕРСАЛІЙ 'УСНІСТЬ' І 'РОЗМОВНІСТЬ' У СУЧАСНІЙ ГАЗЕТНО-ЖУРНАЛЬНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ (ЛЕКСИЧНИЙ ПАРАМЕТР)

Стаття присвячена визначенню ролі універсалій 'усність' і 'розмовність' у процесах колоквіалізації, діалогізації мови сучасної газетно-журнальної публіцистики. Проаналізовано основні чинники, що визначають актуалізацію зазначених процесів. Диференційовано стилістичні функції лексики розмовної сфери вживання, зокрема й просторіччя, сленгізмів, діалектизмів.

Ключові слова: усність, розмовність, діалог, лексика розмовної сфери вживання.

У сучасній мові друкованих ЗМІ відбуваються інтенсивні процеси варіювання, модифікації відомих жанрово-стильових різновидів публіцистичного стилю під впливом психологічного феномена інтерактивності. Він пов'язаний з вираженням здатності перебувати з ким-небудь у діалозі, що насамперед притаманне повсякденній побутовій комунікації. Нині діалогова взаємодія суб'єктів у телевізійно та радіоефірі сприймається як органічна (діалог, дискусія, полеміка, відкрите обговорення, круглі столи, опитування як під час ефіру, так і до нього, навіть за допомогою Інтернету, SMS-повідомлень, розважальні шоу, ігри і под.). Її поширення в Інтернеті, на телебаченні та на радіо справляє дедалі більший вплив на мову друкованих ЗМІ. Завдяки цьому 'усність' інтегрується з 'писемністю' на структурно-змістовому, композиційному та лексико-синтаксичному рівнях публіцистичного тексту. Відкритість останнього до так званих засобів стилізації усності/розмовності пов'язана з культуромовною параметризацією феномена 'літературна мова'. Прийнято розрізняти елітарну (повно- та напівфункційну) та середньолітературну мовну культуру сучасної журналістики (Г. В. Осіна [1]). За нашими спостереженнями, саме жанр «діалогізоване газетно-журнальне повідомлення» орієнтоване на неоднорідну середньолітературну мовну норму: вона перебуває на перетині з периферією елітарної мовної норми, з літературно-розмовною та фамільярно-розмовною мовною нормою повсякденно-побутової культури.

Нагадаємо, що взаємодія усного та писемного в мові публіцистики зумовлена визначальними ознаками цього комунікативно-стильового різновиду літературної мови:

1) *дискурсивність* журналістського тексту. Опис, коментар, повідомлення, певна інформація тощо підпорядковані адекватному відображенню реальності, що визначає сутність і мовного матеріалу, орієнтованого на соціальне сьогодення [2, с. 32, 35, 36];

2) орієнтація на *повсякденну* мовну практику: «Яких би складних предметів і явищ журналістика не торкалася, вона повинна спростити своє повідомлення про них до рівня *повсякденної свідомості* [виділення наше. – С. Б.] більшості грома-

дян. Інакше вона залишиться незрозумілою, а її мета (повідомити про новину) не досягнутою. Щоб бути зрозумілою, мова журналістики мусить бути **повсякденною** [виділення автора. – С. Б.]» [2, с. 37];

3) *універсальність* лексико-тематичного діапазону [2];

4) *інноваційність* мови журналістського тексту [2, с. 38];

5) переважання «в стилетвірній категорії автора *людини приватної* [виділення наше. – С. Б.]» [3, с. 13];

6) *діалогічність* як специфічна й фундаментальна риса сучасного публіцистичного тексту у значенні таких її складників, як вплив/переконавання. Діалог у газетно-журнальному дискурсі постає як взаємодія між автором тексту статті та читачем, як відображення діалогів в іншому комунікативному просторі із залученням висловлень інших людей, «чужої мови», як «полівекторна палітра» [3, с. 33]. Завдяки діалогу газетно-журнальна публіцистика набуває ознак аргументативного дискурсу, мета якого – ефективний вплив на читацьку аудиторію (Т. П. Третякова, А. В. Смирнова та ін.);

7) дифузія елементів *усності* в газетно-журнальному дискурсі – необхідний компонент аргументації та документальності факту, події, про яку йдеться в повідомленні. «Чужа» усна мова може бути представлена у формі цитати, висловлення, власне діалогу, полілогу.

Протягом останніх 10 – 15 років у ЗМІ з'явилися нові комунікативні особливості, які впливають на створення медіа-тексту, в якому мова постає як факт інформації про світ. Як відзначають дослідники-журналісти, лінгвісти, культурологи, мистецтвознавці, трансформується традиційна модель журналістського тексту, якісні особливості якого зумовлені: 1) активними процесами розширення складу учасників суспільно-політичного життя, які представляють різні соціокультурні рівні населення з різним ступенем оволодіння мовною нормою; активізація особистісної тенденції; 2) вихід за межі власне інформування у процесі комунікації; 3) організація спілкування за моделями, відпрацьованими в системі Інтернету; 4) розгортання/згоргання новинного ряду при створенні його друкованого аналогу; 5) імітування «прямого ефіру» у пресі та способів інтерактивності, які активізують ступінь втягування читача в комунікативний процес; 6) використання макетів досє, прес-релізу, відеокліпу, колажу для організації власне журналістського викладу; 7) орієнтація на престижні кліше маскультури; 8) звернення до прийомів художньої творчості, зокрема діалогічності (С. І. Сметаніна [4], І. Є. Победоносцева [5], В. В. Різун [6], І. Я. Завальнюк [3] та ін.).

Ці всі ознаки – дискурсивність (зокрема орієнтація на усність та діалогічність), повсякденність, універсальність, інноваційність – виражені в мові діалогізованого газетно-журнального повідомлення, орієнтованого на масового споживача новинної інформації.

Найвиразніше взаємодія 'усності' та 'розмовності' виявляється у газетно-журнальному повідомленні через лексичний параметр.

Мова публіцистики у цьому жанрово-стильовому вияві набуває і певних стилістичних ознак прозової мови. Йдеться про сегменти діалогу між журналістом і інтерв'юером як учасником події, між так званими персонажа-оповідачами, що є учасниками тої чи тої події. У «перенесених із життя» діалогах, відтворюваних висловленнях-повідомленнях про подію із життя певного мікросоціуму актуалізуються номінативні та оцінні функції: 1) лексичних одиниць із повсякденно-побутової сфери, 2) периферійної просторічної лексики, 3) елементів соціолектів,

4) територіально маркованих лексикалізованих одиниць, 5) соціально маркованої лексики.

Так, **лексика, органічна у розмовно-побутовій сфері вживання**, фактично виконує роль дискурсних одиниць, засвідчуючи безпосередність неофіційності комунікативної інтеракції «журналіст – персонаж/учасник події», соціально-рольові, соціокультурні статуси мовців. Вона представлена номінаціями різних частиномовних класів.

Зокрема, іменники розмовної сфери вживання в мові учасників діалогованого газетно-журнального повідомлення репрезентовані лексико-тематичними групами назв осіб: а) усно-розмовними варіантами власних назв: – *Ще сусіди подумують, що **Стецючка** п'яна* (ГПУ, 6.06.12); – *Спасіба, **Миколайович**, що положив «поліцейського», – дякує йому сусідка Тамара Чичкан, 57 років* (ГПУ, 22.10.08); – ***Вітка** зі своїм свекром не конфліктували. Це кожен у селі підтвердить, – розповідає бухгалтер сільської ради* (ГПУ, 31.08.10) і под.; б) назвами спорідненості: *Якби не **мамка**, сестру Марічку б поховали* (ГПУ, 26.07.11); *На траві **моя доня** лежить, у неї вже очі закотилися, паленим пахне, – розказує* (ГПУ, 26.07.11); – ***Синочку** півроку було, коли я вперше спробувала* (Країна, 27.11.09); в) назвами свояцтва: – ***Швагер** із Москви подзвонив* (ГПУ, 14.06.12); назвами істот за віком (– ***Малій** так сподобалися нарциси, що вона листівки щодня з ними малює, – розповідає 37-річна Надія Юца зі Львова* (Країна, 28.05.10); – *Від **стариків** чув, що колись від церкви в селі Тахтаулове до нашої лісопосадки був підземний хід, – розповідає Андрій, прізвище просить не називати* (ГПУ, 15.04.10); г) назвами представників неінституційного соціуму: ***Якісь крутіки** замовили шампанське за 4900 гривень! – шокує мене мати суботнім ранком* (ГПУ, 21.01.11); – *Тут одні **круті** живуть, – каже місцева жителька Людмила Барчук* (ГПУ, 28.05.10); *Дійшло до того, що **фірмачі** виходять на роботу вночі й по неділях..*(ГПУ, 16.02.10); – *Але ці дома вряд літуть троне. Бо там живуть одні **шишки*** (ГПУ, 18.04.08); г) усно-розмовними варіантами назв представників професійних груп: ***Медики** кажуть – дивом уціліла, – розповідає 22-річний Василь Одерака з селища Оржів, що за 14 км від Рівного* (ГПУ, 26.07.11); ***Менти** не знали, що з того всього робити і як їх хапати* (Країна, 04.11.11); д) назвами за рольовим статусом: (ринок) – ***Хазяєчки**, курчат добирайте, один ящик остався, – припрошує покупців 57-річна Ніна Олефіренко* (ГПУ, 30.05.12) та деякими ін.

Спостережено, що автори-журналісти у своєму сегменті мікроконтекстів вживають лише повні офіційні номінації осіб, як-от: – *Толік теж пив, але за дитину дбав, – розповідає сусідка **Надії*** (ГПУ, 17.04.09); – *Я із сім'ї колгоспників. Старші брат і сестра довоєнні, а я після народився, – каже **начальник Бершадського центру поштового зв'язку Леонід Івасишин*** (ГПУ, 28.11.08) тощо. Хоча, як засвідчує аналізований матеріал, не завжди вони оминають вже усталені в мові розмовні варіанти офіційних назв представників тих чи тих державних установ, як-от: *Моторно-транспортне страхове бюро планує запровадити цього року «еврорепорт». Це документ, в якому водії фіксуватимуть ДТП без участі **даїшників*** (ГПУ, 22.01.08); *Ніна Горцакова, 71 рік, **двірничка** фірми «Київ-одяг», змітає з тротуару опале листя на вул. Куренівській, 2б* (ГПУ, 6.06.12).

Протиставлення літературне – нелітературне, нормативне – ненормативне використовується як прийом стильової та соціокультурної диференціації складників діалогованого газетно-журнального повідомлення, пор: ***Лікарі** прописували знеболювальні, мазі. Препарати тамували біль тимчасово. – Тої зими вже й пілюлі не помогли. Палець сіпало. Казали **врачі**, у кістці солі відкладаються* (ГПУ, 4.05.12).

Але таке розрізнення за вживанням у мові автора-журналіста і в мові персонажа-учасника події розмовних назв предметів непослідовне, пор. щодо назв автотранспорту: *Бус тільки-но від'їхав із Рівного* (ГПУ, 15.04.10); – *Дивлюсь, хтось просвічує мою машину і «бусик», що був поруч, – згадує Бороздін* (ГПУ, 18.04.08).

Здебільшого ж номінації розмовної сфери вживання – маркери усно-розмовних висловлювань персонажів-учасників подій. З-поміж таких назв предметів є назви частин тіла (*Ти бачив дівок, що **цицьками** тут вимахували? – каже курець про двох активісток руху FEMEN* (Країна, 04.11.11); збірні назви (*Понакидали всякого **шмаття** і так спали* (ГПУ, 6.07.10); назви грошей (*Ледве за **п'ятьорік** продала, – кричить сусідці 57-річна Анна Пух* (Країна, 13.05.11); ситуативні неповні назви реалій субстантивовані форми, що заступають номінативні словосполучення (– *Після суток переодяглися в **штатське**. Заїхали на ринок – купили квіти, шампанське, цукерки* (ГПУ, 30.03.10); *Оця банка – **вранішнє**, а з жовтою кришкою – **вечірнє**, – у ложці подає на пробу сметану* (ГПУ, 22.01.08); – *Ми наздогнали його біля **опорного*** (ГПУ, 16.02.10); – *Там живе 82-річна бабуся. Якби не люди, вчаділа би. Їй викликали «**швидку**»..* (ГПУ, 26.11.10), вторинні номінації (*Могилів-Подільський. У маршрутці набираю подругу. – То ви вчора пили «**шампунь**» за 500 євро? – питаю* (ГПУ, 21.01.11), а також назви предметів із суфіксами експресивної оцінки (*Він купив тут **халупку**, а вистроїв **доміну** на два поверхи, ще й забор на 2,5 метри* (ГПУ, 28.05.10); – *Цю **звірюку** в Чемері бачили ще в маї, – каже Василь Романович* (ГПУ, 14.10.10); назви з інтимізувальними суфіксами -ик-, -очк-, -ичк-, -ечк-, -к– (*В один посадила **кактусик** пухнастий, в інший – із колючками* (ГПУ, 7.09.11); *Мені приємніше повертатися додому на **теплоходик*** (ГПУ, 10.09.09); ***Водичка** нерви заспокоює* (ГПУ, 28.05.10).

Ознаки побутовості в журналістському тексті виявилися й щодо функцій лексики на позначення розмірів, кількостей, часу, пор.: – ***Води** було **море** – машини їхати не могли* (ГПУ, 6.06.12); *Бульбу вже посадив, ше хочу кукурудзу посіяти, – каже. – Треба обробляти землю, доки ше не відобрали. До нас тут олігархи внадились, вже **куну гектарів** під бізнес узяли* (ГПУ, 4.05.12). У повсякденно-побутовій культурі й усній розмовній мові усталілися моделі зіставно-асоціативного означення розмірів та кількостей з певними предметами, з якими людина постійно має справу в щоденному житті. Таке слововживання засвідчені і в мові сучасних газет, як-от: – *На землю падали рвані шматки льоду **розміром із кулак**, – розповідає 54-річна Катерина із села Тинів Дрогобицького району Львівщини* (ГПУ, 12.06.12).

Економію мовних зусиль у «своєму» соціокультурному середовищі уможливають універбативи:– *Раніше в **приватників** хліба дешевше двох гривень не було. Біла буханка коштувала 2,20–2,40, сіра – 2,10, чорна – дві гривні, – розповідають у великоканівецькій сільраді* (ГПУ, 29.02.08); – *Хліба і **мінералки** потім човном привезли рятувальники, – розповідає 39-річна Світлана Швець* (ГПУ, 6.07.10); – *Наша **пожарка** приїхала минут через 5* (ГПУ, 18.14.09); – *Мені приємніше повертатися додому на теплоходик, аніж давитися в **маршрутці*** (ГПУ, 10.09.09); – *Утікач повернув на вул. Короленка і почав петляти між **багатоповерхівками*** (ГПУ, 30.03.10) та ін.

Прикметники розмовної сфери вживання в аналізованому мовному жанрі можна розділити на три типи: одні з них мають словотвірні ознаки розмовності на тлі емоційної нейтральності номінації (*Найбільше відвідувачів завжди мав «**укртелекомівський**», бо там розцінки були найдешевші* (ГПУ, 28.05.10), другі виражають певну міру ознаки (– *Борц від ресторану хоч і пісний, але **добренний*** (ГПУ, 29.02.08), а треті – це емоційно-експресивні номінації (*У них чудова музика, ро-*

мантична, але **не соплива** (Країна, 16.12.11), зокрема із загального сленгу (– *Минулого разу я його слухала, він укумарений був, – каже студентка Діана. Вона прийшла на презентацію поетичної збірки 34-річного Сергія Жадана «Ефіопія» (ГПУ, 24.02.09); – Міся тут чарівні, безбашенні, – розповідає Химич, доки шукаємо у снігових заметах протоптану доріжку до Берковецьких садів (Країна, 29.01.10).*

Стрижнем динамізму й експресивності мови персонажів-учасників подій є дієслівна лексика розмовної сфери вживання на позначення: а) руху (– *Коли я побачила ці сліди, подумала, що хтось на велосипеді по городах гасав, – говорить Оле-на (ГПУ, 21.01.11); До нас тут олігархи внадилися, вже купу гектарів під бізнес узяли (ГПУ, 4.05.12); – Бач, Василю, як люди пруть (Країна, 04.11.11); б) процесу мовлення (– *Ми вам тут ще щось не те ляпнемо, а потім нам від начальства дістанеться, – каже (ГПУ, 21.01.11); – Не називайся як тебе звати. І так багато натринділа. А може то бандіт, – показує на журналіста (ГПУ, 6.06.12); в) психологічного впливу/сприйняття/ставлення (– *Колега настрахала, що літр олії скоро подорожчає до 14 гривень, – розказує жителька Рівного Галина Гаврилук, 49 років (ГПУ, 29.02.08); – Хочуть мене здихатися, – каже. – Не дали печатки для роботи, тільки штамп для імпорту (ГПУ, 18.12.09); г) широкого спектру дій (– *Наші люди приладилися торгувати (ГПУ, 16.02.10); – Я жав до 80 кілометрів, як тут Валіка «белка» хапанула. Наче здурів. Почав у мене руля виривати (ГПУ, 31.08.10); – Це Ахметов витворює, – жартує про світло хтось із опозиціонерів. У грудні більшість акцій «Київенерго» придбала компанія ДТЕК, яка входить до групи Ріната Ахметова System Capital Management (Країна, 20.01.12); – Прийшла до нас на базар перед Євро податкова міліція «доїти».. (ГПУ, 15.06.12).****

Не позбавлена емоційності та образності й мова автора-журналіста, коли контекст та ситуація вимагають від нього об'єктивного відображення подій та фактів (– *Коли двері відчиняються, продавці в піжамах та нічних сорочках вибігають зустрічати покупців. Ті ломляться до входу. Біжать на другий поверх, де розміщені більшість butikів. Перших півгодини переходять із магазину в магазин, роздивляються (ГПУ, 7.09.11); Деякі опозиціонери переходяться кулуарами (ГПУ, 6.06.12).*

Периферійна просторічна лексика представлена в аналізованому дискурсі зневажливими, лайливими назвами та елементами суржику. Так, зневажливі та лайливі назви засвідчені в мові персонажів-учасників подій, які перебувають у стані емоційного збудження, психоемоційної неврівноваженості. Вони репрезентують т. зв. грубе просторіччя і віддзеркалюють у діалогізованому газетно-журнальному повідомленні вербальне наповнення неофіційного афектного спілкування «без сторонніх»: у такому разі автор-журналіст лише відсторонено фіксує підслухуваний діалог як документ, пор. репліки учасників спортивних змагань: – *Хто це раз буде бити в морду – урою, – перший із команди «червоних» вривається в натовп суперників; – Та на мене взагалі сіли (Країна, 13.05.11); репліки продавців: – А вони, холера, так си поздували (Країна, 13.05.11); репліки будівельників: – А цей, курва, що це він будує, я тебе питаю? Для яких це, бляха, людей, щоб гречка була така дорога, а її не було? – І ти бачиш, яка сволоч, га? (Країна, 8.04.11); репліка дружини: Дружина підбігає до чоловіка і кулаком цілить йому в ніс: – Що ти робиши? Знову вранці похмелився? **Ідіот!** Із самого ранку десь наклюкався (Країна, 24.12.10) і под.*

Надмірна розкутість, епатажність засвідчена й у висловленнях людей з високою освітою та високими посадами, пор.: *У звичайній куртці, шкряпаній кеці та черевиках робить гімнастику головний архітектор області Сергій Царенко, 41 рік. – Як вам зарядка? – підходить до чиновника журналіст одного з телекана-*

лів. – *Спасибо, ху..во*, – *відповідає* (ГПУ, 14.10.10). У ситуаціях, коли персонаж набуває статусу оповідача, коли він оцінює своє висловлювання як публічне, в його усній мові також засвідчені журналістом та збережені в писемних текстах зневажливі номінації осіб: – *Та і той на секунду вискочив. І в цей момент зайшли ті два гади* (ГПУ, 31.08.10); – *Але голосувати за нього все одно не буду. Козел він* (ГПУ, 6.06.12); – *Придурок*, – *каже Сухий*. – *Надайте медичну допомогу чоловіку* (Країна, 20.01.12) тощо.

Елементи соціолектів об'єднує загальний сленг, або інтержаргон, який поступово протягом останнього 20-річчя увійшов й у мовне повсякдення практично усіх прошарків українського суспільства, усталився в мові ЗМІ.

Нерідко автори-журналісти залишають у підготовлених для друку повідомленнях такі лексичні одиниці, що зберігають оцінно-характеризувальну функцію оповідача, у мовній свідомості якого не диференційовано норми літературної мови та сленг – це фамільярно-розмовний культуромовний тип. Отже, газетно-журнальна публіцистика засвідчує, що в українців усталилися сленгові одиниці із мови шахраїв та злочинців (– *Це для мене була остання крапля. Не можу терпіти такий беспрєдел, тому оголосив голодування* (ГПУ, 18.12.09), алкоголіків (– *Я жвав до 80 кілометрів, як тут Валіка »белка« хапанула* (ГПУ, 31.08.10), водіїв (*Збавив швидкість до мінімуму, думав уже по зустрічі прийдеться об'їжджати* (ГПУ, 6.06.12), молоді (– *Я теж із Харкова. Зависав і бухав із друзями у тих самих андеграундних місцях, що й Сергій Жадан*, – *каже 22-річний студент Олександр Кошкін. Вивчає археологію у Києво-Могилянській академії* (Країна, 3.05.12); – *А так: захотіла персональну виставку*, – *варіантів море. Платиш, приносиш картини – і не паршися. Тобі поліграфію, пресу, відвідувачів забезпечать. Буду крапце італійські шмотки продавати – конкуренція менша* (Країна, 19.01.12). Давно усталилися в живій мовній практиці іншомовні сленгізми-експресиви: *Має бути саме так, як я написала, це ОК* (Країна, 20.01.12); – *А що – братиму оренду 200 баксів на тиждень за виставку. І грошей зароблю* (Країна, 19.01.12).

Сленгові одиниці можуть вживатися у лапках і без них: *Того вечора випив горілки і вирішив »поприкалуватися«*, – *переповідає слова паля Володимир Сергійович* (ГПУ, 26.11.10).

Одиниці загального сленгу карнавалізують соціокультурне тло національно-мовного повсякдення, відображаючи його строкагість. Наводячи репліки персонажів-оповідачів, автори-журналісти ніби знімають з себе відповідальність за вживання й поширення на письмі ненормативних з погляду літературної мовної практики одиниць. Знижена поетика повсякдення усталюється в масовій пресі, набуваючи статусу жанрово кодифікованих комунікативних одиниць з виразним прагмалінгвальним інтимізувальним навантаженням.

Територіально марковані лексикалізовані одиниці. Аналізований мовний матеріал засвідчує тенденцію до відтворення ареальних рис у висловленнях респондентів, що створюють додаткове характеризувальне тло. Звичайно, журналісти залишають у текстах лише визначальні елементи, які не утруднюють сприйняття новинної інформації, а лише маркують повідомлення. Глумачать тільки малознайомі масовому читачеві діалектизми. Так, у мові «Газети по-українськи» та журналу «Країна» збережено мовний колорит:

- південно-західного наріччя, зокрема наддністрянського (– *Правий мєшт прикрасила жовто-блакитними стрічками – це Україна. Лівий із колючками – це Росія* (ГПУ, 7.09.11); – *Худоба Панчука весь наш город стлумила*, – *розповідає 79-річна Євгенія Баран*. – *Син Михайло пішов поговорити з ним, щоб він не пускав*

туда корів. Панчук давай доказувати, що це ми винуваті, бо не поставили високий пліт. Син сказав, що буде методи шукати, щоб поставити Панчука на місце. **Не всів сі обернути**, як той його чимось ударив. Мисько впав, він **сі не сподівав**. Панчук так його **скопав**, зуби вибив. Той Панчук усюди милий, бо платить, і **нічо** йому не зробиш. На город не пускає. Ми **сі боїмо**, не знаємо, що то за людина. **На Йордан** там на хуторі наша хата згоріла (ГПУ, 14.06.12); – Вони дрова із **фіри** перекидають, зброю в нас шукають. Ми живемо під лісом і боїмося туди ходити, – говорить 71-річний Василь Підлужний із села Бишки Козівського району Тернопільщини (ГПУ, 23.02.11); За останні місяці в Ліс масово почали вертатися його вихідці. У радянські часи вони переїхали в Новояворівськ, Львів, де мали роботу. – Ту дець **п'ятдесят** планів взяли львівські, – каже Шот (ГПУ, 19.05.09); – **Бульбу** вже посадив, ше хочу кукурудзу посіяти, – каже. – Треба обробляти землю, доки ше не **відобрали**. А шоби ми сиділи тихо – такі подарки роблять, – показує на шістьох робітників, що кладуть на дорозі в полі бруківку. Село розташоване за 5 км від Львова. – Бруківка **файна, фігурова** (ГПУ, 4.05.12); – Але ж, глянь, **скіко** ше роботи. Просили в Києва хоч на тиждень те відкриття перенести (Країна, 04.11.11); закарпатського (Після рясних дощів у селі Ракошино Мукачівського району на Закарпатті розлилася річка Стара. – У мене затопило весь город, – зітхає 68-річна Іда Кузьма із цього села. – Залило водою 25 сотин – картоплю, часник, цибулю, помідори, **огурки, пасулю, киндирицю** (квасолню, кукурудзу – «ГПУ»). **Я тільки ся намучила** цілу весну, спину вигинала. **А кілько** лиш за трактор заплатила, щоб виорав ділянку. – Під водою залишилися **крумплі** (картопля. – «ГПУ»), **огірки, помідори, капуста**, – розводить руками Тетяна (ГПУ, 28.05.10); покутсько-буковинського (– До вечора була вже по пояс, у хаті – по коліна, – плаче господиня. – **Нам усі кури потопилися** – вони ж плавати не вміють. [...] продовжує Орися Михайлівна. – **Мене болють ноги**, то я не могла ходити в гумаках (Країна, 23.07.10); подільського (– Сусідові часи справив, а він відблагодарив **саджанцьом** горіха, – згадує 92-річний Іван Батюков із Вінниці. – **Хтів** розвести, ніяк не полується (ГПУ, 26.11.10) говорів;

- південно-східного наріччя, середньонадніпряньський говір: – **Хазяечки, курчат** добирайте, один ящик **остався**, – припрошує покупців 57-річна Ніна Олефіренко. Торгує курчатами на базарі в місті Миронівка Київської області (ГПУ, 30.05.12); – **Понарвилася** мені Тетянка, бо рідко умивалася і ряба була, **хе-хе**, – сміється беззубим ротом (Країна, 11.12.09).

Соціально маркована лексика. На тлі таких розкутих в емоційно-експресивному й аксіологічному планах висловленнях, де нерідко відсутній літературно-нормативний самоконтроль персонажів-оповідачів, показові й повідомлення з нейтральною в емоційному плані, а також з офіційно-діловою, публіцистичною за функціональними ознаками лексикою в їхній основі. Вони репрезентують сегменти мовної культури повсякдення міського населення – підприємців, адміністративних працівників, художників, представників політичних партій, рухів (*Городянам довідники подобаються*. – Така річ потрібна, наші гості інколи губляться у місті, не знають куди піти, як добратися до музею чи кафе, – говорить львів'янка 22-річна Уляна Плотій. – Та я сама користувалася довідником. Шукаю подарунки на Миколая, то там зручно подивитися, де і до котрої години працюють магазини (ГПУ, 18.12.09), а також освічених верств сільської місцевості – директори шкіл, селищні голови (*Дев'ять голосів програв йому директор Піщанської середньої школи Володимир Шахрай*. – Я ішов на вибори і думав, що робитимемо всі разом. Односельчани мене підтримали, а в конторі не зовсім вийшло спрацюватися. Піс-

ля виборів прийшов. Думаю, пораджусь як краще, з чого починати. А тут бачу, що мені не спішать допомогти. Через кілька днів написав заяву, що не хочу працювати з такою командою. Перед односельчанами вибачився за те, що не виправдав їхньої довіри (ГПУ, 21.01.11) і под.

Збережена та передана з інформаційно-новинною метою мова цих персонажів-респондентів репрезентує середньолітературний тип культури мови наших сучасників як представників інституційного дискурсу.

Отже, у сучасному публіцистичному дискурсі активно взаємодіють елементи 'усності' та 'розмовності', що впливають на зниження регістру літературності мови публіцистики до середнього, а то й літературно-фамільярного.

Література

1. Осина А. В. Среднелитературная речевая культура : ее роль и место в современной русской речи : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / А. В. Осина. – Саратов, 2001. – 21 с. // Режим доступа до автореф. : <http://www.dissercat.com/content/sredneliteraturnaya-rechevaia-kultura-ee-rol-i-mesto-v-sovremennoi-russkoi-rechi>
2. Михайлин І. Якою мовою говорить журналістика? / І. Михайлин // Незгасимий словосвіт : зб. наук. праць на пошану проф. Володимира Семеновича Калашника / уклад. Філон Микола та ін. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – С. 28 – 39.
3. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти / Завальнюк І. Я. – Вінниця : Нова книга, 2009. – 400 с.
4. Сметанина С. И. Медиа-текст в системе культуры :Динамические процессы в языке и стиле журналистики : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра. филол. наук : спец. 10.01.10 «Журналистика» / С. И. Сметанина. – Санкт-Петербург, 2002. – 36 с.
5. Победоносцева І. С. Телевізійний дискурс у культурному просторі постмодернізму : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. мистецтвозн. : спец. 17.00.04 «Кіномистецтво. Телебачення» / І. С. Победоносцева. – К., 2005. – 21 с.
6. Різун В. В. Теорія масової комунікації : підруч. / Різун. В. В. – К. : Видав. центр «Просвіта», 2008. – 260 с.

Умовні скорочення

ГПУ – Газета по-українськи
Країна – журнал «Країна»

Бибик С. П.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ УНИВЕРСАЛИЙ 'УСНОСТЬ' И 'РАЗГОВОРНОСТЬ' В СОВРЕМЕННОЙ ГАЗЕТНО-ЖУРНАЛЬНОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ (ЛЕКСИЧЕСКИЙ ПАРАМЕТР)

Статья посвящена определению роли универсалий 'устность' и 'разговорность' в процессах коллоквиализации, диалогизации языка современной газетно-журнальной публицистики. Проанализированы основные причины актуализации указанных процессов. Дифференцированы стилистические функции лексики разговорной сферы употребления, в частности просторечия, сленгизмов, диалектизмов.

Ключевые слова: устность, разговорность, диалог, лексика разговорной сферы употребления.

Bybyk S. P.

**THE INTERACTION OF UNIVERSALS ‘ORAL’ AND
‘CONVERSATION’ IN CONTEMPORARY NEWSPAPER
AND MAGAZINE JOURNALISM (LEXICAL PARAMETER)**

The article is devoted to defining the role of universals ‘oral’ and ‘conversation’ in the processes of colloquialization, dialogization of the language of contemporary newspaper and magazine journalism. The main reasons for updating these processes are analyzed. The stylistic features of the language spoken in the sphere of use, in particular colloquialisms, slang words, elements of the dialects differentiated.

Keywords: *oral, conversation, dialog, vocabulary conversational scope of use.*

УДК 81 '367.335 : 070.41

І. Я. Завальнюк

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри стилістики української мови й журналістики

**ІРОНІЧНІ ЕФЕКТИ Й ЖИВОРОЗМОВНІ ІНТОНАЦІЇ
У МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ**

У статті проаналізовано найтипівіші функціонально-стильові вияви явища парцеляції в українській газетній мові початку XXI ст., з'ясовано його стилістичні можливості щодо створення іронічних ефектів і живорозмовних інтонацій у різножанрових газетних текстах. Окреслено нові тенденції у використанні парцельованих членів речення, частин-парцелятив складносурядного та складнопідрядного речень.

Ключові слова: парцеляція, парцельований компонент простого речення, парцельоване складносурядне (складнопідрядне) речення, експресивний засіб, іронічний ефект, живорозмовні інтонації, мова сучасної української преси.

Актуальність статті. Українська преса сьогодні дає багатий матеріал для спостережень за явищами орозмовлення, іронізації, інтертекстуальності, дифузії, спричиненими мовними засобами, специфікою їхнього подання, трансформації і взаємодії. Інноваційного характеру на шпальтах українських газет набуває сьогодні і явище парцеляції, за допомогою якого журналісти (дописувачі) надають викладу особливої експресії, динаміки, стилістично зумовлених іронічних ефектів і живорозмовних інтонацій.

Синтаксичний прийом парцеляції, що є засобом актуалізації мовленнєвого задуму автора, досить повно досліджено в структурно-граматичному та стилістичному планах [8; 1; 16; 12; 13; 7; 11; 2; 9; 10; 3; 6 та ін.]. Потребує глибшого вивчення комунікативно-прагматичний аспект парцеляції, зокрема процес створення іронічних мовних ситуацій, відбиття явища орозмовлення в публіцистичному викладі, що й надає нашій науковій розвідці актуальності.

Мета статті – дослідити явище парцеляції як стилістичний засіб створення експресивності й емоційності в текстах української газетної періодики початку XXI ст. Її завдання: 1) виокремити в сучасних газетних текстах типові функціонально-стильові вияви парцельованих членів речення, частин-парцелятив складносурядних та складнопідрядних речень; 2) визначити особливості комунікативного призначення, прагматичні потенції та реалізації згаданих парцельованих компонентів у різножанрових газетних текстах; 3) проаналізувати стилістичні функції парцелятив, що постали на базі простого чи складного речень, пов'язані з механізмом створення іронічних ефектів і живорозмовних інтонацій.

Вилучаючи з газетних контекстів парцельовані конструкції, які слугують засобами орозмовлення й створення іронії, ми спиралися на визначення парцеляції, подане в енциклопедії «Українська мова»: «Парцеляція (від фр. *parcelles* – поділяти на дрібні частинки) – спосіб мовленнєвого оформлення єдиної синтаксичної одиниці – речення кількома комунікативними одиницями – фразами» [4, с. 426], зважали лише на «центрально» («ядерну») зону парцеляції [16, с. 122–125], керую-

чись такими критеріями: 1) парцельовані конструкції – стилістичний прийом динамічного аспекту речення; 2) під час парцеляції відбувається відрив фрагмента від базової (основної) частини речення для увиразнення в цьому фрагменті її значеннєвої значущості, посилення інформативності, експресивної виразності тощо; 3) часова межа парцелята здебільшого збігається з основною думкою; 4) парцеляцію пов'язують з комунікативно-функціональним планом базового речення, яка продовжує його суть і є комунікативно достатньою одиницею лише в сукупності з базовою частиною [5, с. 485].

Стилістична маркованість парцельованих компонентів речення дає їм змогу слугувати засобом для створення іронічних ефектів. У сучасних українських газетних контекстах почастішало вираження іронії через парцелювання головних і другорядних членів простого речення, причому ця іронія відображає не тільки негативну, а й іронічно-грайливу характеристику позитивного плану, а досягають її здебільшого контрастним зіткненням думок, бо саме «викривальна спрямованість, відвертість і гострота сучасних публіцистичних текстів визначають їх іронічність, надають сатиричного ефекту зображуваному чи відтворюють пафос ситуації» [9, с. 297]. Пор.: *Бути чесними вже давно не модно. Не гламурно* (Українська газета, 11–17.10.2007, с. 2); *А потім «для відписок» коригувати програму капітальних вкладень і спрямовувати кошти в «озеленення скверів»*. *Взимку* (Голос України, 08.11.2007, с. 3). Таким конструкціям властива висока комунікативна значущість, семантико-контекстуальне навантаження, вони створюють додаткові значеннєві відтінки [14, с. 342]. Тому-то їх широко використовують у ролі заголовків газетних статей як засіб інтригування, спонукання до прочитання публікації, напр.: *Посіви «озеленять»*. *Грошима* (Голос України, 05.04.2006, с. 1); *Передавайте за проїзд... Більше грошей* (Україна молода, 25.01.2008, с. 3).

В аналітичних та художньо-публіцистичних газетних жанрах – аналітичних статтях, відгуках, рецензіях, нарисах, публіцистичних роздумах тощо, тобто в тих жанрах, яким властиві елементи аналізу, полеміки, яскравої оцінки, експресії, визначальною є тенденція до ланцюгового розташування парцелятив – обставин, означень, додатків, що увиразнює повідомлення, актуалізує кожен мовний відрізок. Напр.: *Оце і є головний глибинний зміст свята: щоб діти не почувалися сиротами*. *Ніколи*. *Ніде*. *Ні за яких обставин* (Молодь України, 01–07.06.2006, с. 1); *Перечитую відголосся споріднених душ Ірини Дем'янової та Івана Потія і знаю: у «Ловитві вітру» знайшло благословення Слово*. *Бентежне*. *Людяне*. *Вічне* (Літературна Україна, 16.08.2007, с. 6); *Уся наша історія – історія мучеництва*. *За Україну*. *За державу*. *За рідну мову* (Літературна Україна, 20.03.2008, с. 1).

Нерідко ланцюгове парцелювання набуває особливої градації, що створює ефект комізму, іронії, висміювання. Такий функціональний вияв парцелятив обов'язково спричинений авторськими інтенціями, які виразно пробиваються крізь призму висловленого у висновках та узагальненнях, що нерідко містять інші види парцелювань, а тому ще більше актуалізовані. Наприклад, у газеті «Літературна Україна» (рубрика «Презентації») у статті під назвою «Для книги – подія з подій» ішлося про форум видавців, і як узагальнення побаченого й почутого автором маємо градаційне парцелювання додатків. У прикінцевому закличку до єднання в спільній справі автор подає ще й парцельовані відокремлені означення для акцентування на політичних уподобаннях, які наразі є не істотними: *Мріється про таку (на жаль, поки що фантастичну) картину*. *На форумі видавців, чергові книжковій виставці, збиваючи ноги, випереджаючи один одного, біжать українські політики до стендів*. *Закуповують українські книжки сотнями*. *Для себе*. *Для дружини*. *Для дитини*.

Для куми. Для кума. Для коаліції. Для опозиції. Для шкіл та бібліотек. Для виборців, [яких підкуповуватимуть книгами, а не грошима...] Отоді можемо сказати: українська книга в Україні перемогла і головна заслуга в цьому – їх, українських політиків. Помаранчевих та антипомаранчевих, біло-голубих та червоних... Усяких та різних, [які, однак, є саме українськими політиками] (Літературна Україна, 27.09.2007, с. 4).

Експресія газетної публікації постає особливо загостреною, коли заголовок, що містить парцелят, «перегукується» з лідом, у якому автор статті одразу конкретизує зміст заголовка, розкриває його підтекст. Посилити і зафіксувати увагу в такому разі допомагає модифіковане повторення. У такий спосіб створюють ефект іронії, бо ситуація набуває риторичності. Пор. заголовок: *У нас є і демократія, і комунізм... Точково і лід: Демократія в нашій країні є. Правда, точкова. Є і соціалізм. І капіталізм. Теж точкові. Те й інше – ексклюзивні варіанти для VIP-персон* (Вінницькі відомості, 26.03.2008, с. 11). Такі «перегукування» – явище нове в сучасній українській газетній мові. У жодному з досліджень проблеми парцеляції попередніх років про нього не йдеться. Нині спостерігаємо його стрімке входження до газетних контекстів як явища, що надає їм додаткового експресивно-стилістичного забарвлення, водночас реалізуючи прагматичні потенції мовця (автора).

Виявом стилістичної експресивно-видільної функції, характерної для парцельованих складносурядних речень, слугує імітація розмовного мовлення, створення ефекту невимушеності за допомогою діалогів або частин розповіді, поданих від першої особи. Напр.: *Я збираюсь активно і змістовно проводити своє дозвілля, реалізовувати свої захоплення, мрії, уподобання. Але робити я це хочу в товаристві однодумців* (Вінниччина, 26.03.2008, с. 4); *Ще одне мене вражає: Україна не бореться за свої інтереси. І тому виникають дуже асиметричні відносини з деякими іншими країнами* (Київські відомості, 09–15.11.2007, с. 8); *Як кажуть, жити б та в Бога здоров'я просити. І, безперечно, вдосконалювати форми господарювання на засадах оренди, госпрозрахунку, цехової структури тощо* (Сільські вісті, 16.03.2007, с. 2); *На переконання ректора Національної академії управління Сергія Єрохіна, українська методологія дискретного розрахунку інфляції з початку року вигідна для держави й обслуговування потокових бюджетних зобов'язань. Але вона не віддзеркалює економічних реалій* (Урядовий кур'єр, 18.03.2008, с. 6). Найбільше таких структур уживають у жанрі інтерв'ю, де автор матеріалу намагається зберегти стиль людини, яка дає інтерв'ю, передати особливості її мовлення.

Контактна парцельована частина безпосередньо пов'язана з думкою, вона легше відчленовується, проте ступінь виразності такого парцелята нижчий, аніж за дистантного розташування. Пор.: *Зараз справа чекає на розгляд. Залишається сподіватися на неупереджене і справедливе рішення. Бо такі справді муляють око, як більмо, ці автостоянки. Точніше, не вони самі, а земля, яку займають* (Урядовий кур'єр, 26.03.2008, с. 8). Інформаційне навантаження, актуалізацію змісту в поданій конструкції, окрім парцелята, посилюють ще й інші засоби. Це, зокрема, наявність приєднувального речення, яке поглиблює інформацію, уточнює зміст парцельованої частини, а також лексичні засоби, зокрема фразеологізми: муляти око, що означає «перебувати на видноті, набридати», і більмо в оці зі значенням «зайвий, непотрібний». До речі, такі й інші факультативні засоби посилення виразності парцельованих підрядних та базових частин, що істотно впливають на посилення емоційності газетних текстів загалом, особливо активізувалися в мові періодичних видань останнім часом. Пор.: *...надто серйозні катаклізми вітчизняній фінансовій системі не загрожують. Якщо, звичайно, наші горе-політики не заведуть країну*

в глухий кут (Дзеркало тижня, 06.09.2008, с. 7); *І вони [зради], як каміння згори, провокують лавини, які поховують і достойників, і зрадників. Якщо ти не схачуєшся, не віддаси долю цієї землі, Україні...* (Літературна Україна, 21.02.2008, с. 4). Це зумовлено тим, що в умовах справжнього «інформаційного вибуху» читачеві важко сприймати величезний потік інформації, потрібне якесь розслаблення. І саме неоднозначність повідомлень, гра слів, гумор, наявність інтертекстуальних елементів, розчленування речень і його компонентів, зіткнення кількох значень одного слова в тому самому контексті тощо змушують читача «розгадувати», додають йому інтелектуальної роботи, успішне виконання якої приносить естетичну насолоду, оскільки піднімає людину в її власних очах. До таких текстів реципієнт ніколи не залишиться байдужим [15, с. 74], а це і є запорукою успіху друкованого інформаційного джерела. До того ж, використання в базових частинах чи парцелятах фразеологізмів сприяє стилізації тексту під розмовну мову, слугує засобом досягнення взаєморозуміння з читачем.

Отже, прагмакомунікативний потенціал парцельованих другорядних членів речення та частин-парцелятів складносурядного та складнопідрядного речень дає змогу досягати значного впливу на читача в жанрах художньо-публіцистичного та аналітичного різновидів мови – передусім у нарисах, репортажах, кореспонденціях, інтерв'ю. Виразною є тенденція до ланцюгового розташування в цих жанрах парцельованих другорядних членів, що не лише посилює мовленнєву виразність, а й вичленовує в комунікативно значущій позиції важливі інформативні чи експресивні компоненти. Прагнення до оригінальності спонукає журналістів градувати ланцюги парцелятів, чим створюють ефект комізму, який привертає увагу читача.

Парцельованням сурядних чи підрядних частин в інтерв'ю, нарисах, репортажах, фейлетонах створюють додаткове тло, підтекст, який допомагає зрозуміти справжні наміри автора. Посиленню емоційності вислову, наданню йому живорозмовних інтонацій нерідко сприяють додаткові засоби експресивізації у складі парцельованих конструкцій, передусім лексико-фразеологічні та композиційні, чим досягають увиразнення потрібної інформації, употужнення впливовості газетного тексту.

Література

1. Ванников Ю.В. Синтаксические особенности русской речи (явление парцелляции) / Ю.В. Ванников. – М.: Изд-во ун-та дружбы народов им. П. Лумумбы, 1969. – 132 с.
2. Вінтонів М. Функціонально-граматичні та комунікативні вияви парцельованих та прислудувальних конструкцій / Михайло Вінтонів // Лінгвістичні студії: зб. наук праць / [наук. ред. А. Загнітко]. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – Вип. 11. – Ч. 1. – С. 124–129.
3. Денисенко З. Парцеляція як явище експресивного синтаксису / Зоя Денисенко // Мовознавчий вісник: зб. наук. праць / [наук. ред. Г. Мартинова]. – Черкаси, 2008. – Вип. 6. – С. 67–73.
4. Жайворонок В.В. Парцеляція / В.В. Жайворонок // Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін.]. – К.: «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2000. – С. 426.
5. Жайворонок В.В. Прислудування / В.В. Жайворонок // Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін.]. – К.: «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2000. – С. 485–486.
6. Завальнюк І.Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти: [монографія] / І.Я. Завальнюк. – Вінниця: Нова Книга, 2009. – 400 с.
7. Зверева О.С. Функціонування парцельованих конструкцій в сучасному російському поетичному мовленні (у порівнянні з українським): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Рос. мова» / О.С. Зверева. – К., 1998. – 17 с.
8. Иванчикова Е.А. Парцелляция, ее коммуникативно-экспрессивные и синтаксические функции / Е.А. Иванчикова // Морфология и синтаксис современного русского литературного языка. – М.: Наука, 1968. – С. 276–280.

9. Івкова Н. Функціонально-семантичне навантаження парцелятив у публіцистичному тексті / Наталія Івкова // Лінгвістичні студії: зб. наук праць / [наук. ред. А. Загнітко]. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – Вип. 12. – Ч. 1. – С. 296–303.
10. Конопленко Н.А. Текстотвірний потенціал парцельованих конструкцій: дис. ...кандидата філол. наук: 10.02.01 / Конопленко Наталія Анатоліївна. – Донецьк, 2007. – 186 с.
11. Конохова Л.І. Явище парцеляції в мові сучасних засобів масової комунікації: дис. ...кандидата філол. наук: 10.02.01 / Конохова Любов Іванівна. – Львів, 1999. – 174 с.
12. Кравченко М.В. Явище парцеляції в сучасній українській мові / М.В. Кравченко // Мовознавство. – 1980. – № 1. – С. 26–29.
13. Марич С.М. Парцеллированные конструкции в современном украинском литературном языке: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (укр. язык)» / С.М. Марич. – К., 1988. – 31 с.
14. Пацаранюк Ю. Парцеляція як спосіб реалізації іронії у структурі речення (на матеріалі творів О. Чорногуза) / Юлія Пацаранюк // Лінгвістичні студії: зб. наук праць / [наук. ред. А. Загнітко]. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – Вип. 13. – С. 339–343.
15. Різун В.В. Лінгвістика впливу: [монографія] / Різун В.В., Непийвода Н.Ф., Корнєєв В.М. – К.: Видавн.-поліграф. центр «Київський університет», 2005. – 148 с.
16. Сковородников А.П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка / А.П. Сковородников. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1981. – 255 с.

Завальнюк І. Я.

ИРОНИЧЕСКИЕ ЭФФЕКТЫ И РАЗГОВОРНЫЕ ИНТОНАЦИИ В ЯЗЫКЕ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ПРЕССЫ

В статье проанализированы типичные функционально-стилистические проявления парцелляции в украинском газетном языке начала XXI в., установлены ее стилистические возможности относительно иронических эффектов и разговорных интонаций в разножанровых газетных текстах. Определены новые тенденции в использовании парцеллированных членов предложения, частей-парцеллатов сложносочиненного и сложноподчиненного предложений.

Ключевые слова: парцелляция, парцеллированный компонент простого предложения, парцеллированное сложносочиненное (сложноподчиненное) предложение, экспрессивное средство, иронический эффект, разговорные интонации, язык современной украинской прессы.

Zavalniuk I.

IRONIC EFFECTS AND LIVE CONVERSATIONAL INTONATIONS IN THE LANGUAGE OF MODERN UKRAINIAN PRESS

The article analyzes the most typical functional-stylistic manifestations of the parcelation phenomenon in the Ukrainian newspaper language in the beginning of the XXI century; it explicates its stylistic means of creating ironic effects and live conversational intonations in different genres of newspaper texts. New trends in the use of parceled members of the sentence and parts-parcels of compound and complex sentences are identified.

Key words: parcelation, parceled component of a simple sentence, parceled compound (complex) sentence, expressive means, ironic effect, live conversational intonations, the language of modern Ukrainian press.

УДК 81'234

Т. Ю. Ковалевська

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови

КОМПЛЕКСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕКЛАМНОГО ВПЛИВУ В АСПЕКТІ НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНОГО ПРОГРАМУВАННЯ

В статті висвітлено роль нейролінгвістичного програмування в комплексному аналізі маркерів рекламного впливу. Пропонований підхід уможливує як теоретичне опрацювання проблематики медійного впливу (зокрема реклами), так і практичний синтез прогнаних текстів.

Ключові слова: реклама, сугестія, нейролінгвістичне програмування, Мілтон-модель.

В сучасному просторі соціальних комунікацій особливу увагу дослідників привертає рекламний дискурс насамперед з огляду на притаманні йому функції формування й формулювання ціннісних, аксіологічних та низки інших концептуальних настанов суспільства (Ю. Бернадська, І. Вікент'єв, Т. Гулак, Т. Джига, Н. Кутуза, Д. Огілві, А. Ульяновський, В. Ученова, Л. Хавкіна та ін.). Відповідні моделювальні процеси здійснюються завдяки креолізованій природі реклами, яка, активуючи практично всі нейрологічні канали сприйняття, дає змогу «апелювати до всіх рівнів людської психіки, до індивідуальної та колективної свідомості й підсвідомості, забезпечуючи перетворення рекламного дискурсу на своєрідну знакову систему» [14, с. 324] з іманентною впливовою домінантою. Проте у межах рекламної гетерогенної семіотики, скерованої на штучне утворення гіпотетичної зпозитивованої реальності, превалує лінгвальна символіка, бо «тільки у мові всесвіт, бажання, зображення отримують доступ до чуттєвості» [12, с. 296]. Враховуючи ж природну впливову інтенційність мови (Г. Клаус, О. Леонт'єв, Б. Поршнев та ін.) й наскрізну мету рекламних гіпертекстів, що полягає у «програмуванні людей на виконання певних дій» [3, с. 588], є підстави казати про подвійну сугестивність таких дискурсів. Відтак ідентифікація й аналіз мовних сенсифікаційних ефектів рекламного інформаційного впливу, вкорінених у глибинні колективно-особистісні психоструктури, становлять одне з найактуальніших завдань у колі сучасних гуманітарних досліджень, орієнтованих не лише на усвідомлення архітектоніки загальних психонетичних властивостей мови, а й на конструювання адекватних контекстів. На сьогодні є доволі багато наукових розвідок, присвячених певним особливостям рекламного дискурсу (див. праці Н. Коваленко, Л. Синявської, В. Унченка та ін.), проте комплексний підхід, базований на використанні психолінгвістичної специфіки рекламного кодування/декодування, практично не застосовується попри його релевантність саме в такому аспекті. На нашу думку, лише усвідомлюючи тісний зв'язок лінгвістичного й психологічного у породжувально-сприйняттєвих структурах особистості/соціуму, лише визначивши корелятивну сутність функціональності мовно-імплікованого й дискурсивної характерології можна адекватно кваліфікувати загальну специфіку відповідних жанро-

вих масивів, а також моделювати толерантні медійні текстові масиви. Такий підхід зумовлює необхідність застосування комплексної методології, ідеям якої, на наше глибоке переконання, відповідає парадигма нейролінгвістичного програмування (НЛП) – новітньої гуманітарної галузі, що має на меті конструювання емпатичної комунікації і водночас – здійснення програмованого коректного впливу [6]. До сьогодні потужний потенціал цієї науки використовується науковцями лише фрагментарно попри ефективність залучення стратегій і тактик НЛП до реконструкції різноманітних впливових дискурсів (рекламного, політичного, управлінського, фізичного та ін.), проаналізованих у низці авторських наукових праць (див. зокрема [7; 8; 11]). Зазначене доводить *актуальність* обраної проблеми та визначає *мету* статті, скеровану на висвітлення психолінгвальної природи мовних сугестогенів реклами, до яких щонайперше уналежнюємо специфічні нейролінгвістичні експлікатори, виокремлені за допомогою НЛП-методу Мілтон-модельної ідентифікації, а також певні інноваційні елементи, впливовий ефект яких забезпечується варіабельністю семантичної структури та специфікою сприйняткових процесів, що створюють підґрунтя для сугестивних ефектів. Відповідно об'єктом розвідки є феномен мовного впливу, предметом – корпус лінгвальних сугестогенів дискурсивного простору реклами.

Аналітичну реконструкцію РМ здійснюємо за допомогою методологічної бази НЛП як креативного гуманітарного напрямку, що поєднує досягнення різноманітних галузей знання (психології, мовознавства, нейрофізіології, філософії), даючи підстави для отримання комплексного уявлення про глибинну специфіку ретельно-аксіальної комунікації (див. праці Н. Ф. Непійводи, Г. Г. Почепцова). Так, у НЛП наголошено на відповідній доцільності використання репрезентативно маркованих (співвідносних із дією певної репрезентативної системи) слів, які викликають чітко визначені, унаочнені образи, що збільшує адекватність та впливовий ефект повідомлення: Згадане стосується і синестезійного поєднання різноманітних сенсорних маркерів: *«Вигляд. Дотик. Запах. Смак. Не зволікай. Відкривай «Coca-cola» кожним зі своїх відчуттів»*, *«Спробуйте каву «Elit Fort» у новій упаковці. До останньої нотки збереженої аромату і натуральний смак завдяки спеціальній системі «аромогарт систем»*. У такому разі унаочнена інформація задіює комплекс репрезентативних модальностей (каналів), що спричиняє її «гештальтоване» сприйняття, утворюючи в такий спосіб інтернальний стереометричний образ рекламованого товару. Репрезентативно марковані слова зумовлюють зовнішню та внутрішню «наочність» інформації, де велику роль відіграє і послідовність їх розташування в тексті, у межах якої оптимальною визнається конструкція ВАК, де В – лексема з візуальною маркованістю, А – з аудіальною, К – з кінестетичною.

Проте вербалізовані складники репрезентативних систем увиразнюють зовнішню узуальну конкретику рекламованих референтів, спираючись на необхідність їх ситуативного «упізнання», що, у свою чергу, зумовлює позитивність процесів логічної перевірки й подальшу неактуальність домінантного оброблення відповідної інформації, характерну, до речі, і для перших етапів гіпнолітичної комунікації (див. праці Р. Бендлера, Д. Гріндера, В. Кандиби, В. Шейнова та ін.). Вищий ступінь інтегрування особи до рекламної гіперреальності передбачає не лише наявність універсальних мовних конекторів, а й обов'язкове врахування зазначених нами індивідуальних психоструктурних особливостей, які зокрема реалізуються через специфічність процесів значеннєвого декодування, бо, на думку Е. Холенштайна, «значення укорінене – суб'єктивно – в особливостях моєї інтенції, у своєрідності скерувань моєї свідомості на предмети (самостійні і несамо-

стійні) та – об’єктивно – в характері даності відповідних предметів. В акті означування значення в жодному разі не є предметом. Але воно може в будь-який час через рефлексію стати предметом споглядання» [15]. Ідіолектні декодувальні особливості найяскравіше ілюструє неспецифічна лексика, ідентифікована за допомогою Мілтон-модельних технологій НЛП. У цих межах її тлумачать як номени з генералізованим референтним індексом, впливовий ефект яких детерміновано дією упушення – одного з універсальних трансформаційних процесів, співвідносних з ефектом сенсової розгалуженості, семантичної недискретності, що корелює з недомінантним обробленням інформації. Використання зазначених елементів у вербальній тканині РМ дає змогу суб’єктивного, увиразнено індивідуалізованого наповнення дифузваної мовної семантики, оскільки активізує аксіосистемні доміанти у психоструктурі особистості, здійснюючи трансфер її глибинних імплікатур до рівня поверхневих структур мовлення. Така лексика ілюструє гедоністичні тенденції особистості, пов’язані з максимальною орієнтацією діяльності людини на позитивну емоційність (див. праці В. Вілюнаса, П. Симонова, Х. Хекхаузена, В. Шейнова), відповідно формуючи безконфліктний аксіосистемний спектр рекламної гіпотетики (пор. *«Vaundy – райська насолода!»*; *«Губорг» – насолоджуйся свободою*; *«Вільний рух задоволення – «Даніссімо»*; *«Пральні машини «Індезіт». Вони працюють – ви насолоджуєтесь життям»* та ін.). пор.: *»Полювання та риболовля» – газета для справжніх чоловіків*; *«Апетитні ласощі – «Рижий Ал»*; *«З «Усладою» їжа – смакота»*; *«Зодіак» – сузір’я насолоди*. В такий спосіб досягається внутрішня адекватність зовнішніх текстових образів, що інтегрує конкретну особистість до узагальненого кола квазісуб’єктів, водночас виокремлюючи й індивідуалізуючи її.

Також є характерними певні синтаксичні конструкції (ідентифіковані в нейролінгвістичному програмуванні як комплексні еквіваленти, «читання думок» тощо, орієнтовані на моделювання гіпотетичних (проте дуже частотних, природних для пересічної людини) ситуацій: *«Коли починається печія, добре мати під рукою «Ренні»*; *«Набридли нудні закуски? Хочеш кращого? Чіпси «Чіо»*; *«Коли болить горло, навіть їжа стає проблемою. Саме тоді справжній англійський «Стрепсілс» стане у нагоді»*. Відзначимо, що експлікована ситуативна конфліктність не суперечить зазначеній нами загальній ідеальності рекламного простору, оскільки «форс-мажорні проблеми» відразу ж отримують можливість легкого й приємного розв’язання.

Психолінгвістичні закономірності сприйняття РМ не обмежуються лише наведеними константами, а вербалізуються через цілу низку мовних фактів, ідентифікацію яких уможливує використання решти нейролінгвістичних маркерів НЛП, до яких зокрема належать компаративно-суперлативні конструкції, що ґрунтуються на редуції суб’єкта порівняння (*«Ще більше життя. Час приймати новий «Мульти-табс»*; *Новий «Фейрі» ще економічніший»*); універсальні квантифікатори (*«Лише у нас найзручніший розклад і найвигідніші тарифи – «Аір Україна»*; *«Голден Леді» – ти чарівна завжди*), що продукують деструкцію об’єктної ідентифікації та ін. (загальний огляд метамодельних маркерів див. у [6]). Відзначимо, що декодувальна специфіка таких номенів також пов’язана з явищем сенсової дифузності, а отже, можна припустити, що її варіації торкаються номенів, у семантичній структурі яких а) дифузність є іманентним, провідним компонентом, б) дифузність є результатом транспозиції потенційних сем до площини архісемного конусу з маргіналізацією (до повного редукування) останніх. Наведене доводить думку про те, що попри відзначену вченими «практику байдужості» масового індивіда

щодо будь-яких смислових впливів» [2, с. 19] саме значення виступає сугестогенним концентром мови. Це ж підкреслює і Д.Мак-Квейл, наголошуючи, що «найважливіший вплив медій – формування значень потім ці конструкти систематично пропонують аудиторіям, які... їх долучають (або ні) до структури особистих значень, часто створеної попередніми колективними ідентифікаціями. Значення (отже, впливи) створюють самі одержувачі» [10, с. 414-415].

Таким чином, визначальним компонентом впливу вважають феномен значення, що на будь-якому рівні мови є конститутивним фактором [16]. Явище сугестивності «має здатність створювати глибинний зміст, який перебуває у складних відношеннях із семантикою слова» [13, с. 29], надаючи латентного поштовху до психосемантичних зрушень у когнітивно-емоційних площинах реципієнтів. Сугестивні ефекти РМ виявляються зокрема й в оказіональних утвореннях, лінгвістична специфіка яких тісно пов'язана із загальними психолінгвістичними особливостями кодувально-декодуювальних процесів. Так, сприйняття та перероблення рекламної інформації відбувається під впливом різноманітних факторів, проте три з них наявні практично завжди: конативний, афективний та когнітивний [4, с. 21], на якому відзначають актуальність мнемічних процесів, що, у свою чергу, акцентує на необхідності їх оптимізації через використання відповідних психолінгвістичних технологій. Найчастіше подібні ефекти досягаються через експансію нової інформації, прогнозоване коригування зафіксованих адресатом повідомлень або ж через штучну актуалізацію відповідних контекстів [9, с. 76]. Найчастіше в ролі такого засобу використовують прийом повторення, що характеризується наявністю інтернального конусу інформативності, на якому зосереджено особистісну / колективну увагу, тісно пов'язану з механізмом пам'яті як інтегративним психічним процесом. Зауважимо, що сучасні рекламисти вдаються не лише до власне повторення відповідних текстів та текстових сегментів, що досить часто сприймається негативно (пор. рекламний слоган мила «Dove»: *Мило сушить шкіру. Мило «Дав» на одну черв'як складається з крему і тому не сушить шкіри. Будь-яке мило сушить шкіру. «Дав» – єдине мило, що не сушить шкіру*), а й до конструювання ускладнених елементів РМ, які, окрім різноманітних семантичних імплікацій, містять ергонімний (або пов'язаний з назвою товарного знаку) фокус, убудований у структуру лексеми. Характерно, що такі методики властиві гіпнотичній комунікації (у цьому ж аспекті відзначимо й тавтологічні конструкції РМ: *Ліки «Ведмедика Бо». Лікування, що лікує*) [див. 1; 6]. Тоді сприйняття повторюваної назви завдяки оригінальності, оказіональності увиразнюється, чітко фіксується, напр.: *Не гальмуй – снікерсуй* або *Снікерсни у своєму форматі* (реклама шоколадних батончиків «Снікерс»); *Зафруктуйся, голова, і велика, і мала!* (реклама фруктових льодяників). У такому разі новоутворення набуває додаткових значенневих нюансів, пояснюваних, по-перше, дієслівною динамікою назви, по-друге, дещо зниженим стилістичним забарвленням, яке, на жаль, взагалі характерне для сучасного РМ. Побіжно відзначимо й актуальність використання дієслівних лексем із суміщеним прямим і переносним значенням, що, безперечно, надає їм стереофонічного звучання, хоч, як зауважують учені, «слово упізнається лише в одному його значенні і зв'язок між різними лексико-семантичними варіантами полісемантичного слова може актуалізуватися тільки за наявності певних мислительних зусиль» [5, с. 37], напр.: *«Фанта» – вливайся!; Мені – як солов'ю. «Пісня». Найкраща пісня – та, що летиться* (реклама горілки «Пісня»).

Частотними є й відповідні атрибутиви, де лінгвістична природа прикметників-означень зумовлює їх константність у загальній структурі РМ, бо завдяки їм «уна-

очнюється», наближується до чуттєвого сприйняття та пов'язується із синестезійною образною конкретикою подана інформація (напр., у рекламі напоїв «Пепсі»: *Сьогодні і завжди – пепсинний день календаря*, що, окрім зазначених моментів, асоціюється з червоним, святковим днем; «*Черрі-Кола*» – *приКОЛЬна акція*, де маємо і графемну акцентуацію назви). Зауважимо, що такі експерименти рекламистів досить часто мають і негативний ефект, оскільки бажання створити оригінальний текст не узгоджується з дотриманням елементарної грамотності (напр.: *Обалдінітельне взуття тільки у нас! Бутік «Балдініні»* або ж *Поелджітельна акція в магазинах фірми LG!*). Також відзначимо й наявність утворень, де семантична структура okazіональних суперлативів (див. Мілтон-модельну ідентифікацію) містить пріоритетну ознаку рекламованого товару, водночас співвідносну і з суб'єктом, і з об'єктом порівняння, уособлюючи в такий спосіб семантичний концентр сигнатури і скеровуючи декодувальні процеси в запланованому рекламодавцем напрямі, напр.: *найпельсинніший смак* (реклама напою «Фанта–Апельсин»), *найхрумкіший смак* (реклама вафельного батончика «Сієста») тощо.

Узагальнюючи, відзначимо, що пропонуванний комплексний підхід до аналізу РМ як актуального комунікативного жанру уможливорює не лише ідентифікацію його характерних мовних особливостей, а й дає змогу усвідомити глибинну психолінгвістичну систематику відповідного сприйняття. В цьому аспекті максимально релевантним вважаємо залучення НЛП-технологій, наукова обґрунтованість і жанрова релевантність яких прислужиться в розробці теоретичної бази відповідних досліджень та у безпосередній практиці, оптимізуючи ефективність синтезу й адекватність, прогнозованість декодування як рекламних контекстів зокрема, так і медійних стратегій узагалі.

Література

1. Бэндлер Р., Гриндер Д. Паттерны гипнотических техник Милтона Эриксона / Р. Бэндлер, Д. Гриндер. – Сыктывкар : Флинта, 2000. – 184 с.
2. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла: Сб. эссе / Ж. Бодрийяр. – М. : Добросвет, 2000. – 258с.
3. Буков П., Сарган Г. Психологические эффекты в рекламе / П. Буков, Г. Сарган // Психология и психоанализ рекламы. Личностно-ориентированный подход. – Самара : Издательский Дом БАХРАХ-М, 2001. – С.588 – 594.
4. Дейян А. Реклама / А. Дейян. – М. : Мир, 1993. – 173 с.
5. Залевская А. А. Проблемы организации внутреннего лексикона человека / А. А. Залевская. – Калинин : Мир, 1977. – 197 с.
6. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування / Т. Ю. Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2008. – 324 с.
7. Ковалевська Т. Ю. Концептуальні категорії впливу в контексті державного управління: Мілтон-модель / Т. Ю. Ковалевська // Демократичне врядування в контексті глобальних викликів та кризових ситуацій. Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю (3 квітня 2009 р., м. Львів) : У 2 ч. Ч. 2. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. – С.493– 497.
8. Ковалевська Т. Ю. Нейролінгвістичне програмування та сугестивна лінгвістика в систематичі прикладних досліджень / Т. Ю. Ковалевська // Людина. Комп'ютер. Комунікація: Збірник наукових праць / За заг. ред. Ф. С. Бачевича. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – С.41– 45.
9. Леонтьев А. А. Психолінгвістика / А. А. Леонтьев. – Л. : Наука, 1967. – 118 с.
10. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / Д. Мак-Квейл / Переклади з англійської Оля Вольна, Галина Сташків. – Львів : Літопис, 2010. – 538с.
11. Реклама та PR у масовоінформаційному просторі: монографія / [Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кондратенко, Н. В. Кутуза та ін.] : за заг. ред. О. В. Александрова : відп. ред. Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кутуза. – Одеса : Астропринт, 2009. – 400с.

12. Рікер П. Конфлікт інтерпретацій / П. Рікер // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. За ред. Марії Зубрицької, 2-ге вид., доповнене. – Львів : Літопис 2001. – С.288-304.
13. Сологуб Н. М. Мовний світ Олеса Гончара / Н. М. Сологуб. – К. : Наукова думка, 1991. – 140 с.
14. Хавкіна Л. Сучасний український рекламний міф : монографія / Л.Хавкіна. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2010. – 352 с.
15. Холенштайн Э. Якобсон и Гуссерль (К вопросу о генезисе структурализма) / Э. Холенштайн // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – <http://www.anthropology.ru>.
16. Якобсон Р. Звук и значение / Р. Якобсон // Избранные работы. – М. : Прогресс, 1985. – С. 30– 92.

Ковалевская Т. Ю.

КОМПЛЕКСНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ РЕКЛАМЫ В АСПЕКТЕ НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПРОГРАММИРОВАНИЯ

В статье определена роль нейролингвистического программирования в комплексном анализе рекламной суггестии. Предложенный подход может быть актуальным как в теоретических исследованиях медийного влияния (в частности рекламы), так и в практическом синтезе соответствующих текстов.

Ключевые слова: реклама, суггестия, нейролингвистическое программирование, Милтон-модель.

Kovalevskaya T. Y.

COMPLEX ADVERTISEMENT OF INFLUENCE RESEARCH IN ASPECT OF NEUROLINGUISTIC PROGRAMMING

In the article, the role of neurolinguistic programming in the advertisement influence complex analysis is defined. The approach offered makes it possible both to process the media influence problems (especially advertisement) in theory and to synthesize the programmed texts in practice.

Key words: advertisement, influence, suggestion, neurolinguistic programming, Milton-model.

УДК 811.161.2:659.1.013(038)

Н. В. Кутуза

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики, докторант

АСОЦІАТИВНИЙ СЛОВНИК РЕКЛАМНИХ СЛОГАНІВ: НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Статтю присвячено «Асоціативному словнику рекламних слоганів», який репрезентує новітній напрям лексикографії. Підґрунтям зазначеного словника стали результати експериментального дослідження, де стимулами при проведенні вільного асоціативного експерименту та оцінювання за допомогою семантичного диференціала Ч. Осгуда стали слогани як завершені текстові конструкти.

Ключові слова: реклама, слоган, психолінгвістичний експеримент, асоціативний словник, оцінювання, вплив.

Антропоцентристські орієнтири сучасної гуманітарної науки вимагають опрацювання новітніх напрямів дослідження, що не оминуло й словникарську справу, яка, згідно з твердженням академіка В. А. Широкова, «...сьогодні переживає особливий етап свого розвитку, перебуваючи під великим впливом нових суспільних потреб і нових методів обробки інформації, використовуючи можливості застосування комп'ютерних технологій при описі та представленні як власне лінгвістичної, так і екстралінгвістичної інформації» [20, с. 4]. На актуальності словників нового типу наголошують й учені Т. А. Космеда та Т. Ф. Осипова, зазначаючи, що словники розподіляються на традиційні (пасивного) типу та нові (активного) типу, де «пасивні подають пояснення, трактування, дефініції для розуміння відповідних мовних одиниць, вони більше налаштовані на «пасивного» мовця» [6, с. 8]. Словники ж активного типу сприяють синтезу мовлення, допомагаючи моделювати та конструювати комунікацію відповідно до конкретних мовленнєвих жанрів, подій, ситуацій, а також «готують» своїх користувачів до «живого», активного мовлення [там само].

Особливої уваги на сьогодні заслуговують й асоціативні словники, які віддзеркалюють ментальний лексикон носіїв мови, психосемантичні особливості лексем, їхній сугестивний потенціал, що дає можливість конструювати ефективні впливові рекламні дискурси та екологічні контексти. В українській лексикографії зазначена галузь представлена роботами Н. П. Бутенко [2; 3], С. В. Мартінек [14], О. Ю. Карпенко (невеличкий онімічний асоціативний словник розташований у монографії) [4] та Т. Ю. Ковалевської, Г. Д. Сологуб, О. В. Ставченко [1]. Основою таких словників є результати асоціативних експериментів, де стимулом слугували лексеми, що певним чином обмежує варіативну архітектоніку сприйняття впливових дискурсів, адже лише в контекстуальному оточенні слово набуває певного смислу. На нашу думку, мінімальним контекстом, де може актуалізуватися сугестивний потенціал лексем, є рекламні слогани, експериментальне дослідження яких надасть змогу не лише виявити впливові потенції цих констант, а й уникнути «неочікуваних» асоціацій, котрі можуть спричинити виникнення комунікативного бар'єру.

На важливості асоціативного тестування й суб'єктивного шкалування власне рекламного тексту та слогану як його константи наголошує багато дослідників (С. Адамов, С. Єлшанський, А. Кисельова, І. Морозова, О. Барашова, С. Трифонова, Й. Стернін, І. Лапинська, О. Отрощенко). В цьому ж аспекті відзначають доцільність застосування контент-аналізу (В. Різун і Т. Скотникова) й т. зв. холл-тесту (А. Кармін) з метою вибору найбільш ефективних та прогнозованих з позицій впливу на споживача рекламних повідомлень. Але детальних описувань результатів вивчення не подає жодний з вчених, до того ж відсутні й асоціативні словники, де стимулами виступають слогани. Можемо відзначити лише «Словарь слоганов» російської дослідниці О. Пономарьової, уміщений у її книзі «Слоган в системе маркетинговых коммуникаций: словарь, исследования, технологии» [16]. Проте словник не асоціативний, у ньому міститься більше 4600 слоганів, що розташовані за абеткою, де подаються характеристики слоганів: вид продукту, послуги, товар, організація, марка продукту / фірми, найменування продукту, тип слогану, засоби розповсюдження, кількість слів, цінності, мотиви [16, с. 7]. На думку авторки, такий особливий об'єкт для дослідження зі своєю специфікою та функціями, як слоган, вимагає окремого дослідження і навіть виокремлення в особливу нову галузь, що виникла на перетині наук, – слоганістику. Практична ж значущість цього словника полягає в тому, що він містить інформацію про конкретний слоган, особливості слоганів певної товарної категорії, що стане в нагоді у процесі розроблення слогану [див. 16, с. 6].

З огляду на зазначене вважаємо укладання «Короткого асоціативного словника рекламних слоганів», підґрунтям якого стали результати вільного асоціативного експерименту та оцінювання за шкалою Ч. Осгуда (фактор «Оцінка») на слоган-стимул (детальніше див. [7; 8; 9; 10; 11]), актуальним та новітнім напрямом у лексикографії.

Мета статті – з'ясувати чинники, що характеризують Асоціативний словник рекламних слоганів як вияв новітніх тенденцій лексикографії. Мета передбачає розв'язання таких завдань: розглянути здобутки нової лексикографії; дослідити особливості сприйняття рекламних повідомлень; довести важливість аналітичної реконструкції слогану як провідного елемента рекламного звернення; описати результати асоціативного експерименту та оцінювання (за шкалою Ч. Осуда, фактор «Оцінка»), де стимулами виступали слогани комерційної, політичної та соціальної реклами, що стали підґрунтям зазначеного словника.

Дослідники наголошують на вагомості експериментальних доведень, зокрема, С. Мартінек стверджує, що «запропоновані лінгвістами гіпотези і результати, отримані шляхом лінгвістичної інтроспекції, повинні проходити експериментальну перевірку, а тому зростає значущість психолінгвістичних методів дослідження» [14, с. 7], насамперед – асоціативного експерименту, який дає змогу прогнозувати й моделювати результати аналітичних реконструкцій, «омінаючи фільтри розуму» [19] й виявляючи латентні підсвідомі тактики та стратегії сприйняття текстової і загальносеміотичної інформації [18, с. 200–201] й, отже, підсилюючи впливовий ефект як функціональну константу комунікації.

Таким чином, наявність асоціативних досліджень і словників, де стимулом виступає лексема, та відсутність відповідних розвідок і словників зі стимулом-слоганом сприяло виникненню гіпотези цілісного сприйняття слоганів із відповідним асоціюванням та оцінюванням, тобто при зіткненні текстовими масивами реципієнт сприймає слоган, текст гештальтовано, як певну цілісність, а не кожне слово окремо, відмежовано, дискретно, у зв'язку з чим можуть виникати чи не ви-

никати певні асоціації. Для підтвердження цієї гіпотези було проведено експерименти з метою виявлення асоціативного ореолу та оцінної характеристики слоганів комерційної, політичної та соціальної реклами, що, на нашу думку, дало змогу визначити актуальні інтенсифікатори позитивного сприйняття та впливу, збіг / незбіг кодованої та декодованої інформації у площинах лінгвоментальних характеристик й уникнути негативних асоціацій, які через певне слово (в контексті) спричинюють негативний вплив на весь рекламний текст, рекламну / соціальну кампанію і взагалі на політичну партію / блок, товар / фірму / послугу / установу, що зводить нанівещь заплановану мету рекламіста. Отже, поєднання методу власне асоціативного експерименту й фактору оцінювання рекламних слоганів уможливило аналіз усього спектра аксіологічної динаміки сприйняття, що, у свою чергу, поглибило уявлення про стереоскопічну архітектуру внутрішнього семантичного простору процесів рецепції, їхні інваріантні та варіативні ознаки [13, с. 14].

Отримані відомості не лише увиразнили актуальність експериментальних досліджень рекламних слоганів, а й дали змогу укласти у співавторстві з проф. Т. Ю. Ковалевською Асоціативний словник рекламних слоганів політичної, соціальної та комерційної реклами і стало першою спробою укладання словників такого типу, що «зумовлює його «пілотний», апробувальний характер, визначаючи й певні обмеження у процедурі проведення, насамперед зумовлені реконструкцією асоціативних площин інформантів одного локального сегмента» [там само]. Мета ж пропонованого словника полягає не в отриманні узагальнених результатів, що, звісно, вимагає поглибленого й всеохоплювального підходу до активації всіх складників процедури експерименту, а насамперед – у доведенні наукової доцільності вивчення асоціювання комплексних стимулів сугестогенних дискурсів та визначенні й диференціації чинників «аксіологічних очікувань» у процесі їхнього сприйняття. Крім того, вважаємо, що матеріали словника окреслять певні тенденції оцінювальних стратегій та асоціативних домінант декодування рекламних слоганів, уможливаючи визначення позитивних і проблемних сегментів сучасної слоганістики [13, с. 14–15].

Отже, асоціативний експеримент, результати якого стали підґрунтям «Короткого асоціативного словника рекламних слоганів» було проведено в такий спосіб. Асоціативний експеримент зі стимулами-слоганами комерційної реклами було проведено одночасно з асоціативним експериментом зі стимулами-слоганами політичної реклами в 2007 р. у період «міжвиборчого затишшя», тобто після виборів до Верховної Ради 2006 р. і перед достроковими виборами 2007 р., що дало змогу отримати порівняно «чисті» асоціації на політичні слогани, оскільки під час власне виборів сприйняття рекламних блоків у більшості випадків через їхній персеверативний надмір є максимально знегативованим і часто поширюється на всі без винятку контексти. Асоціативний експеримент, де стимулами виступали соціальні слогани, проведено на початку 2009 р. у період збільшення кількості такої реклами у зв'язку з економічною кризою, коли попит на комерційну рекламу значно знизився і, як наслідок, рекламні площі звільнилися. Залучення комерційної, політичної та соціальної реклами (її відповідних слоганів) дало змогу охопити доволі об'ємний масив сугестогенних текстів, визначити характерні домінанти сприйняття таких інформаційних блоків, а також з'ясувати загальні аксіологічні тенденції їхнього декодування.

Респондентами проведеного нами асоціативного експерименту переважно виступали студенти та молоді викладачі Одеського національного університету імені І. І. Мечникова віком 17–27 р. (87 %), вік респондентів інших соціальних прошар-

ків становив 38–54 р. (13 %). Рідна мова реципієнтів – українська, але переважно вони є білінгвами. Під час підготовчого етапу до проведення загального експерименту пробній групі респондентів (19 осіб) пропонувались анкети, що містили 100 слоганів-стимулів (34 політичні й 66 комерційні), але перші результати показали, що на слогани-стимули, які були розташовані в кінці анкети, респонденти через втому та перевантаження інформацією майже не подавали асоціацій та оцінювань. Тому в процесі безпосереднього експериментування для збільшеного кола респондентів (всього 141 особа) і з огляду на зручність опрацювання анкет ці слогани було розподілено таким чином: 38 осіб отримали анкети з 16 політичними й 30 комерційними слоганами, 30 осіб – з 18 політичними й 29 комерційними (7 попередньо опрацьованих на підготовчому етапі слоганів комерційної реклами не увійшли в анкету через брак місця). Окремі групі респондентів (54 студенти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова віком 19–23 р.) було запропоновано тільки соціальні слогани (36 позицій), що мали чітку адресну орієнтацію на відповідну вікову групу. В анкетах потрібно було оцінити слоган позитивно чи негативно (зазначивши + чи –) й записати 1–2 асоціації, які першими спадають на думку. Загальна кількість респондентів експерименту, де стимулами виступали комерційні та політичні слогани, – 87 осіб. Відбір слоганів здійснено за частотністю їхнього представлення у ЗМІ. Політичні слогани подавалися без указівки на партію, щоб особистісне ставлення до певного політичного напрямку не впливало на його оцінку, винятком стали слогани, де ергонім (назва партії / блоку) була складником тексту. Анкети містили слогани, подані українською мовою, проте залучено й декілька найчастотніших російськомовних слоганів політичної реклами, які виступають принципово ілюстрацією передвиборчої програми певних партій, а також незначну кількість російськомовних слоганів реклами соціальної. Респондентам рекомендувалося подавати асоціації на всі слогани українською мовою, але російськомовні та й подекуди англомовні асоціації також увійшли до словника, оскільки вони ілюструють специфіку сприйнятливих характеристик та оцінювань і часто виступають як прецедентні феномени, зафіксовані в пам'яті саме такою мовою. Збережено й деякі лексеми-асоціації зниженої стилістики, що засвідчують, як правило, максимально негативний полюс оцінки або ж максимальну дисоціюваність інформанта від оцінюваних реалій. Також збережено й особливості графіки стимулів та асоціативних реакцій (велика літера, курсив, підкреслення слів, пунктуаційна специфіка та ін.), проте орфографічні помилки виправлялися.

Фактичний матеріал словника представлено трьома блоками: перший блок містить реакції респондентів на слогани комерційної реклами, другий – політичної, третій – соціальної. Всі слогани подано в алфавітному порядку, у випадках залучення російськомовних слоганів чи слоганів, які містять англомовні елементи (найчастіше це комерційна реклама), вони розташовуються після відповідних літерних позицій українських текстів.

Наведемо приклад словникової статті:

Вітаміни для нервів бувають розумними! «Нейровітан» (49 / 34/ 4 // 23 / 2 / 9); «+» (15), «–» (31), (немає асоціацій – 11, немає оцінювань – 3); депресія (2); нерви (2); сміх (2); спокій (2); стрес (2); таблетки (2); аптека; вчителька; глузування; дивно; здоров'я; істерика; лікар-психіатр; ліки; мабуть; меланхолія; навчання; насмішка; невірноваженість; окуляри; парадокс; пігулка; псих; психіатр; роботи; розум; сльози; справді?; терпіння; тісно; хаос; хвороба; цікаво; цілеспрямовано; Шерлок; чушь; J; живі таблетки; молекулярні сітки; вітаміни з мозком; вітамін – «не нервуй!»; і не дуже; примітивно і непродумано; розум для нервів?; школярі в

окулярах; мозок з нервовими волокнами; спадає на думку свекруха; а ще психованими типу «шизандра»; негативне враження, немов вітаміни – живі істоти і ми їх їмо.

Оглядовий аналіз отриманих асоціативних реакцій дає підстави зробити такі попередні висновки:

1) асоціації на слоган-стимул виникають не лише у вигляді одного слова, а й у вигляді словосполучень і навіть речень, де на комерційні рекламні слогани зафіксовано 62,48 % однослівних реакцій, 37,52 % – у вигляді словосполучень і речень; на політичні рекламні слогани відповідно 56,94 % і 43,06 %; на соціальні рекламні слогани – 56,31 % і 43,69 %;

2) серед отриманих асоціативних реакцій зафіксовано апелятивні та онімні моделі: а) серед однослівних апелятивних асоціативів зафіксовано практично всі різновиди асоціативних реакцій (синтагматичні, парадигматичні, тематичні, фонетичні, номінаторно-операторні, граматичні, ремінесцентні та персоналії); б) серед реакцій виявлено онімні реакції на слогани-стимули, хоч слоган і не містив таких власних назв [9, с. 67], серед яких різноманітні характерні синтагматичні, парадигматичні й тематичні різновиди [див. 5, с. 37–43]. На комерційні рекламні слогани загалом отримано 2,03 % однослівних онімних реакцій, де антропонімних – 1,06 %, топонімних – 0,97 %; на політичні рекламні слогани загалом отримано 2,04 % однослівних онімних реакцій, де переважають реальні антропонімні, насамперед прізвища політиків, що свідчить, з одного боку, про високий рівень політизованості суспільства, а з іншого – про «рекламне мислення», міцне вкорінення клішованого сприйняття; на соціальні рекламні слогани загалом отримано 1,52 % однослівних онімних реакцій, де антропонімних – 0,64 %, топонімних – 0,88 %;

3) кожний слоган викликає як негативні, так і позитивні асоціації, що засвідчують і нові стереотипи масової свідомості (переважно в межах різноструктурних асоціативних реакцій на слогани політичної й соціальної реклами), які розгортаються у своєрідній асоціативній ланцюжок, відбиваючи політичні реалії сьогодення (0,75 %): *Ющенко – пасіка – мед – майдан – апельсини* та ін.

4) зафіксовано низку графічних реакцій у вигляді sms-повідомлень і різноманітних знакових маркерів, «смайликів» (♣, ♥, :,), кольорової символіки відповідної партії та ін., що засвідчує ефективність невербальних складників у структурі слогану, а також ілюструє вплив Інтернет- та смс-комунікації. Таких реакцій, поданих на комерційні рекламні слогани, зафіксовано 0,79 %, на політичні – 0,5 %, на соціальні – 0,24 %;

5) певна кількість багатокомпонентних (неоднослівних) реакцій має алюзивний характер (гасла радянських часів, цитати з мультфільмів, кінофільмів, віршів, назви фільмів, слова з відомих пісень, імена літературних героїв та історичних постатей). Так, на комерційні рекламні слогани зафіксовано 1,25 % алюзивних реакцій, на політичні – 2,6 %, на соціальні – 0,88 %;

6) певним різновидом прецедентних асоціацій є й випадки відтворення вже відомих, клішованих текстів реклами (чи їхніх трансформованих варіантів), популярних товарних знаків, відомих ергонімів як власних реакцій, що ілюструє «рекламне» мислення, людину рекламну. Серед отриманих реакцій на комерційні рекламні слогани таких випадків зафіксовано 1,58 %; на політичні – 0,3 %; на соціальні – 0,14 %;

7) зафіксовано реакції, представлені власними інтерпретаціями слоганів-стимулів певними респондентами, які часто використовують у таких «авторських

слоганах» риму й гумор: «*Ессенціале Форте Н*». *Відновлення печінки клітинка до клітинки – а без ліків клітинка до клітинки зруйнована печінка* :);

8) взагалі відзначаємо наявність певної кількості реакцій гумористичного характеру, яких на слогани комерційної реклами подано 0,65 %, на слогани політичної реклами – 0,75 %, на соціальні слогани – 0,44 %., що зокрема відбиває специфічну рису української ментальності. Так, на слоган-стимул політичної реклами *МАЙБУТНЄ народжується В РЕГІОНАХ!* подано й такі реакції: *памперси; пологовий будинок; майбутнє немає ніякого стосунку до процесу народження; майбутнє народжується само по собі і без регіонів*; на слоган комерційної реклами чаю «Ліптон» – *прямо-таки без Ліптону немає життя*; на слоган соціальної реклами *Скажемо палінню – прощавай!* – *скажемо палінню – Добридень!*; *я не розмовляю з палінням* та ін. Крім того, в колі отриманих асоціатив зафіксовано й специфічні лінгвоментальні маркери *я не всі, нав'язування, індивідуалізм*, що ілюструють індивідуалістичні вектори національного світобачення;

9) виявлено й асоціативні реакції, що ілюструють риси радянської ментальності, радянського світогляду. Ці реакції представлені як відповідними лексемами (апелятиви та оніми – *СРСР, Ленін, комунізм, серп та молот*), так і гаслами, створеними ще в період Жовтневої революції 1917 року (*Мир – народам!, Земля – крест'янам!, Хлеб – голодн'ям!, Вся власть – советам!*). Показовим є факт фіксації таких асоціативних реакцій на слогани політичної (0,8 %) та соціальної (0,24 %) реклами, сприйняття ж комерційної реклами таких реакцій не продукує;

10) деякі асоціації (насамперед у стимульному колі політичної реклами) засвідчують наявність уточнювальних запитань на кшталт *не розумію / не зрозуміло* та ін. (3,84 % відповідних реакцій на слогани комерційної реклами; 0,7 % – на слогани політичної реклами; 1,07 % – соціальна реклама), що ілюструє неефективність слогану, відсутність стійкого асоціативного зв'язку між ним і рекламованим;

11) в аспекті оцінювання рекламних слоганів отриманий фактичний матеріал засвідчує наявність як негативних, так і позитивних реакцій. У 48,5 % реакцій на слогани комерційної реклами переважає негативне оцінювання, в 45,5 % – позитивне, у межах якого зафіксовано єдиний слоган, який не викликав жодної сприйняттєвої негації, – «*ROSHEN*». *Солодкий знак якості*. В реакціях на слогани політичної реклами виявилось 82,4 % негативних оцінювань, позитивних – 17,6 %; на слогани соціальної реклами – 41,7 % негативних оцінювань, що зокрема пояснюємо «частотним використанням негативних мотивів страху» [49: 140], який є «досить сильним засобом впливу» [15, с. 71] для демонстрації наслідків девіантної поведінки [8, с 152]), 58,3 % – позитивних.

Отже, наслідки вільного асоціативного експерименту та оцінювання за шкалою Ч. Осгуда (фактор «Оцінка») дають підстави твердити, що слогани певним чином активізують і виявляють лінгвоментальні риси реципієнтів, переважна кількість кодованої рекламістами й декодованої реципієнтами інформації не збігається, що зокрема спричинено застосуванням у слоганах лексем із дифузною семантикою, з негативним значенням (переважно в політичній та соціальній рекламі), надмірним і недоцільним використанням варваризмів, екзотизмів, термінів (здебільшого в комерційній рекламі), які провокують або знегативовану реакцію, продукуючи сенсову редукцію й ускладнюючи (а часом – і унеможлиблюючи) розуміння такого тексту [12], або суттєву відмінність між закладеним й отриманим смислом, що, у свою чергу, свідчить про важливість ретельного продуманого добору вербальних елементів слоганів.

Відзначимо, що проведення експерименту продовжилось у кінці 2012 р. – початку 2013 р., де стимулами виступали 164 слогани (64 комерційних, 66 політичних і 34 соціальних), які були розподілені на 4 варіанти анкет, і представлені 200 респондентам. На сьогодні триває оброблення отриманих результатів, котрі вагомо поповнять відомості не лише про актуальні складники ментального лексикону та аксіологічної систематики інформантів, а і про загальні стратегії сприйняття цілісного тексту, що, у свою чергу, дасть змогу поглибити дослідження актуальних констант мовленнєвого впливу, а також збільшать реєстр словника.

Література

1. Асоціативний словник української рекламної лексики / уклад. Т. Ю. Ковалевська, Г. Д. Сологуб, О. Г. Ставченко. – Одеса : Астропринт, 2001. – 116 с.
2. Бутенко Н. П. Словник асоціативних норм української мови / Н. П. Бутенко. – Львів : Вища школа, 1979. – 120 с.
3. Бутенко Н. П. Словник асоціативних значень іменників в українській мові / Н. П. Бутенко. – Львів : Вища школа, 1989. – 328 с.
4. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики : монографія / О. Ю. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2006. – 326 с.
5. Ковалевська Т. Ю. Класифікаційні ознаки онімних асоціатів / Т. Ю. Ковалевська // Записки з ономастики : зб. наук. праць / [відп. ред. О. І. Бондар]. – Одеса : Астропринт, 2002. – Вип. 6. – С. 37-43.
6. Космеда Т. А. Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу / Т. А. Космеда, Т. Ф. Осіпова. – Дрогобич : Коло, 2010. – 272 с.
7. Кутуза Н. В. Асоціативне поле комерційних слоганів : експериментальне дослідження / Н. В. Кутуза // Записки з українського мовознавства : зб. наук. праць / [відп. ред. О. І. Бондар]. – Одеса : Астропринт, 2009. – Вип. 18. – С. 110-118.
8. Кутуза Н. В. Асоціативні ефекти соціальної реклами / Н. В. Кутуза // Діалог : Медіа-студії : зб. наук. праць. – Одеса : Астропринт, 2009. – Вип. 9. – С. 145-154.
9. Кутуза Н. В. Політичний слоган як маркер ментального лексикону / Н. В. Кутуза // Діалог : Медіа-студії : зб. наук. праць. – Одеса : Астропринт, 2009. – Вип. 8. – С. 59-69.
10. Кутуза Н. В. Психолінгвістичні методи дослідження рекламних слоганів // Наукові записки Інституту журналістики : наук. зб. / [голов. ред. В. В. Різун] ; Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2010. – Т. 40. – Листопад-вересень. – С. 80-84.
11. Кутуза Н. В. Роль асоціативного експерименту в дослідженні політичних слоганів / Н. В. Кутуза // Культура народів Причорномор'я : науч. журнал / [гл. ред. Ю. А. Катунин]. – Симферополь : Крым, 2008. – № 137. – Т. 1. – С. 347-350.
12. Кутуза Н. В. Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону м. Одеси) : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. В. Кутуза. – Одеса, 2003. – 214 с.
13. Кутуза Н. В. Короткий асоціативний словник рекламних слоганів / Н. В. Кутуза, Т. Ю. Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2011. – 80 с.
14. Мартінек С. В. Український асоціативний словник : у 2 т. / С. В. Мартінек ; М-во освіти і науки України. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – Т. 1 : Від стимулу до реакції. – 2007. – 344 с. ; т. 2 : Від реакції до стимулу. – 2007. – 468 с.
15. Назайкин А. Рекламный текст в современных СМИ : практ. пособ. / А. Назайкин. – М. : Эксмо, 2007. – 352 с. – (Профессиональные издания для бизнеса).
16. Пономарёва А. Слоган в системе маркетинговых коммуникаций : словарь, исследования, технологии / А. Пономарёва. – Ростов-на-Дону : ООО «Мини Тайп», 2006. – 720 с.
17. Ромат Е. В. Реклама : [учебник для вузов] / Е. В. Ромат. – 7-е изд. – СПб. : Питер, 2008. – 512 с. : ил. – (Серия «Учебник для вузов»).
18. Федотова Л. Н. Социология рекламной деятельности : учебник для вузов / Л. Н. Федотова. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Оникс, 2007. – 560 с.
19. Фрумкина Р. Устами младенцев... [Электронный ресурс] / Р. Фрумкина. – Режим доступа : <http://www.archive.1september.ru/rus/1997>.
20. Широков В. А. Комп'ютерна лексикографія : монографія / В. А. Широков. – К. : Наукова думка, 2011. – 352 с.

Кутуза Н. В.

АССОЦИАТИВНЫЙ СЛОВАРЬ РЕКЛАМНЫХ СЛОГАНОВ: НОВЕЙШИЕ ТЕНДЕНЦИИ ЛЕКСИКОГРАФИИ

Статья посвящена Ассоциативному словарю рекламных слоганов, который презентует новейшее направление в лексикографии. Основой указанного словаря являются результаты экспериментального исследования, где стимулами в процессе проведения свободного ассоциативного эксперимента и оценивания с помощью семантического дифференциала Ч. Осгуда стали слоганы как завершённые текстовые конструкты.

Ключевые слова: реклама, слоган, психолингвистический эксперимент, ассоциативный словарь, оценивание, воздействие.

Kutuza N. V.

ASSOCIATIVE DICTIONARY OF ADVERTISEMENT SLOGANS: IS THE NEWEST TENDENCIENES OF LEXICOGRAPHY

The article is sanctified to the «Short associative dictionary of advertisement slogans», that presents the newest direction of lexicography. The results of experimental research became soil of the marked dictionary, where stimuli during realization of free associative experiment and evaluation by means of semantic differential of C. Osgood slogans became as text elements is completed.

Key words: advertisement, slogan, psycholinguistic experiment, associative dictionary, evaluation, influence.

УДК 007 : 304 : 070

О. О. Семенець

Запорізький національний університет,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач соціальних комунікацій, реклами та зв'язків з громадськістю

«ДИСКУРСИВНА ЛЮДИНА» В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЯХ

У статті розглянуто аспекти організації мовного досвіду суб'єкта в сучасних дискурсивних практиках. Описано зміни в ментальності автора повідомлення маніпуляційного дискурсу мас-медіа. Окреслено зміни в індивідуальній свідомості реципієнта під впливом персуазивного дискурсу. Проаналізовано механізми збереження ідентичності індивіда в різнопланових дискурсивних практиках сучасних соціальних комунікацій.

Ключові слова: *постмодернізм, мас-медіа, «дискурсивна людина», «протеївська ідентичність», дискурсивні практики, соціальні комунікації.*

Актуальність статті. Культура постмодерну трансформує поняття суб'єкта, його ідентичності, індивідуальної свідомості та соціальної реальності. У некла-сичній філософській парадигмі цілісність суб'єкта проблематизована. Суб'єкт усвідомлюється як похідний, залежний від сфери несвідомого та від мови (пси-хоаналіз), залежний від стадії перед-розуміння (екзистенціалізм), від стосунків з Іншим (філософія діалогу). Усе це ставить під сумнів самоідентифікацію людини – аж до фундаментальної відмови від будь-яких «ідентичностей» у філософії постмодернізму, у зв'язку з кризою ідеї референції та сприйманням семіотичного середовища як самодостатньої реальності: «Вирощуйте ризоми й ніколи – корені! Не сійте – вкопуйте! Не будьте ні єдиним, ні багатоманітним, будьте множиннос-тями!» [2]. Постмодернізм, що проголосив «смерть людини» та «смерть автора», тлумачить багатогранного й фрагментованого суб'єкта як величину, похідну від дискурсу, як функцію – «змінну дискурсу». Особливої актуальності в такому кон-тексті набувають питання організації дискурсивного досвіду індивіда, змін в інди-відуальній свідомості та збереження її ідентичності.

Мета дослідження – в руслі концепції М. Фуко окреслити зміни, що відбува-ються у свідомості суб'єкта під впливом дискурсивних практик соціальних комуні-кацій у світі постмодерну. Досягнення мети передбачає реалізацію таких *завдань*: розкрити зміст поняття «дискурсивна людина»; описати зміни в ментальності ав-тора повідомлення під впливом продукованого ним самим маніпуляційного дис-курсу мас-медіа та окреслити зміни в індивідуальній свідомості реципієнта під впливом персуазивного дискурсу; проаналізувати механізми збереження ідентич-ності індивіда в різнопланових дискурсивних практиках соціальних комунікацій.

У знаменитій статті «Що таке автор?» М. Фуко критикує розуміння автора як свідомого й суверенного творця та розглядає його як певний «функційний прин-цип», як «дискурсивну функцію». В основі статті – доповідь, виголошена на за-сіданні Французького філософського товариства 22 лютого 1969 року в Коледж де Франс. «Формулювання теми, з якої я хотів би розпочати, – зазначає М. Фуко, – я запозичую в Беккета: «Яка різниця, хто говорить, – сказав хтось, – яка різниця,

хто говорить». У цій байдужості, я вважаю, слід визнати один з фундаментальних етичних принципів сучасного письма» [7].

Мова йде не про заперечення існування самого суб'єкта, а про висування дискурсу на перший план у процесі письма, про визнання ключової та визначальної ролі дискурсу щодо мовленнєвої праці суб'єкта: «У разі письма суть справи полягає не у виявленні або звеличенні самого жесту писати; ідеться не про прищиплювання якогось суб'єкта в мові, – питання стоїть про відкриття деякого простору, що в ньому суб'єкт, який пише, не перестає зникати». Словом, «ідеться про те, щоб відняти в суб'єкта (або в його замісника) роль деякої первинної основи та проаналізувати його як змінну й складну функцію дискурсу» [7, с. 41].

Дискурс при цьому виступає як самодостатня форма артикуляції знання, прийнята в певній культурній традиції, і автор «повинен стертися або мусить бути стертий на користь форм, властивих дискурсам». «Можна уявити таку культуру, де дискурси і оберталися, й приймалися б без того, щоб коли-небудь взагалі з'явилася функція-автор. Усі дискурси, яким би не був їхній статус, їхня форма, їхня цінність, і як би з ними не мали справу, розгорталися б там в анонімності шепоту, – зазначає М. Фуко, й повторює на завершенні доповіді: – <...> І за всіма цими питаннями було б чути лише шум байдужості: «яка різниця – хто говорить» [7].

Цими словами філософ фактично повертається до думки, висловленої незадовго перед тим, у 1968 році, у своєму відгуку на запитання, поставлені читачами журналу «Esprit» після виходу «Слів і речей». Відповідаючи критикам, які не готові були визнати, що «дискурс – це складна й диференційована практика, підпорядкована доступним аналізу правилам і трансформаціям», які «не можуть винести – і тут їх неважко зрозуміти, – коли їм говорять: дискурс – це не життя; час дискурсу – не ваш час», – Мішель Фуко підкреслює: «У кожній виголошеній фразі, і ось саме в тій, яку Ви зараз якраз пишете, Ви, що вже на стількох сторінках зятяго наполягаєте на тому, щоб відповісти на запитання, яким Ви відчули себе зачепленим особисто, Ви, що збираєтеся підписати цей текст своїм ім'ям, – у кожній фразі править закон без імені, біла байдужість: «Яка різниця, хто говорить, – сказав хтось, – яка різниця, хто говорить» («Reponse a une question», Dits et écrits, t. 1, p. 695) [Там же].

В інтерпретації Мішеля Фуко автор постає як певна ідеологічна фігура, спосіб поширення смислу, місце «перетину дискурсивних практик», які нав'язують йому свою ідеологію. Щоправда, в його пізніх працях суб'єкт набуває більшої автономності й відносної свободи як активний відтворювач дискурсивних і соціальних практик.

Розуміння суб'єкта як «змінної й складної функції дискурсу», холистична настанова інтерпретації, а саме наголос на тому, що ціле підпорядковує собі роль окремих складників і чинників, – усе це корелює з концепцією американського філософа й логіка В. ван О. Куайна. «Натуралізм», або «науковий реалізм», в інтерпретації Куайна визнає онтологічну навантаженість теоретичних термінів: існування об'єктів постульоване в межах мовної «концептуальної схеми», яка має узгоджуватися з емпіричними даними. Отже, за В. ван О. Куайном, структура онтології залежна від «концептуальної схеми» мови (відомий онтологічний критерій В. ван О. Куайна, сформульований у термінах екстенціональної логіки: «Існувати – значить бути значенням квантифікованої змінної»).

У світі постмодерну ключовим стає поняття «дискурсивна людина», що визначає суб'єкта, залежного від влади дискурсу. Якщо філософія модерну виходила з визнання первинності сприймання світу людиною в комплексі її відчуттів та по-

дальшого мовленнєвого вираження вражень, думок, емоцій, – то постмодернізм проголошує: усе є мова, структури мови задають онтологію світу й переживань людини. Відповідно, по-різному вибудовується комунікаційна онтологія «екзистенційної» та «дискурсивної» людини.

«Екзистенційна» людина спрямована на пошуки онтологічної сутності свого існування. Долаючи одвічну проблему екзистенційної самотності, саме в спілкуванні з Іншим вона прагне осягнення й реалізації «справжнього» буття, і це «вимагає від «екзистенційної» людини певної мужності й сили духу. Інакше вона замикається на самій собі або «розчиняється» в рутині повсякденного існування. Можна сказати, що «екзистенційна» людина – це людина духу й віри. Вона здатна знайти в собі сили вийти за межі порядку повсякденного існування та відкрити для себе світ свободи, духу, трансценденції, тобто буття Бога. Ці характеристики властиві релігійній людині. Така людина зорієнтована на самозаглиблення, прагне здобути новий, «трансцендентний» вимір свого буття, який розширює межі індивідуального «Я» [4].

На протигагу цьому, «дискурсивна» людина цілком занурена в дискурс, структурований культурною традицією, і сприймає світ, заздалегідь артикульований у мовних формах. Прагнучи позбутися залежності від влади дискурсу, людина постмодерну виявляє свою в цьому неспроможність, і тим лише підтверджує власну залежність. Якщо комунікативне існування людини загалом – як «екзистенційної», так і «дискурсивної» – з необхідністю зумовлене дискурсом культури, то в добу постмодерну влада дискурсивних практик перетворює суб'єкта на «змінну й складну функцію дискурсу».

У сучасному соціумі людина залежна передусім від дискурсу масової комунікації, попри відсутність бажання, згоди чи навіть усвідомлення цього факту. ЗМК впливають на людину, її світогляд і відчуття, на підсвідомість, на самоідентифікацію людини та оцінку світу й подій у ньому. Це особливо актуальне для царини електронних медіа, що «підтримуючи в людині ілюзію інтерсуб'єктності, унікальних особистісних відношень з джерелом інформації, при цьому все більше втягують її в процес масотворення. Людина стає елементом натовпу, як кажуть, не виходячи з дому. Самотність у натовпі – центральна проблема екзистенційно-гуманістичної філософії ХХ століття – набуває свого нового звучання: відчуття натовпу в самотності. Найтривожніше при цьому те, що відчуття втрати внутрішньої цілісності і самоідентичності перестає сприйматися людьми як щось ненормальне, неприродне» [1].

Численні інтерпретації дійсності в повідомленнях ЗМІ, незрідка суперечливі, неузгоджені, некогерентні, породжують відповідно множину «реальностей» можливих світів, які в ментальності реципієнта розгортаються, взаємодіють, перетинаються, вступають у діалог, нерідко конфліктний. Розбіжні тлумачення тієї самої події, пропоновані різними медіа, зумовлюють множинність образів світу у свідомості людини й нову фрагментованість цієї свідомості. Плюралізм картин світу, з одного боку, та множинність реалізації однієї особистості в постмодерному світі, організованому за принципом ризику, з другого, закономірно слугують імпульсами для розвитку плюралістичності мислення.

Доба постмодерністського релятивізму плекає тип «дискурсивної» людини, з характерною кліповою свідомістю та мозаїчним типом мислення. Однак не варто обмежувати цей тип лише рамками аудиторії мас-медіа. Такі зміни відбуваються передусім у свідомості самого журналіста. Особливо це стосується типосиндрому «зомбі», виокремленого з числа типів пострадянського журналізму в Росії [6].

Журналіст, який формує фахові повідомлення відповідно до моделей світу, продиктованих темниками, виступає при цьому в ролі професійного маніпулятора, щоразу змінюючи свої погляди на світ, підлаштовуючи їх під задану модель дійсності, – і тому його особистість виявляється «протеїстичною».

Різнопланові й різноспрямовані дискурсивні практики стають підґрунтям формування «протеївської ідентичності» сучасної людини, за визначенням Р. Дж. Ліфтона. Давньогрецький міфонім Протей в аналізі філософії суб'єктивності – «від Монтеня до Канта» – застосовував Моріс Мерло-Понті, наголошуючи, що «суб'єктивність не є ані річ, ані субстанція, а вершина особливого як універсального, що суб'єктивність є Протей», і саме в метаморфозах суб'єктивності прихована її діалектика [5, с. 133–135]. Розгорнуте теоретичне обґрунтування понять «протеївської ідентичності», «протеїзму» у зв'язку з кризою ідентичності людини в сучасному світі запропонував американський психіатр Роберт Джей Ліфтон [8].

Протей – морське божество в давньогрецькій міфології, яке постійно змінювало своє обличчя й здатне було зберігати його тільки будучи захопленим у полон. На думку Р. Дж. Ліфтона, сучасна людина, подібно до Протея, змушена постійно змінюватися, а її ідентичність просто не може залишатися стабільною. Протеїзм, за висновком дослідника, розвивається у ХХ ст. як наслідок вибухових змін у сфері мас-медіа, криз і перебудов світового політичного устрою, глобалізації, взаємопроникнення культур і безперервного обміну культурними цінностями. Пропонуючи поняття «protean self», Ліфтон зосереджує увагу на складності організації передусім американської нації, що впливає на визначення в ній етнічної, культурної, релігійної та інших типів ідентичності. Наводить приклади з історії японського суспільства, в якому нині переплетені ознаки традиційного укладу життя, передових інформаційних технологій та захоплення молоді західною поп-культурою.

Однак саме за таких умов відкриваються можливості у розв'язанні суперечностей індивідуальної свідомості. Як писав Г. М. Маклюен у «Галактиці Гутенберга» (надрукованій ще 1962 р.), людина може «критично поставитися до припущень, які перебувають в основі нашого мислення, і подолати їхню обмеженість. Тепер перед нами відкривається можливість

навчитися жити навіть не тільки як амфібії, тобто у двох суміжних світах, а плюралістично – у безлічі світів і культур одночасно. Ми більше не зв'язані однією культурою – єдиною конфігурацією співвідношення почуттів – так само, як ми не зв'язані однією книгою, однією мовою або однією технологією. Культурне завдання, що стоїть сьогодні перед нами, подібне до завдання, яке розв'язує вечний, що прагне визначити похибку інструмента свого дослідження, для того аби її врахувати й виправити» [3, с. 45].

Отож, сучасна людина вчиться жити плюралістично – у множині світів і культур одночасно. Вчиться визначати «похибку вимірювання» істини, з урахуванням досвіду тих чи тих дискурсивних практик, та вносити корективи до власної концептуальної картини світу. Дискурсивне мислення й полонить людину, і дає можливість аналізувати, порівнювати, шукати істину в самому діалозі дискурсивних практик. Організація багатогранного дискурсивного досвіду людини в полемічно напруженому соціальному просторі постмодерну, об'єднання численних «Я»-позицій, власних оцінок різнопланового дискурсивного досвіду в єдине ціле – це шлях безперервного пізнання людиною світу і самоствердження в ньому. Саме рефлексивні механізми мислення організовують багатогранний комунікативний досвід індивіда, уможливають збереження цілісності особистості в умовах неминучих мандрів сучасного Протея складною мережею дискурсивних практик світу соціальних комунікацій.

Література

1. Аналітика, експертиза, прогнозування: Монографія / Є. А. Макаренко, М. М. Рижков, М. А. Ожеван та ін. – К. : Наша культура і наука, 2003. – 614 с.
2. Делез Ж. Ризома / Ж. Делез, Ф. Гваттари // Восток : Альманах. – Вып. № 11/12 (35/36), ноябрь–декабрь 2005. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.situation.ru/app/j_art_1023.htm
3. Мак-Люэн М. Галактика Гутенберга: Сотворение человека печатной культуры / М. Мак-Люэн. – К. : Ника-Центр, 2003. – 432 с.
4. Малахова О. Н. Философско-антропологический анализ общения : Дис. ... канд. филос. наук. – 09.00.13 Религиоведение, философская антропология, философия культуры / О. Н. Малахова. – СПб., 2004. – 151 с.
5. Мерло-Понти М. В защиту философии / М. Мерло-Понти. – М. : Изд-во гуманит. лит., 1996. – 248 с.
6. Пронин Е. И. Психологические проблемы современной журналистики / Е. И. Пронин // Проблемы медиапсихологии / Сост. Е. Е. Пронина. – Москва : РИП-холдинг, 2002. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://evartist.narod.ru/text7/38.htm>
7. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / М. Фуко. – М. : Касталь, 1996. – 448 с. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Fuko/_Avtor.php
8. Lifton R. J. The Protean Self: Human Resilience in an Age of Fragmentation / R. J. Lifton. – New York : Basic Books, 1993. – 276 p.

Семенец Е. А.

«ДИСКУРСИВНЫЙ ЧЕЛОВЕК» В СОВРЕМЕННЫХ СОЦИАЛЬНЫХ КОММУНИКАЦИЯХ

В статье рассмотрены аспекты организации речевого опыта субъекта в современных дискурсивных практиках. Описаны изменения в ментальности автора сообщения манипулятивного дискурса масс-медиа. Определены изменения в индивидуальном сознании реципиента под воздействием персуазивного дискурса. Проанализированы механизмы сохранения идентичности индивида в разноплановых дискурсивных практиках современных социальных коммуникаций.

Ключевые слова: постмодернизм, масс-медиа, «дискурсивный человек», «протеанская идентичность», дискурсивные практики, социальные коммуникации.

Semenets O.

«DISCURSIVE PERSON» IN MODERN SOCIAL COMMUNICATIONS

The article deals with aspects of organization of subject's lingual experience in modern discursive practices. Changes in an author's mentality in manipulative media discourse are described as well as changes in a recipient's individual consciousness under the influence of persuasive discourse are outlined. Mechanisms of preservation of individual identity in diverse discursive practices of modern social communications are analyzed.

Key words: postmodernism, mass media, «discursive person», «protean self», discursive practices, social communications.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК

І. І. Степанченко

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри російської мови

АЛГЕБРА ГРАММАТИЧЕСКОЙ ГАРМОНИИ

(рецензия на монографию Е. А. Скоробогатовой «Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтика именных категорий в текстах и идиостилиях» – Харьков: Харьковское историко-филологическое общество, 2014. – 240 с.)

Рецензируемая монография является второй частью книги «Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтический потенциал русской грамматики (морфологические категории и лексико-грамматические разряды имени)» – Харьков: НТМТ, 2012. – 480 с. Если в первой части Е.А. Скоробогатова уделяет основное внимание разработке теоретических проблем анализа поэтики морфологических категорий и лексико-грамматических разрядов имени, то во второй части в центре внимания исследователя конкретные морфологические характеристики идиостилей и отдельных текстов.

В монографии показано, что поэтическая языковая личность характеризуется сдвигом по шкале «бессознательное – сознательное» в сторону осмысления и интенциональности морфологической селекции. Именно эта осознанность морфологического отбора и трансформаций определяет, по мнению автора монографии, актуальность изучения поэтической морфологии идиостилей как одного из аспектов современной креативной лингвистики. Изучение морфологического уровня поэтического идиостиля, как и морфологического уровня поэтического языка эпохи, Е. А. Скоробогатова осуществляет в двух направлениях: от морфологических характеристик единиц и категорий к поэтическим функциям и художественным смыслам и от поэтических функций и смыслов к способам их морфологического представления. Первое направление определяет поэтическую морфологию идиостиля, второе – его морфологическую поэтику. Объединение этих направлений обеспечивает единство системного и функционального подходов в изучении морфологических характеристик идиостиля.

Исследование Е.А. Скоробогатовой творчески развивает и обогащает традиции изучения языка художественных произведений учеными Харьковской лингвистической школы, восходящие к трудам А.А. Потебни, в частности, к учению А. А. Потебни о внутренней форме слова. Рассматривая внутреннюю форму слова как пучок ассоциаций, связанных в сознании с его внешней формой, автор монографии показывает, как в условиях поэтического текста внутренняя форма может актуализироваться. Выделение регулярных морфолого-поэтических способов актуализации внутренней формы языковых единиц и индивидуально-авторских особенностей такого выделения является важным этапом в развитии современной лингвопоэтики.

С другой стороны, истоки концепции Е.А. Скоробогатовой связаны с идеями классического виноградского направления, которое во многом получило воплощение в работах московских лингвистов, исследующих язык художественной

литературы в ИРЯ им. В.В. Виноградова РАН, в частности – в работах В.П. Григорьева и его школы.

Сама идея уровневого подхода к явлениям поэтической речи не является новой. В Харькове она была активно поддержана известной монографией Л.Ф. Тарасова «Поэтическая речь». В основном в сфере внимания исследователей оказывались единицы лексического и синтаксического уровней. Морфологии поэтического текста посвящены лишь отдельные работы (И.А. Ионовой, Я.И. Гина и др.). Монографии Е.А. Скоробогатовой отличает фундаментальность исследования поэтической речи на морфологическом уровне, обусловленная, во-первых, всесторонним учетом традиций изучения поэтической морфологии, с другой – объемом, глубиной и оригинальностью анализа практического материала.

Структура монографии «Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтика именных категорий в текстах и идиостилиях» определяется поставленной целью – «рассмотреть морфологическую составляющую ряда поэтических идиостилей и художественных текстов, интертекстуальный и диалоговый потенциал выделенных морфосинтаксических моделей и поэтико-морфологических мотивов». Работа состоит из 4-х основных частей. В первой части рассматриваются комплексные морфологические характеристики идиостилей А.С. Пушкина, М.Ю. Лермонтова, О.Э. Мандельштама, В.В. Набокова, А.А. Галича. Этот раздел наиболее объемный и занимает более половины книги. Главной особенностью описания морфологии идиостилей в рецензируемой монографии является его системный характер. Так, например, описывая грамматические особенности идиостиля М.Ю. Лермонтова, автор на основании анализа всего массива лермонтовских поэтических произведений рассматривает функционирование именных категорий рода, числа и падежа. Выводы, к которым приходит автор, убедительны и оригинальны. Так, например, анализ функционирования граммем рода в поэзии Михаила Лермонтова позволил доказать, что известное описание Л. В. Щербой нейтрализации гендерной оппозиции при создании парных образов является чертой, характерной не только для одного стихотворения («На севере диком стоит одиноко ...»), но и приметой лермонтовского идиостиля в целом.

Связь между грамматическими значениями и поэтическими смыслами, заявленная в названии работы, связь между морфологическими структурами и поэтическими функциями является непосредственным предметом исследования автора. В монографии отсутствуют формальные грамматические наблюдения, не проявляющиеся на содержательном уровне. Например, у Лермонтова встречается такое универсальное поэтико-грамматическое употребление, как использование родо-половых коррелятов личного местоимения третьего лица *он / она*, указывающих на возлюбленного / возлюбленную. Отличие подобных употреблений от обычных местоимений-заместителей, пишет Е.А. Скоробогатова, в том, что ранее в тексте стихотворения нет собственного или нарицательного существительного, по отношению к которому личное местоимение выполняет дейктическую функцию. Это формальное наблюдение тут же получает функциональную оценку: то, что местоимение называет возлюбленного (возлюбленную), продолжает автор, определяется поэтическим функционированием и контекстом. Категориальное родовое значение здесь так же ярко, как и местоименно-указательное. Поэт использовал способность местоимений передавать комплексную семантику интимности, табуирования и значимости. Именно эти смысловые оттенки присущи личным местоимениям в поэтической функции номинации возлюбленных.

Если идиостили А.С. Пушкина, М.Ю. Лермонтова, О.Э. Мандельштама, В.В. Набокова с разной степенью детализации были ранее предметом лингвистического изучения, то о специфических особенностях языка А.А. Галича написано мало, а его морфологическая составляющая вообще не исследовалась. Как показано в монографии Е.А. Скоробогатовой, в языке А.А. Галича встречаются все три группы средств морфологической экспрессивности: средства, связанные с нарушением грамматической нормы, реализация потенциальных возможностей грамматики и, наконец, использование нормативных форм и значений, актуализация которых происходит за счет особого расположения в тексте (соположения, противопоставления, грамматического ритма, создания вертикальных и горизонтальных грамматических рядов, грамматической доминанты и под.). Две последние группы, по мнению исследователя, являются регулярными для поэтики А.А. Галича.

К сфере реализации экспрессивных и экспрессивно-потенциальных возможностей семантико-грамматической системы русского языка автор относит активное употребление субстантиватов, взаимный переход собственных и нарицательных имен с изменением формы числа и без этого изменения, образование форм множественного числа у абстрактных и вещественных (в первичном значении существительных *singulalia tantum*). Автор выявляет общие закономерности функционирования субстантиватов в творчестве А. А. Галича, подробно анализируя их на большом практическом материале. К таким закономерностям Е. А. Скоробогатова относит следующее:

1. Регулярное и высокочастотное употребление общеязыковых и контекстуальных субстантиватов.
2. Контекстуальное соположение субстантивата и парного прилагательного или причастия (соположение грамем в разной позиции).
3. Регулярное употребление при субстантивате определения, выраженного прилагательным, причастием или местоимением-прилагательным.
4. Использование субстантиватов в качестве текстообразующей грамматической доминанты.

Вторая часть монографии посвящена отдельным морфологическим характеристикам, определяющим специфику идиостиля. Предметом научного описания в этой части являются доминантные морфологические характеристики отдельных идиостилей. Рассматриваются, в частности, категория рода в поэзии Александра Блока, категория числа в идиостиле Ю. Левитанского и субстантиваты в поэтических идиостилах А. Блока, А. Ахматовой, Н. Гумилева.

Обращает на себя внимание тонкость наблюдений над лингвопоэтическими возможностями категории рода в поэзии А. Блока. Анализ этой категории в стихотворении «Я знаю, смерть близка. И ты...» приводит исследователя к выводу о том, что мотив Вечной Женственности, связанный в поэтическом мире Александра Блока с жизнью, любовью, чистотой и воскресением, находит в данном тексте свое грамматическое отражение. Мужское начало лирического героя подчеркнуто и выделено единичностью словоформы мужского рода. (12 имен женского и среднего рода плюс 6 словоформ множественного числа, исходные формы которых также женского и среднего рода, являются грамматическим фоном для актуализации значения маскулинности слова *умирающий*, слова с резко выделенной коннотацией).

Морфологическим женским родом А. Блок создает грамматико-семантический фон, который морфологически оформляет художественный мир Женственности, поэтическую картину мира, в центре которой находится *Жена*.

Враждебное мужское начало в лирике Блока либо противостоит женскому миру, либо отторгается им. Например, стихотворение «Так одинокой легкой тенью...» не имеет ни одной словоформы мужского рода, а в десятках других они находятся на периферии при ярко выраженном преобладании граммем женского рода.

Третья часть монографии посвящена грамматической прецедентности. Грамматические показатели межтекстовой связи, как правило, носят неявный, имплицитный характер, поэтому их выявление относится к числу непростых задач, с которой автор монографии успешно справилась. К числу прецедентных Е.А. Скоробогатова относит, к примеру, номинативные ряды А. Блока «Ночь, улица, фонарь, аптека» и О. Мандельштама «Бессонница, Гомер, тугие паруса». Определяя функции прецедентных вкраплений, автор обращается, в частности, к многопадежным моделям в стихотворении Б. Окуджавы «Заезжий музыкант» («*Что мир весь рядом с ней? С ее горячей медью?.. / Судьба, судьбы, судьбе, судьбою, о судьбе...*») и в корреспондирующем с ним стихотворении Д. Сухарева «Брич-Мулла» (*Брич-Мулла, Брич-Муллы, Брич-Мулле, / Брич-Муллу, Брич-Муллою*). Интересным представляется отмеченное исследователем явление, близкое к смысловой ассимиляции. В стихотворении Б. Окуджавы происходит актуализация темы судьбы за счет прецедентного многопадежного представления лексемы. Тема судьбы, которой, на первый взгляд, нет в стихотворении Сухарева, возникает как мотив стихотворения Окуджавы.

Последние две части монографии посвящены морфологическому анализу стихотворений А. Блока «Анне Ахматовой», А. Ахматовой «Я пришла к поэту в гости», Н. Заболоцкого «Меркнут знаки Зодиака», А. Тарковского «Пляшет перед звездами звезда...», Д. Быкова «Свежесть» и морфологической доминанте в романе А. Грина «Бегущая по волнам».

Монография Е.А. Скоробогатовой открывает широкие перспективы изучения поэтической морфологии, которые связаны, во-первых, с расширением объема исследуемого грамматического материала, с перенесением приемов и методов исследования, например, на глагольные категории в поэтическом тексте. Во-вторых, рецензируемое исследование позволяет создать единый «алгоритм» анализа единиц морфологического уровня структуры поэтической речи, расширить арсенал методов и приемов изучения поэтической морфологии, экстраполировать уже разработанные методики на новый практический материал.

Монография Е.А. Скоробогатовой – значительный вклад в исследование русской поэтической речи не только в украинской русистике, но и в русистике в целом.

Українською, російською та англійською мовами

Адреса редколегії журналу:
вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65082
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Адреса редколегії серії:
65058, м. Одеса, Французький бульвар, 24/26,
Філологічний факультет Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Верстка *В.Г. Вітвицька*

Підписано до друку 29.10.2015 р. Формат 70×108/16.
Папір офсетний. Гарнітура Newton. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 13,2.
Тираж 100 прим. Зам. № 1279.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39
e-mail: druk@onu.edu.ua